БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМСП 1, 1
1927/312 (1)
књ. св.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CI * КЊИГА 312 * СВЕСКА 1.

АПРИЛ 1927.

WINNIE-THE-POOH

Година CI. Април 1927.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 312. Свеска 1.

Инв. бр. 2884

Будућност Наше Културе

Када се код нас говори о кризи наше књиге, и кад се у њој види само један знак од кризе целокупне наше културе, бојим се да то није више одјек лектире о западним биткама у корист књиге, него ли уздах који настаје из разматрања наших прилика. Или, ако се тај разговор и води на основу статистичких података које су дали наши издавачи, онда се данашње стање наше књижевне културе не приказује са довољно историјске и географске перспективе, него се говори из Београда, и то из Београда који се окупљао око Јована Скерлића и његова *Српскога Књижевнога Гласника.* А не говори се после прочитања, рецимо, Новаковићеве *Српске Књиге,* и не говори се из нове једне државе у којој, кажу, 70 % становника изнад шест година не зна читати. На тај начин, може се догодити да птице злослутнице гракну младом једном народу, који прошлости скоро и нема, песму о декаденцији, о неком срљању с умишљене какве висине.

Ако ли прилике под којима се данас развија наша култура посмотримо из већег размака, уверићемо се да о некој декаденцији не може бити ни речи. Погледајмо унатраг, у прошлост нашу од пре сто и шездесет година, кад сиромашна нација наша није ни чула како посред општег ћутања шкрипи перо „љубезне браће", Јована Рајића и Захарије Орфелина. Године 1768., Рајић, професор богословије у Новом Саду (имала је три разреда, сваки трајао по три месеца дана), довршава своју *Историју разних словенских народов,* из које ће се толики наши нараштаји учити и српском и југословенском родољубљу, и љубави за просвету, а књига ће чамати „во тми забвенија" равно двадесет и шест година, док нација не

учини подвиг и не омогућни штампарију Стефану Новаковићу. Исте године, Орфелин, (о чијем је животу окретни Атанасије Стојковић године 1801. рекао да не зна „или је вјаштша пасквила на њега самог или на наше у оно времја живуште велике"), покреће први српски часопис и објављује му част прву тома првог, објављује безимено, у доживотном страховању од власти и полиције. И те прилике, које се тачније могу означити као неприлике, поправљале су се врло споро. Доситеј је имао више вештине да се снађе у животу, па се ипак много морао лишавати, да би само још који табак више на свет издао. Један Вук се са сељачком својом упорношћу усудио да живи од књижевног, више од издавачког рада, али је то нација скупо платила: остаде земља пуста и без Србуља писаних и штампаних. И те неприлике нису гониле у првом реду књижевнике, него све културне раднике. Још увек се само говори, прича, а није документима осветљен избор Јосифа Панчића на Велику Школу. Било је у Београду једно место за научни рад, а јавила се двојица: Србин и Хрват. Јавио се и Д-р Теодор Марго, син Георгија Марго, српског свештеника у Пешти, надзорника Текелијанума и једног од најревноснијих одборника Матице Српске. Приповеда се да је Теодор Марго, кад је при конкурсу изабран Хрват, прекинуо везе са Србима; поставши професор медицинског факултета у Пешти, он је свој научни рад објављивао само на мађарском језику, и ми остадосмо с једним Панчићем: за двојицу није било места. И још један симболичан случај можемо споменути. Године 1876. било је у Матици Српској једно празно стипендијско место за слушаоца техничких наука. Јавила се три техничара, сва тројица с одличним сведоџбама, међу њима и Никола Тесла; овај није добио зато што је имао конкурента, који је био син берберина и имао још шесторо браћа и сестара. Године 1877., Матица је имала да бира себи питомца између Г. Г. Уроша Предића и Павла Јовановића; опет, првог је примила, а другог је, бар за неко време, морала да одбије . . .

Дабогме, ово није статистика, ово су тек симболични случајеви, само што су они скоро исто толико речити колико и статистички подаци. Или, зар може што јачу

светлост бацити на бедне културне прилике од јуче, него што је то учинила она полемика београдских ванредних професора, о којој је сва унутрашњост знала да се води ради једног места редовнога професора на универзитету у Београду!

После таких искустава о судбини културних радника у нашој средини, ми морамо да идемо у сусрет будућности наше културе с више оптимизма него што га показују чланци који говоре о кризи наше културе. Спољашње прилике, нарочито прилике које зависе од државе и њена буџета (универзитети, архиве и музеји, библиотеке, средње школе) силно су напредовале као оквир и као земљиште на ком се има културно стварати. То, наравно, не искључује могућност да се у новој и проширеној згради културни радник осећа врло нелагодно; њега одиста сатире данас то што се у први мах сувише хтело: отворено је толико школа да их је немогуће снабдети књигом и апаратом и пристојном зградом; уведено је толико ученика да наставник не може да ради са њима, најмање може да их васпита; ангажовано је толико наставника да их држава не може пристојно плаћати, и они не могу да буду само наставници, ни добри наставници. Ти наставници, опет, који не живе само за школу, не могу да васпитају главни кадар читалаца: ученике и ученице средње школе. Али, зар је сва кривица до зграде, до државе? Чак, код државе је отпочела спасоносна редукција, а и живот је учинио своје, те духовни радник већ данас не гледа са завишћу на судбину мануелног радника, па га мање вређа и разметање оних који располажу благом овога света. Можда је ту време да се запитамо: шта ће за срећивање прилика, онако срећивање какво је најповољније за напредовање наше културе, учинити елита нашег друштва, стваралаци културе? Из не богатога нашег културног искуства знамо да је књига имала своје читаоце онда кад је била у правилном односу према друштву, кад му је била директор савести, вођ и учитељ. То је, може бити, упориште на које се треба ослонити кад се тражи публика. А што књига мора своју предратну публику да дели са спортом, што ће је сутра делити и с осталим уметностима којих је у нас пре Рата

било тако мало, то је само добродошли знак напредовања културе у нама.

Стваралоци културе треба да покажу снагу духа, образујући себи и ученике, и публику, реформишући и спољашње прилике које би, разуме се, могле бити повољније за развој културних нагона у нашем друштву. Мислимо да је близу час кад ће се држави моћи признати да за културу чини што може, и кад смемо питати: шта чини за њу такозвана елита нашег друштва? Јер, кад би ова очекивала да јој оврховодитељ („горчило“) зида кулу од слонове кости, у коју ће се она уклањати испред својих социјалних дужности, она би била далеко већи непријатељ културе него што је онај гимназист који неће да чита данашњу лирику него се заноси спортом. Верујемо да је близу час кад ће та елита моћи и држави учинити противуслуге, спасавајући је из канџа спекуланата и занатских политичара који од партизанства направише главног чиниоца привређивања. Ово је опасна болест нашег организма, јер пречи развијање солидних продуктивних способности, и њу ће зацело уклањати наши културни радници, уколико се са срећивањем прилика буде дизао ступ њихова самопоуздања, борбени дух и воља за прочишћавање нашег јавног живота.

Јер, толико смо нов и млад народ да за последњих двеста година не познајемо низбрдице, него само узбрдицу. Све већи број излази на позорницу историјског и јавнога нашег живота и постаје радник на извођењу националног и културног нам програма; све је већи број школа и ученика, штампарија и књига, изложаба и концерата и позоришта. Па, ако је тренутно напредак више у количини него у каквоћи, немамо разлога да у томе не гледамо само ритам по коме идемо у сустрет културнијој и лепшој будућности.

Васа Стајић

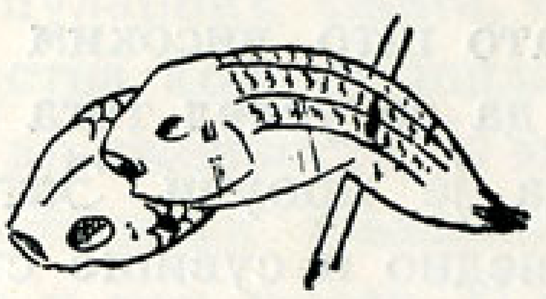
Март

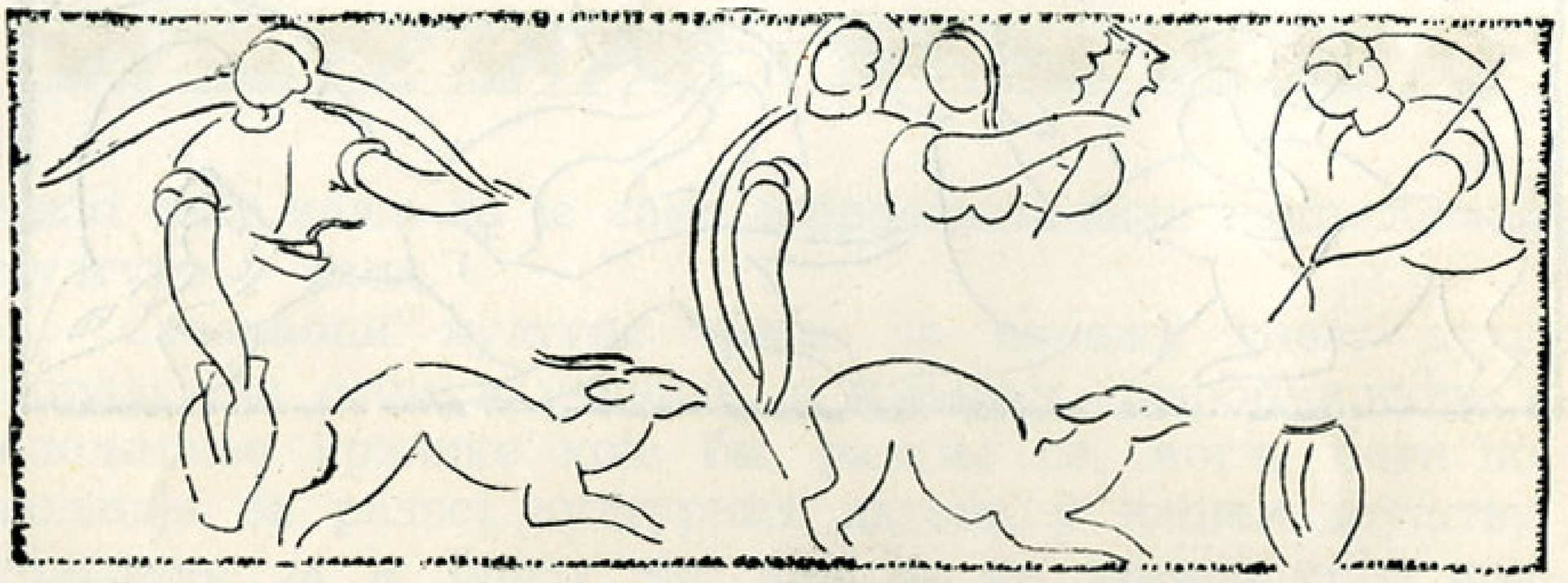
Набујалих вода мрке, копне снаге
Секу тешким шумом опијену прсти;
Дрхтаво се ветру дају брезе наге,
А крај друма, влажан, у модрине благе
Пружа црне руке избраздани крсти.

Ливадама таман, оштар мирис пари,
Прозирном се маглом оросио луг;
Пролеће се њише по мочварној бари,
Где у жуто шибље ведрим бесом зари
Луду своју младост распевани југ.

Изнад поља небо непрестано расте,
Растопљеним зраком дрхти јасан сјај;
Ветар збија беле облаке у пласте,
А од росе с крила које црне ласте
Затрепери мокрим сребром цео крај.

Никола Мирковић

Криза књиге

У последње време, у нашој јавности, на разним скуповима као и по часописима и листовима, све се више говори и пише, све учестаније се чују озбиљне и пуне забринутости констатације како се код нас све мање чита, како је све мањи број и купаца књиге као и читалаца њених, како је настала права „криза књиге". Ко се све ту не беди као главни кривац! Навешћемо само неколико оптужби, које се понајчешће чују, додајући у исти мах и своја схватања, уверени да сваки од наведених разлога има у себи део истине, али да се до целе истине може доћи једино јавним, искреним и многоструким претресањем овог тако важног питања, јер, по лепој француској пословици, само се „из препирке рађа светлост".

Пре свега се чују жалбе на сувише спор законодавни рад Народне Скупштине, која би доношењем закона о књижевној својини и регулисањем права аутора и издавача учинила много да се заоштрени однос између ове две стране изгласи, па, према томе, да се и олакша издавање књига. Затим се туже на Министарство Просвете, што својим моћним ауторитетом и обилатом материјалном помоћи не притекне у помоћ књизи, то јест њеним ауторима. Исто тако, и Министарство Пошта је донекле криво за ову кризу, зато што високим поштанским тарифама тако оптерећује књигу да се услед тога слабо ко из унутрашњости земље решава да је проучи. Затим, књижевници криве критичаре да им неправедно и сувише строго процењују књиге, да их управо тако оцрне да их после неће нико ни да чита. Они се туже и на издаваче што их често уцењују, што их плаћају тако бедно да не само што им не дају материјалног подстрека за писање, него их чак одвраћују од тога. Издавачи, опет,

жале се на књижевнике, и тврде да им ови сада подносе мање добра дела, јер да су ова добра, имала би ипак прођу. Они се правдају да им стоји мноштво књига из лепе књижевности, једва кад осетно начето, али никад до краја распродато; у свему томе издавачи налазе да је делом крива и индиферентност наше публике. И наставници књижевности, најзад, се туже да им ученици не читају ништа, да их не могу натерати да узму књигу у руке, да има ученика виших разреда гимназије који не знају ни по наслову ни једне песме Бранка или Змаја, чије су некад збирке биле у рукама сваког ђачета. — И те дуге тужбалице и жалопојке понављају се често, и увек се проналази други кривац, проузроковач тога тешког зла.

Јер, несумњиво је зло кад у распрострањености, или, како се то књижарским термином каже, кад у прођи књиге настане застој, а још је црње и грђе кад се наговештава чак и њено опадање. Пред тим фактом морамо застати, и проучити његове узроке.

Налазимо да је овде непотребно доказивати ствари које су већ вековима од најбољих људи примљене као тачне, наиме, доказивати сада вредност и значај књижевног васпитања. На нашем језику, на пример, Г. Богдан Поповић, у својој бриљантној студији „О књижевности“ дао је у своје време, са само њему својстсвеном убедљивом и исцрпном аргументацијом, најбољу расправу о том предмету, и она ће остати за свако доба актуелна. Ми ћемо овде само укратко напоменути да човек без књижевног образовања није потпуно културан човек, и, с друге стране, да се с појевтињавањем и приступачношћу књиге развијала сразмерно и хуманитарна, морална осећања код људи. Увиђајући сву високу вредност књижевности, све културне државе су се старале да јој дају обилате потпоре. Јавне библиотеке, народне читаонице, школске књижнице, разни књижевни конкурси, помоћ књижевницима ради усавршавања у њиховим студијама, издавање популарних књига, изложбе и „дани књиге“ — то су све била средства која су ишла једном циљу — подизању и распростирању књижевности. И многа приватна друштва, разни „пријатељи“ и „љубитељи“ књижевности озбиљно и бодро потпомагали су државу у том послу. И народи Западне Европе, где је књига тражена и омиљена у најширим слојевима, где се неке књиге формално разграбе и доживљују по неколико стотина издања, будно су пратили сваку и најмању еклипсу у

ширењу књиге, и при свакој неповољној појави, жустро тражили лека.

Код нас, наравно, стање књижевне распрострањености било је у сразмери са културним нивоом нашег народа. При свем том, почетак XX века бележио је лепе успехе и давао још лепше наде. Књига се добро продавала, још више читала, и све се развијало нормално у знаку поступног али сигурног напредовања.

Данас, међутим, у нашој проширеној држави, где је број читалаца извесно пет и шест пута већи него пре рата, било би природно да је и прођа књиге већа. Али ми сад видимо обрнуту појаву: књиге се сад знатно мање купују и читају него некада. Најпре морамо истаћи да то ни у ком случају не потиче услед умањене књижевне производње. Јер, срећом је од увек било људи од талента које је нека јача унутрашња сила нагонила да стварају, без обзира да ли ко њихов рад признаје и одобрава или не, — па таквих људи има и данас. Ми имамо сада угледан број књижевника, врло даровитих и врло активних. Њихова дела можемо данас читати с истим уживањем као и дела некадашњих наших омиљених писаца. Чак у том наизменичном читању старијих и новијих налазимо нарочите драži. Али, на жалост, и старији и новији, тако звани „модерни" наши писци подједнако су равнодушни послератном поколењу. Они их све изједначују просто тиме што ни једне ни друге не читају. Један пример само. Књига песама Г. Густава Крклеца, који је несумњиво наш најбољи млад песник, чија се поезија прелива топлотом и флуидношћу, једва је распродата у неку стотину примерака. Други један случај је још озбиљнији, казује још више. Импресионистичке критике једног нашег млађег писца, штампане пре рата за малу Србију у хиљаду пет стотина примерака, биле су брзо разграбљене; кад је после рата та књига прештампана, продано је свега у петнаест примерака. Несумњиво је да је естетска вредност тих чланака остала иста; и судови и оцене појединих писаца остали су и данас подједнако тачни као и пре — али, нико се више за њих не интересује.

Јасно је да услед ових и сличних појава прави пријатељи књижевности морају осећати умесну и оправдану бојазан за будућност књиге. И пошто се криза књиге осећа и у Европи, ма да у слабијем степену, то нас тим пре наводи на мисао да је не сматрамо као једну случајну, локалну тренутну бољку,

краткога трајања, него је морамо схватити озбиљно, као зло које хвата све дубљег корена, и којему морамо тражити лека за времена.

Кад расмотримо разлоге којима се код нас тумачи криза књиге, видећемо да је најмање тачно мишљење да су њени главни кривци критичари. Не бранећи нашу књижевну критику, која је, поред светлих изузетака, понекад у рукама дилетаната или недоучених ђака, те, према томе, често непоуздана, нетачна, па и злонамерна, — ми ипак држимо да је критика ретко кад успевала да одврати читаоце или да их придобије за њену књигу. Шта више, познати су случаји кад су неповољна критика, или чак забрана књига од разних световних или црквених ауторитета, само будиле радозналост широких маса и доносиле прогањанима популарност. Не, доиста, критичари нису криви. Та зашто се онда не читају ни дела наших старијих књижевника, наших класика, за која су се сви могући наши прваци критике сложили да су добра, да су одлична. И зашто се најзад не читају ни страни класици, чијем гласу не би могли наудити ни најстрашније оцене наших критичара. (Један од њих, и то баш један који је изгласан за генијалног, тврдио је ту скоро да су Шекспир и Гете смућене главе — па то није, ипак, ни мало помрачило славу ових великана). Критика доиста не утиче данас на стварање повољног или неповољног мишљења о некој књизи из једног сасвим простог разлога: и њу скоро нико и не чита.

И жалбе књижевника на издаваче, као приговори издавача млађим књижевницима, само су једним, мањим делом оправдани. Сви осећају да их нешто тишти, па траже само на коме ће искалити свој бол, и задовољавају се првим, најприступачнијим тумачењем.

—

Међутим, криза књиге постоји. Па који су јој прави узроци, кад ове горе наведене не можемо да примимо.

Једно објашњење било би чисто материјалне природе. Пре рата, читаоци су се рекрутовали махом из редова учитеља, професора, новинара, школске омладине, речју, из редова људи које је њихов посао упућивао на књигу. Данас, пак, ти су људи махом у тешким материјалним околностима, и готово им је немогуће да одвоје новац за њу. На приговоре што им се данас чине да је књига код нас сразмерно много јевтинија него што

је на страни, они сасвим тачно одговарају: можда је у ствари тако, али ми нисмо ипак данас награђени сразмерно онолико колико је у нас поскупила књига; — и зато тешка срца морамо подносити ту жртву да је не купујемо.

Али, ми мислимо да је пре свега и највише од свега за кризу књиге крив менталитет послератног поколења. Док су за време страховитог рата оцеви и старија браћа гинули за високе идеале, дотле су, кад је најзад наступио дуго прижељкивани мир млади видели да се нико не пашти да херојима ода признање, да их награди за велике жртве. Они су прожети страшном истином да се идеализам не „исплаћује", да се не ваља трошити узалуд, да треба радити само на ономе од чега ће се дочекати брза и извесна корист. Поглед на свет и расположење већине послератних људи из основа се разликује од погледа на свет и расположења људи од пре рата. Не печалити се много, проћи кроз живот са што мање напора, забављати се, уживати што више — то је гесло данашњих младих. Забаве и уживања — та њих није никада доста; то је, управо, и смисао целог живота. Њих ваља тражити свугде и на сваком месту, разноврсне, пролазне, лаке, сваког часа друге. Озбиљне ствари које изискују напор треба одбацити кад год се може. А књига је приличан напор.

Са таквим схватањем наши млади убрзо су нашли разне забаве које одговарају њиховом укусу. Од тих забава највише их занима, па, према томе, и највише им времена одузима фут-бал и филм.

Ми смо пријатељи сваког спорта, па и фут-бала. Ми увиђамо од какве је неизмерне користи по здравље, по нормално развијање тела, па према томе и духа, кретање у слободном простору. Ми, чак, сваком приликом препоручујемо спорт и младима и старијима, као пријатан одмор после духовног напора наших свакодневних послова. Фут-бал специјално пружа многобројна уживања гледаоцима, као и самим учесницима у њему: непрекидно кретање, утисак младости, здравља, гипкости, окретности, хитрине, оштроумља, вештине, солидарности, дисциплине, истрајности, — све то може силно да анимира. Та још одавна су људи, као своје најпрече потребе, тражили panem et circenses. Ми то разумемо, и устајемо сад против фут-бала не зато што је он данас код нас доминирајући, што привлачи највећи број не само играча — што би се и дало разумети, — него још

много више доконих посматрача, што се може теже разумети и одобрити. Уз то, футбал, поред тих здравих уживања која пружа, има и једну рђаву страну: он лако прелази у страст, као и коцка. Док други спортови, на пример, пливање, веслање, јахање, причињавају задовољство онима који их врше у свакој прилици, и кад нема ни помена о каквим утакмицама, дотле код фут-бала, као, у осталом, и код боксовања, мачевања, хазене, и др., у питању је увек једно: ко ће победити, наша или противничка страна. Дакле, пошто је футбал увек само утакмица, пошто му је увек крајњи циљ победа, појмљиво је да он подстиче оне човечје нагоне који могу бити некад врло благотворни, и који су често опет врло опасни: то је жеља за победом, за добити, за освајањем. Тим својим својством он успева да привуче хиљаде гледалаца, који напрегнуто посматрају сваки замах лопте, сваки њен лет и кривудање. Зато фут-бал може више но ма који други спорт да постане страст, и да одузме пуно и пуно драгоценог времена, које би се иначе провело у другим кориснијим пословима. Њега ради, огрешују се многи о своје дужности, и жртвују их њему. А пре свега жртвују му књигу.

Али, много више него футбал има филм та „седма уметност" својих привржених. Има их свугде, по свима друштвеним слојевима, почев од малих шегрта па до угледних интелектуалаца. Има их и међу младим и старим, противно спорту, за који се загрева махом омладина, а старији само по изузетку. Има их и међу девојкама, женама, исто као и међу мушкима. Није мали број љубитеља филма који не пропуштају ни једну филмску премијеру. А како сваки биоскоп мења обично свој програм два пута недељно, а самих биоскопа има повише у једном већем граду, то страсни посетиоци из превелике ревности одлазе сваког дана у другу зграду, а неки пут чак, ако су имена уметника врло позната, и два пута дневно, по нодне и увече, — само да би савладали тај богати и шарени програм. Шта се ту времена и пара потроши! Колико уштеђевина, које су некад намењиване доброј књизи, оду сад за биоскопске улазнице! Колико читалаца губи наша књига!

Доиста, стање се из основа променило у корист филма, а на штету књиге. Све чешће видимо како родитељи не набављају као некад за даривање своје деце Вукова Дјела или чика Јову, него им поручују мале филмске апарате, веома скупе, замиш-

љајући, и то често без оправдана разлога, да ће деца умети схватити те вратоломне авантуре и сумануте трке и превртања. И наша школска омладина, која је некад жудно куповала и позајмљивала књиге, која се није задовољавала заједничком ђачком књижницом, него стварала своју личну библиотеку, сматрала као велико задовољство да прави збирку слика наших књижевника, па и страних — и та наша школска омладина „наша узданица", како би се рекло романтирачским стилом, из основа се променила. Данас су ретки, врло ретки ђаци који ће одвојити коју пару да купе себи неку књигу, сем ако није уџбеник, али зато сви иду листом у биоскопе, не заустављајући се ни тренутка пред дилемом: да ли не би боље било за тај новац, који прибавља краткотрајну забаву, набавити какву књигу која остаје за увек у књижници, да нам пружа задовољста кад год је отворимо. Када је ту скоро у једној престоничкој средњој школи прављена анкета међу ђацима: која је моја најмилија забава, осамдесет од сто изјаснило се за филм. Често ћете наћи сасвим мале ђаке, који још нису сигурни ни у својој таблици множења, да вам знају набројати на изуст не предахнувши имена бар двадесетине филмскик звезда. Исто тако често ћете срести шипарце или шипарице како имају збирку портреа — али не више као некад слике књижевника и филозофа, тих мученика мисли, него слике срећних и сјајних филмских звезда. Чак видимо случаје да једно чувено књижевно дело, има једва коју стотину читалаца, док то исто дело приказано на платну пуни данима кућу и измења хиљаде и хиљаде гледалаца. И што је парадоксално, али у исти мах и врло жалосно, многа књижевна дела популарисана су код нас не због вредности што је имају сама по себи, него што им је филм привукао многобројну публику. На пример, док се *Царев Гласник* Жил Верна код нас налазио у рукама само малог броја омладине, дотле приказан у биоскопу, привлачио је свакодневно хиљадама гледалаца из свих друштвених кругова скоро тридесет дана узастопце, што код нас није никад био случај ни са једном позоришном представом.

Јест, да узгред само напоменемо, филм је задобио преимућство и над позориштем. Бројеви то најочитије доказују. Предратни Београд, са стотину хиљада становника, имао је једно позориште; данас кад је у Београду око четврт милиона грађана, мма свега два позоришта; дакле, повећање гледалаца изостаје према повећању у броју становника. Међутим, филм, који је

пре рата код нас ишао врло слабо, и давао се час у једној час у другој згради без дужег континуитета, дочекиван с неповерењем као свака новина, данас има девет локала који за дан изређају три по четири представе, и пропусте преко десет хиљада гледалаца дневно.

Код оваквог стања ствари природно је да се морамо запитати: па лепо, који су узроци омиљености и распрострањености филма? Тих узрока има повише, читав низ, али мислимо да нећемо погрешити ако као први узрок назначимо менталитет послератних људи, — о чему смо мало час говорили, — који грозничаво траже лаке и разноврсне забаве. Филм је просто створен да одговори томе захтеву, тим потребама човековим да стално тражи новину и пријатну промену. Он је у том погледу подеснији чак и од радиа, тог свог опасног такмаца, који, због скупоће око инсталисања, није, Богу хвала, — код нас још много освојио, а преко кога људи жудни новости, слушају концерте и проповеди из свих могућих крајева света, грицкајући укусан бифтек у свом удобном стану. Јер, док радио даје утиске преко чула слуха, често искидане, помешане у вихору атмосфере, дотле утисци са платна, добивани преко чула вида, много су прецизнији, живљи, па према томе и причињавају веће задовољство

Од низа узрока који су прибавили толико симпатија филму, набројаћемо неке само који нам први падају на ум: места за биоскопске представе не морају се набавити унапред, не морају се наручивати: супротно позоришту, биоскоп је веома гостопримљив и приступачан, и његова врата се отварају широм кад год застанете пред њима. А кад уђете унутра, шта се све није ту спремило само да вас забаве: лепе слике из природе, врло вешто и зналачки снимљене, далеке и живописне земље, најразноврснији крајеви света, сви могући народи у својој оригиналној ношњи, њихове куће са свакојаким намештајем, њихови чудни обичаји, различити од наших, па разни историјски догађаји, од памтивека до данас широм целог земљиног шара, приказани с највећим старањем за верност и локалну боју, па догађаји из савременог, обичног живота, узети у разним друштвеним слојевима. Па тек колико маха даје се машти: најфантастичније, најневероватније ствари, најнеустрашивији подвизи излажу се ту пред нама јасно, убедљиво, као права реалност. А уз то сама фабула: вешто склопљена, препуна акције, која се једнако сустиже и преплиће, држи гледаоце стално у запе-

тости, а уз то даје пријатна узбуђења, често нежних емоција и сентименталности, а још чешће здравог, и ведрог смеха. А уз то игра глумаца и глумица! То свакако није узрок последњи по значају, и ако га наводимо тек међу последњима. Она је управо један од битних састојака за успех комада. Та комади се сад и састављају за поједине филмске звезде, које преко филма стичу популарност по свима континентима. Ту скоро је један духовити немачки фељтонист предлагао да се за председника Немачке Републике снажне и јункерске Германије, изабере као најподеснија личност нико други него филмска уметница, лепа Портен, зато што је она свакако најомиљенија особа у Немачкој, чијим сваким покретом и мигом усхићује се цео немачки народ и цео свет. Јест, филмске звезде су данас свемоћне, оне су још прави arbiter elegantiarum. Оно што су некадашњи снобови хранили и налазили у разним салонским романима, или у оним смешним књигама које поучавају шта је bon-ton, то исто налазе данашњи снобови на платну. Кокетни ставови, отмени гестови, елегантне тоалете, џентлменско понашање, како се седа и устаје, како се пали цигарета и пребацује огртач, како се поставља сто и намешта соба, како се уређује башта и како се облачи за спорт — те ствари интересују гледаоце исто толико као и изглед булевара у Паризу, непроходних уличица у Пекингу, пагода у Индији и пирамида у Египту, исто толико као и потка самог комада.

Јер, оно што би било филму raison d' être, што му је у почетку прибавило ватрене поборнике и у редовима интелектуалаца, наиме, његова способност да служи као изврсна допуна и тумачење науци, као географији, ботаници, зоологији, хемији, природним наукама, медицини — тај поучни елемент филма све се више губи, или бар потискује се само у школе. На јавним местима царује филм који забавља, који на лак и доступан начин подмирује у гледаоцима потребу за уживањем у лепом, у необузданој машти, у разноврсним осећањима, у радозналости, у моди.

Многа, од ових преумућстава филма не пружа књига. Ма да писац може такође својим речима да да слику најудаљенијих предела и догађаја из најнепознатијих средина, — он то успева само с пуно труда, нагомилавањем описа, одабирањем многобројних појединости значајних за слику коју жели да да, и услед тога, и сам читалац мора да троши више времена и нарочито више напора да тај опис прати будно и оживи у својој машти.

Дешава се често да кад је опис подужи, читалац читајући крај заборави почетак. Кад, на пример, Балзак описује једну киту цвећа, читалац мора да застане зачуђен пред обиљем пишчеве инвенције, који рашчлањава струк по струк, али ако се контролише, видеће да од саме анализе цветова не види се цела кита. Међутим, код филма је сасвим други случај. Огромно богатство редитељеве фантазије побринуло се за све. Свака ситница је смишљена, ништа није пренебрегнуто, све је доведено у склад, mise en scène достиже у великим филмским „шлагерима" савршенство. Гледалац, без икаква напора, добија у једном магновењу потпун и врло оштар утисак, који му не ретко и нехотице изазива узвик дивљења, тронутости или ужаса. Рекосмо *без икаква напора,* — и то је врло важно. Изгледа да се послератни људи много плаше духовног напора, да им он пада често много теже него физички, и зато га намерно или инстинктивно избегавају у свакој прилици. А филм је идеална забава, која пружа разнолика уживања без и најмањег духовног напора.

Затим, игра глумаца. Она је често одлична, и, као и при позоришним представама, она извојује успех комаду. Пошто на платну мимика и гест глумаца јесу главна изражајна средства радње, јер замењују живу реч, то је природно да се све више обраћа пажња на њих. А како тежње филма иду све више, како он поставља и решава све сложеније задатке, а нарочито га мами психичка анализа, продубљивање човечанских осећања, — то је и игра глумаца све брижљивије израђена; неки филмски уметници су прави виртуози у томе да сваком и најмањем преливу у душевним покретима даду видан и прикладан спољашњи израз. Зато личности на филму живе с гледаоцима, остају им утиснуте у памћењу, као блиски знанци.

Али, зар ова преимућства филма треба доиста да однесу победу над књигом? Зар нема књига својих добрих страна, које треба да јој придобију верне и искрене пријатеље, што се неће дати одвући лаким забавама што их пружа филм. Има их, несумњиво, и то у довољној мери. Најпре, она може да задовољи машту и радозналост исто као и филм. Јер, каквих све нема књига, за све могуће укусе, за све слојеве друштвене. Може и њина фабула да вас држи тако у запетости да не предахнете све до краја. И кроз њих можете познати све људе, све средине, сва осећања. И у њима можете наћи, ако то баш тражите, описе свих могућих земаља, свих могућих народа, свих могућих

догађаја, почев од створења света па до данас. Можда су ти описи чак много вернији него на филму, јер многа дела, постала у извесно доба, носе неизгладиви отисак свог времена, што ни најбрижљивије старање редитеља не може заменити. Ако ти описи изискују, можда, мало већу напрегнутост пажње, они у накнаду за то дају и веће уживање. Јер, иако се на платну гледаоцима пружа слика склопљена брижљиво до најмање ситнице, гледалац не може да уочи сваку појединост, и прелази преко ње, уживајући само у целокупном утиску. Међутим, у књизи је случај сасвим други. Свака појединост има своје место, и поступно допуњује и оживљава слику у читаочевој машти. Затим што је врло важно, читалац се може вратити и два и више пута на место које му је у први мах неразумљиво, или које му се нарочито свиђа, те, услед тога, утисак постаје све јачи и све дубљи, — док на платну слике се нижу превеликом, „биоскопском" брзином, те гледалац нема времена да се подаје једном утиску, и зато он брзо ишчили.

Даље, нико тек не може доказивати да је књига теже приступачна него филм. Њу треба само набавити, купити је или позајмити, и држати је у кући, па ево вам неисцрпне забаве. Тада је она још згоднија, још докучнија него филм. Не треба ни изићи из куће, треба само пружити руку и извући је из њене полице, или дићи је са стола, где она стрпељиво, ћутке али услужно чека, па вам она намах отвара своју ризницу, пуну неоцењивих блага у лепоти и мудрости. Чак и кад сте у каквом забаченом куту, у планини, на мору, у каквом селу, па чак и у затвору, или кад сте везани за собу болешћу, жалошћу или мрзовољом, кад хоћете да не видите свет и вас нико да не види, — онда вас књига тихо и ненаметљиво позива да се њоме разонодите, да у њој потражите утеху и заборав. Ето, баш у тим случајевима књига је веран и ничим заменљив пријатељ.

А шта тек да кажемо о оним особинама књиге које су само њој својствене, и које јој никад и нико не може одузети. Та најодличнији људи свих векова одавали су јој велику пошту, јер су увиђали да је она врло важно васпитно средство. Без обзира на дидактичне списе, и лепа књижевност, поред тога што пружа забаве и уживања, побуђује на размишљање, отвара нове видике, поступно ствара у људима навику да изиђу из себе, да посматрају све што се око њих збива и да проучавају и оно што се збивало пре њих. На тај начин она несумњиво развија

дух. Одавна је већ запажено да људи који не читају јесу скученији, мање познају живот него ли ревносни читачи. Јер, јасно је да се човек преко књига упознаје с многим приликама и животним проблемима на које можда не би никад сам наишао, и тако богати своје животно искуство, и, што је најважније, навикава се да се и сам заустављa редовно пред свачим што му наиђе на пут, да ни преко чега не прелази брзо и површно, да схвата све дубље, људске врлине и пороке, дужности и животни позив. Такав човек, дугим и систематским читањем постаје и сам сложенији, претањује своја осећања, удубљује се све више у себе, пре је склон да разуме неку необичну појаву, да прими неку новину, приступачнији је за оно што није његова навика; он лако излази из уске сфере својих интереса, његово срце и ум се шире, он постаје хуманији, боље разуме живот и његове циљеве, јер увиђа да он и његова света личност нису цецтар света, да је увек било истих тежњи, да се увек много патило, и да увек треба много притицати у помоћ. И ми мислимо да одиста није смело тврђење ватрених поборника књижевности да су прави и искрени љубитељи књиге — а то су они који не читају само из радозналости, него којима књига даје само подстицај за размишљање — да су они обично врло хумани и врло морални људи, јер су навикли да све више заборављају на себе, и да много мисле о другима.

То преимућство књиге филм не може никад преузети, зато што му то и није сврха. Јер као што смо видели, филм живи од сконцентрисане радње, од брзих промена, од декора и од игре глумаца. Садржина, смисао приказаног комада је споредни састојак, другостепене важности. И пошто су у филму догађаји слабо и површно мотивисани, пошто се преко најдубљих душевних обрта прелази брзо и лако, филм поступно навикава гледаоце да, ненамерно почну тако лако и површно схватати и све животне проблеме. И у томе је најопасније дејство филма.

Да идеја, мисао страдају редовно у филму, — то се најбоље види по разним књижевним производима, инсценисаним за платно. Све што је мисао жртвује се без много оклевања, све што је декоративно потенцирано је, изведено до минуциозности. Само један пример. Разна филмска предузећа утркивала су се да што раскошније прикажу на платну Сјенкијевићев роман Quo vadis. Али, ни богата садржина овог историјског дела, ни сва савремена техника и наука која им је пружила обилату

помоћ, ни одлична игра глумаца нису могли ништа учинити да се осетимо дубље потресени, да размишљамо о предмету напустивши биоскопску дворану. Ма да смо се дивили сјајно изведеним призорима на разним гозбама или у горостасном циркусу, ма да смо били ужаснути пожаром Рима, мучењем невиних Хришћана или страхотама црних катакомба, у нама није одјекнула ни једна дубока филозофска реч Петронија, нити смо се осетили олакшани под благим проповедима Свегог Петра. Све је ту, али ипак нема оно што је најзначајније: нигде не назиремо самога Сјенкијевића, не чујемо његову реч која се утискује у душу, која даје смисла и разлога целом том долажењу и одлажењу, која везује све и све припрема, која је срж и дамар свему. Као кад бисмо читали либрето, место да слушамо оперу.

Дакле, оно што оживљава књижевно дело, што је његов битни састојак: мисао, реч, стил, — то недостаје филму. Другим речима, ако хоћемо да чујемо шта су мислиле о животу и свету најбоље главе у повесници човечанства, онда ћемо то наћи само у књизи, а никако у филму. Јер филм, и ако има врло пространу област за своје творевине, ипак је има знатно ужу него књижевност. Сликање душе човекове, у свима танчинима и у свима преливима, могуће је само речима; међутим, психолошки романи били би досадни на платну, кад им редитељи не би давали шаренило декора; обична реалност, без сукоба, где је све у оштрини запажања, није за филм. Тако исто, зар би се могла филмовати лирика, филозофски списи, моралистички есеји, па чак и многи аналитички романи у којима се „ништа не догађа," Ако филм може заменити књигу, зар би који режисер могао ставити на платно дивну лирику целог света, или, рецимо, *Огледе* Монтењове или есеје Емерсонове, *Максиме* Ла Рошфукоа, *Заратустру* Ничеовог, Хајнеове *Слике с пута*, или Достојевскове *Записе из мртвог дома.* Зар не бисмо духовно осиромашили кад не бисмо познавали богату ризницу у коју су људи остављали као у какво скровиште најдрагоценије благо свога ума, што је управо светска књижевност. Зар се можемо задовољити само бежним сликама, које се задржавају у главном на тренуцима кад се производи промена ситуације, прекретница неког догађаја, где се место целе брижљиве анализе сведе све на једну сцену, која казује суштину, али сувише сумарно, те зато брзо ишчили из памћења. Зар нас не би било жао да занемаримо ону брижљиво израђену психологију сваке личности на посе, где је сваки

прелив осећања запажен и представљен, зар да не чујемо њине разговоре, веома карактеристичне по њихову особу, а који често задивљују тачношћу и дубином мисли, речитошћу, духовитошћу. Зар да не слутимо ништа од поезије, од лепоте стила у једном делу, где је свака реч бирана и дотеривана.

Јест, кад бисмо се, из жеље да побегнемо од свакидашњице, из потребе за друкчијим, лепшим и пунијим животом, — ограничили да налазимо подмирењесвојих жудња у филму а не у књизи, онда бисмо доиста постали површни, и сасвим бисмо духовно осиромашили. И од те духовне сиротиње и убогости хвата нас страх, и то бисмо хтели избећи. И зато тражимо кривца кога бисмо оптужили, и зато тражимо лека, да би нам помогао.

—

Сад кад нам се чини да смо уочили узроке овој тешкој бољци, кризи књиге, питамо се како бисмо могли да је искоренимо.

Као при сваком знатнијем духовном преображају, мора се почети из основа: преко школе. Најпре, још у основној школи, при обради чланака из читанке, учитељи би већ могли да скрећу пажњу својих малих ученика на лепоте које је најлакше уочити, не би ли их навикли да их траже и да у њима уживају. Доцније, у средњој школи то се мора чинити поступно све у већој мери, приликом сваке лектире, не само на матерњем, него на свима језицима. Пре свега, наставници морају своје ученике да навикну, управо да им сугеришу идеју да је читање једна од великих животних потреба и радости. Међутим, данас, настава књижевности је недовољна. То не долази отуда што немамо спремних наставника. Ми их имамо, и сваким даном све више. Али ипак они нису доста многобројни, и нису у стању да парирају ваншколске утицаје. Та од њих се иначе тражи много. Поред историје књижевности, они морају да раде и граматику и синтаксу, да пропитују и оцењују, да поправљају писмене задатке, да расправљају о многим животним питањима на које их побуђује лектира. Природно је да им за саму естететску анализу текста остаје мало времена. Сем тога, неки наставници занемарују предавање теорије књижевности, без које се не може замислити данас права књижевна настава. Јер није ваљда тек књижевност само она номенклатура писаца, њихових дела и датума, на шта се, на жалост, још код неких наставника своди предавање књижевности. Без естетске анализе текста, без брижљивог испитивања свих

књижевних ефеката, нема правог разумевања књижевности, нема буђења љубави и заинтересованости за ову лепу уметност. Ништа не вреди што вам неко уме да набројн сва драмска или лирска дела у једном веку, кад сâм није осетио њихову лепоту, кад сâм не жели да ужива у утисцима из књижевности, да их редовно тражи, као што се тражи само оно што се воли. И зато, на жалост, многи и многи који су прошли кроз средњу школу нису стекли, праву љубав за књижевност, њене лепоте нису у њима нашле одјека, нису осетили да се без књиге не може више, да им је она постала веран друг кроз цео живот, коме ће се чешће окренути, где ће тражити разоноде и забаве; — него ће је по свршеној гимназији бацити у заборав весело и лака срца, заједно с физиком или логаритамским таблицама, тражећи у будуће забаве сасвим друге врсте.

И наша дневна штампа могла би — кад би само хтела — да игра врло важну улогу у пропагирању књижевности. Док књижевни часописи, ти једини расадници литерарних производа, долазе само до ограниченог броја правих љубитеља, дотле су новине у рукама целог света. Међутим, оне код нас не чине ништа, баш ништа за пропагирање књижевности, Дневна штампа држи да треба да стреми сасвим другим циљевима, да своју пажњу треба да посвећује питањима која нама, опет, не изгледају увек од првенственог значаја. Она, на пример, поклања највише места политици, сматрајући извесно да је то најважније. Ми признајемо да је политика врло важан фактор у животу једног народа, али мислимо да је доиста непотребно и сувишно доносити редовно и савесно бескрајне извештаје о сваком гесту и о свакој речи разних политичких демагога и шерета, а за то време занемарити дела и животе најдаровитијих, најсветлијих људи у народу, који су, управо, његов ум, његово срце, његови прави представници, много пре него они представници што седе у Парламенту. Али скоро никад и нигде, (сувише ретки изузеци не могу да измене ово наше тврђење) не налазимо ни најмањег чланка о књижевницима, било нашим или страним, нити о њиховим делима, нити, што је најжалосније, ни сама њихова дела. Сем ако у књижевност не спадају они разни подлисци и фељтони сумњиве вредности, насумице исецани из страних листова и превођени од гимназиста и других дилетаната, и који се ваљда убацују зато да би наши новинари имали савест мирну е су одужили свој дуг литератури.

Или, зар, мисле наши листови да су учинили и сувише за књижевност што два пут годишње, о Божићу и о Ускрсу, приреде књижевне додатке својим листовима.

Извесно, наши новинари сносе добар део одговорности што наша књига не иде. Јер док стручна, књижевна критика доноси суд, дневна штампа ствара фаму. Она доноси појединцима популарност или непопуларност, симпатије или антипатије. Она треба да заинтересује широке читалачке масе за наше књижевнике и за нашу књигу. А за њу су настали, доиста, жалосни дани: у својој скромности или у свом отменом поносу она чами ћутећи по претрпаним књижарским излозима или у мрачним стоваришитима издавачевим. А у данашње време рекламско по превасходству никоме и не пада на ум да обрати пажњу на оног чији се глас не чује, или чије се тихе и песничке речи губе у дивљој галами. Наши новинари, међутим, који су од првих појава наших листова па све до данас истицали у свакој прилици да је њима на срцу пре свега „служба народу“ као и високи етички идеали, — чудновато не увиђају шта за духовно, морално и национално васпитање значи ширење или опадање књижевности. Они су према њој заузели потпуно равнодушан став, који је много гори него непријатељски; јер, да је којом срећом ово случај, они би неуморно писали о њој бар колико о својим партијским противницима — па би бар на тај начин побудили интересовање за њу. Овако, крајња индиферентност наше дневне штампе према књизи учинила је много што је ова сасвим потиснута од оних фактора о којима се стално пише и обавештава свет.

Покушавамо да протумачимо овакво држање новинара. Они, који су добрим делом нарочито млађи, и сами књижевници, кивни на издаваче што им праве сваковрсне тешкоће приликом издавања књига, кад се појави неко ново дело, не приказују га, не критикују, већ га просто игноришу, желећи да се на тај начин освете издавачима, а заборављајући да преко њих погађају саме писце. И тако видимо једну апсурдну појаву, која се јавља само код интелектуалних радника, тих људи обдарених с најмање практичног смисла: новинари-књижевници намерно не приказују књиге које су писали они сами и њихове колеге. И, ради потпуности, да признамо нешто што нам није баш много пријатно: прикази савремених дела зато су ретки што је суревњивост међу уметницима много интензивнија него међу такма-

цима на ма ком другом пољу. Тек, било из ког разлога, ми не видимо по нашим листовима књижевних рубрика. Колико пута смо уздахнули и питали се зар не увиђају уредници бар наших бољих листова да би било много достојније кад би — уместо страна, јест, страна а не само стубаца што посвећују, рецимо, скандалозној хроници или разним авантурама из белог света, — одвојили мало места и за књижевне проблеме. Уверени смо да би се тада брзо, врло брзо осетио благотворан утицај на прођу књиге.

Изгледа, пак, да књига не може данас никако да умилостиви дневну штампу. Ова, пак, понесена општом струјом, чини много, врло много да рашири интересовање за спорт и за филм. У нашим највећим, најраспрострањенијим листовима има скоро редовно читавих стубаца посвећених спорту, и читавих страна посвећених филму. Као да овоме није довољна одлично организована трговачка реклама његових агената и посредника. Чега ти ту све нема: описи интимног живота филмских старова, описи њихове средине, њихових авантура, вести о новим узумима у филмској режији, говор о сваком новом комаду који је тек лансиран или који се сад израђује. А колико је тек ту скоро суза проливено за Рудолфом Валентином. Извесно као ни за једним нашим умрлим великаном. Наше новине, које су тој општој жалости давале тон, као да нису имале пречу бригу него да пронађу све љубавне авантуре овог филмског Дон Жуана, да наброје све његове костиме и адиђаре, његове виле и аутомобиле. Колико пута смо са жаљењем читали како наше новине расписују анкете с наградама не би ли публика, у једном забрљаном штампарском отиску, препознала по носу, врху увета, по повијености обрва, неку филмску звезду; а још нам је било теже кад смо међу именима изванредно обавештених налазили понајвише имена школске омладине, која у познавању те дисциплине неће да уступи првенство својим вршњацима ван школе.

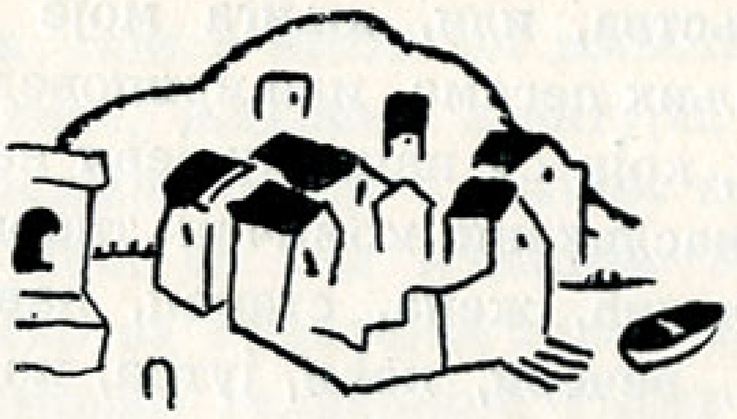
Шта би, међутим, могла да учини дневна штампа за распростирање књиге само кад би хтела. Та она која даје тон јавном мишљењу, могла би да има водећу улогу у једној „књижевној политици“, којој је већ крајње време да се организује код нас, као што је то ту скоро предлагала гђа Исидора Секулић. Поред друштава за проучавање и пропагирање књижевности, која би узела на себе да приређују јавне скупове,

где би писци читали своје производе, долазили у личан додир са својим читаоцима, и, несумњиво, освајали стотине љубитеља наједампут, дневна штампа би, према нашем схватању, могла преузети многе друге послове. Уместо оног некорисног препознавања старова по врху носа, зар не би било достојније — кад се већ хоће нагађањем да привуче читалачка публика — да се да по једна страна из наших писаца, с питањем из ког дела и из ког писца је то извађено, те да се на тај начин подстакну млади да читају. Могла би се такође приредити анкета о томе који је наш најомиљенији српски писац, или, кога савременика најрадије читамо, која нам се послератна песма највише свиђа. Безброј је таквих питања која би се могла стављати широким читалачким слојевима, а сва она иду на то да се побуди у њима интересовање за књижевност и књижевнике, да се равнодушни натерају на читање. Навешћемо, примера ради, неколико таквих питања која би и иначе била од интереса да се третирају у јавности: на пример, најомиљенија књига мога детињства, или, књига моје младости, набројати десет наших најбољих песама, или приповедака, или који је наш роман најуспелији, који су наши крајеви најбоље представљени, који су најбоље насликани комични типови, најбоље оцртана млада девојка, младић, жена, старац, навести најлепше описе шуме, реке, мора, вечери, ноћи, јутра, подна, лета, зиме, пролећа, јесени, куће, улице, тишине, хуке, питати који је наш критичар најбољи, најправеднији судија, чији је стил најживописнији, најконцизнији, и тако даље, и тако даље. Упоредо с тим, могла би се та агитација за књижевност проширити и на стране литературе. То би, свакако, мало заталасало читалачку публику, и свакако би се брзо, врло брзо осетио знатан напредак у погледу тражње књиге. Ако цела ова „књижевна политика", књижевна кампања" и „агитовање за књижевност" нису постављене на уметничкој основи и нису можда у складу с високим идеалима којима је књижевност од увек стремила, то ипак не смемо је одбацити баш из тежње да ти идеали допру и до широких маса, који су сад у највећој опасности да постану потпуни отпадници од књиге. Језуитска изрека да циљ оправдава средство у овом случају је сасвим на свом месту.

То би, у главном, били методи које би ваљало окушати не би ли се отклонила данашња криза књиге. Јер овако, с оваквим менталитетом послератних људи, ми можемо очекивати у будућ-

ности напредак у материјалној култури и техници, али услед задиханог тражења новине, услед недовољног удубљивања у себе, бојимо се да ће душевна страна човека остати занемарена. Јасно је, пак, да правог моралног и духовног напретка сваке индивидуе на посе, а целе заједнице уопште не може бити ако нема удубљивања, повлачења у себе. А како нам се чини да је књига најбољи путовођа у том унутрашњем развијању човека, то бисмо желели да је омилимо свима.*

Паулина Лебл-Албала

---

* Предавање одржано на београдском Народном Универзитету, 8. марта 1927. г., у корист друштва „Цвијете Зузорић".

Они који не „осташе овде“

„Остајте овђе, сунце туђег неба . . .“
и т. д., и т. д., и т. д.

(Једна патриотска тирада)

Да ли због тога што је Малтус био у праву са својом теоријом о намноженом човечанству које је желело одушке — да ли зато што су тражили верске, политичке, индивидуалне, или какве било друге слободе — да ли само ради сигурне коре хлеба, или ради илузија о врећама сировог, песковитог калифорнијског злата — да ли ради тога што су једни хтели правду *себи*, други можда да *своју* правду поделе другима —, ко би могао да наброји и наведе све оне најкомпликованије и најхетерогеније мотиве што покретаху масе и масе људства да се као све моћнија, и из дана у дан обилнија плима преливају из Европе на ону другу страну океана, и да потраже тамо своју нову срећу. Да је потраже често можда онако исто романтично, и, авај, можда исто тако често узалудно, као што витезови из старих сага некада тражаху свој *Holy Grail.*

Свака је нација у Европи дала свој трибут тој великој модерној Сеоби Народа. И ако је икада игде једна крвна жртва била праведнија и корисnија, на већу „ползу“ човечанству, то је био овде случај. Јер сви ти исељенички елементи, сви ти што одоше — па иако често у њима није било ништа друго до само најгрубља и најсуровија снага народа промешана хохштаплерима, пропалим егзистенцијама или криминалним типовима — из свих тих војски незадовољних, гладних и злобних створио се данас један свет у коме има, и упркос свим његовим знатним манама, много више елементарне правде, много више нормалних и савременом ступњу цивилизације одговарајућих односа међу људима. А најзад, иако не на послетку, у коме је много више

правог човекољубља и искрене људске природе но што је то данас у старој маћехи Европи.

И Југословени су дали свој део у том стварању великог Новог Света. У прве две главе[1]) смо показали утолико, уколико су нам оскудни подаци из прошлости били допустили, да је одлазило наших људи у Америку и онда, у оно доба, када се у Америку одлазило већином из невоље, често ради авантуре, или још можда по некој верској или службеној мисији.

Са оснивањем независних Сједињених Држава, са тим огромним преокретом у америчкој историји, када се у једној пространој и слабо насељеној, а природним изворима богатој земљи, створила могућност за изграђивање једне нове и моћне државе. Државе у којој ће се све градити по најновијим научним и социјалним принципима, без обзира на прошлост (које је једва и било), и без монструозних окова традиција (што ево где данас доведоше *Старом Свету* душу до грла) — са тим великим преокретом, Америка је почела нешто друго да значи европским масама. И од тада *емиграција све рапидније и рапидније расте.*

Почела је да се ствара велика индустрија која је тражила милионе радних руку; отимале се од густих шума непрегледне територије плодне и јевтине земље што су просто мамиле да што пре рало у њих удари; а пуноправним грађанином се опет могло тако лако да постане у једној срећној земљи која добро награђује рад, тражи минималну порезу и не гуши свој народ милитаристичком моријом и зарђалим монархизмом. Нигде вероватно нема сјајнијег примера колико је прогресивизам и у науци, и у политици и у практичном животу кориснији од конзерватизма, традиционализма или реакционарства, но што нам га пружа историја развитка Сједињених Држава.

У коликом су броју отишли југословенски исељеници у првој половини прошлог века у Америку, то се изгледа никада неће моћи тачно утврдити. Тек од 1861. године почињу да се воде статистички подаци о досељивању у Америку из бивше Аустро-Угарске, а тек од 1891. из европске Турске, Србије и Црне Горе. То су пак баш оне територије са којих су одлазили Југословени. Па и из тих објављених бројева не може да се утврди тачан број наших исељеника, јер су у њих урачунати сви поданици бивше Аустро-Угарске и бивше Турске.

---

[1]) Прве две главе ове студије изаћи ће у „С. К. Гласнику" ових дана под насловом: *У грађењу новог света.*

Г. Бранко Лазаревић само нешто мало додирује те најраније периоде исељавања наших у Америку у својим студијама из исељеничког живота у „Новој Европи“[1]). Перо Слепчевић у својој брошури „Срби у Америци“ (Женева, 1917), где је врло импресивно описао таворење нашег радништва у емиграцији, вели опет на једном месту: „Налазили смо Срба који су дошли у Америку пре педесет година. Кажу нам као сигурно да их је тамо било већ 1849. године, то јест већ у оно време кад су странци навалили на злато откопано у Калифорнији.“ *Rev. J. M. Trunk* даље каже у свом делу[2]): „Gotovo je moralo priti v tej dobi (т. ј. доба бискупа Бараге) še več Slovencev, a nimamo o njih nobenih podatkov ali vesti.“ Па тако исто брзо, и са неколико неодређених речи, прелазе и сви други писци о нашој емиграцији тај први исељенички период у прошлом веку. И то је заиста чудновато колико је мало ово питање интересовало до сада нашу интелигенцију, када се зна колико је трага оставило исељавање чак и у самој литератури код нас; и то можда нарочито код Словенаца, где су се скоро сви важнији песници и писци бавили исељениковим проблемом; и А. Ашкерц, и И. Цанкар, А. Медвед, С. Грегорчич и толики други.

А као што се зна, било је по нашим старим листовима и часописима много материјала на основу кога би могла да се створи једна слика о том првом емигрантском таласу за Америку међу Југословенима. Било је пуно писама од оних који су тамо отишли, као и извештаја о њима. Па чак, и још доста рано, већ 1848. године имамо први чланак који говори опширно о нашим у Америци, а изашао је у *„Подунавци“* за ту годину под насловом: *Србльи у Америки.*

Тај је чланак писао неки С. Поповић из Шибеника, и он ту прича како је „желя добитка и старанћ за поболшанћ станя свога“ привукла у Америку „велико число жителя“, те да међу њима има доста и Срба из Далмације, а понајвише из Боке. Писац тог чланка је водио као неку евиденцију о броју наших што су отишли за Америку из тих крајева, и то према казивању оних што су се отуд повратили. Те према његовом закључку излази да је у то доба било у Америци око 2000 наших; а били су од прилике овако распоређени: у Њу-Орлиансу до 300 душа, Вашингтону 100, Балтимору 20, Њу-Јорку 200, Бостону

[1]) Види „Н. Е.“ за 1921. и 1922.

[2]) „Amerika in Amerikanci.“ V. Celovcu 1912.

100, Филаделфији 160, Чарлстону 30, Мобилиу 120, у држави Флориди 200, Тексасу 250, Мексику 300, Луисвилу 50, и т. д. Писац закључује ово своје излагање жељом да се том народу тамо што пре пошаље неки млађи свештеник. Те нас на основу тог његовог закључка наводи на сумњу да је мора бити и сам писац био свештеник, и то можда још и „млађи", у коме се вероватно појавила жеља да спасава оне загубљене прекоокеанске овчице за свету цркву православну.

Уколико су тачни ови најранији статистички подаци о нашој емиграцији у Америци, то нам засад није могуће ни утврдити ни оцењивати. Али да је доиста један врло велики број наших из Далмације и Боке отишао у току прве половине прошлог века тамо, и то нарочито у јужније крајеве Сједињених Држава, о томе сведочи и једно предавање г. Николе С. Јовановића („Американца") што га је држао у 1884. години, и где је испричао како се око 1870. год. у Њу-Орлиансу (или „Новрљану", како су га ти наши исељеници звали), а на неколико корака од обале реке Мисисипи, налазила једна пијаца („маркета"), на којој су сви пиљари били наши људи, и српски се језик на све стране чуо.[1])

У тој истој својој књижици г. Јовановић прича врло занимљиво и ово:

„Било је то једне зимске, чини ми се баш декембарске, вечери 1869. год., кад смо нас два Србијанца питали и слушали о овој ствари једнога тип-представника прекоморске браће, старога мрнара-Далматинца по имену *Павла* (презиме сам заборавио), у, збиља, *сопственој* му кући на једној од најживљих улица вароши Чикага. Реч се повела била, колико памтим о Калифорнији, о „златној Калифорнији" коју смо ми онда желили видети (а желимо и данас) и о којој смо се код свезнајућег Павла извештавали . . .

„Па јеси ли ти, Павле, био који пут у Калифорнији"? — питали смо ми њега.

„А, богами, нијесам броја' колико"!

„Па има ли и тамо нашега народа — ове наше *војске*"!

„Има, богами, више но у Чикагу и у Новрљану заједно"!

„А да се ти како не вараш"? „А док не видех и сам не вјеровах. Има тому двадесет и пет љета, дођох ти с брода у

---

[1]) „*О нашима преко мора*". Од Николе С. Јовановића („Американца"). Београд, 1884. Стр. 12.

Сан Франциско и пођи по граду за купити штогод кад се опет укрцамо. Бјеше са мном и један наш Бокез. Минусмо ти поред једне крчме ђе стојаше једна старолика жена. Док ти они Бокез мени по нашки: „Оди, Чоче, да попијемо коју код ове бабе.“ Зла ни срећа! Жени би жа' што не рекосмо млада него баба — *е бјеше и она из наше крајине* — и увријеђена, нагрди по нашки мојега другара! Од чуда ти оба побјегосмо!... А да ко би, бога ти, мога' вјеровати да тамо има толико наше *војске?* да колико изађи на сухо и удари — да бјеше на јунака не би ми стид реһ' него — на нашу жену“ . . . „Па колико *од џрилике* рачунаш ти да има свега наших у томе крају?“ „У Калифорнији којеђе, смијем казат, до десет тисућа!“ . . .

Разуме се да је овај број од десет хиљада толико претеран, да се ни сам писац ове брошуре није са њим сложио. Али да се већ у оно доба број наших исељеника само у Калифорнији могао бројати на хиљаде, то је несумњиво.

Као што видесмо, то су највећма били наши људи из приморских крајева што су пунили прве исељеничке фаланге за Америку. Одлазило их је, међутим, доста и из других крајева. Из Словеначке, Хрватске и других севернијих покрајина ишло се, како изгледа, обично преко Хамбурга. Ишао је и онај ко је располагао новчаним средствима да плати путни трошак; а и онај који није имао новаца, но је морао тек по искрцавању да надокнади сопственику лађе дужну своту за превоз. Један интересантан податак из тих првих дана емиграције прича „*Laibacher Wochenblatt*“ за 1806. No. 48. у чланчићу под насловом: *Weisse Sclaven in Amerika.* Ту се описује како се жртве маме преко разних агената причама о богатсву у Америци, и како их наведу да се без потребног новца крену на пут. Капетани лађа онда начине са њима уговор према коме путник треба да за извесно време у Америци исплати капетану оно што му је дужан на име превознине. Пут преко океана је, разуме се, увек био ужасан у тим случајевима, јер су их превозили као стоку. Али тек са доласком у америчко пристаниште почиње њихова права мука и невоља, јер се са њиме поступа као са обичним робљем за све време док не исплате свој дуг; а то може да траје кадгод и годинама.

То је такво стање трајало врло дуго. Неких двадесет година доцније има љубљански „*Illyrisches Blatt*“ (1828., No. 45.) ову куриозну нотицу кроз коју, чак и у оваквим случајевима,

нађе начина да провири немачки шовинизам. Чланак се зове: *Preis der Europäer in Amerika,* и у њему се вели ово: „Wenn die europäischen Auswanderer in Amerika die Ueberfahrt nicht bezahlen können, und desshalb von den Capitän verkauft werden müssen, so erhält er im Algemeinen für einen Deutschen 20 bis 30 Pfund Sterling, für einen Franzosen nicht mehr als 15 Pfund, für einen Engländer oder Schottländer 12 Pfund, und für einen Irländer nur 8 oder 9 Pfund; aber für einen Spanier oder Portugiesen will man gar Nichts geben". Вероватно да су и многи наши исељеници на тај начин доспели у оно доба у Америку, само што овај извештај не говори ништа колико је била њихова цена на људском тржишту.

Међу онима што су одлазили било је људи свих професија и свих сталежа, као што ћемо то видети сад из њихове преписке што је у своје време објављивана. Једноме од њих посвећена је чак и једна опроштајна песма, и та песма, штампана у алманаху „*Србска Зора*" за год. 1836., који је у Бечу издавао Спиридон Јовић, представља такође један од најранијих докумената о нашој емиграцији. Та песма носи наслов: *С' Богом остај!* и почиње овако:

С' Богом остај!

(Пјевана једном пријатељу, при полазку из Тријеста у Сјеверну Америку.)

С' Богом остај моја домовино!
С' Богом остај! — сердце моје вене,
Ер одлазим а тебе остављам,
Ах! остављам милу иза мене.

Веће брег твој синје море плјуска,
Већ се вјетар из далека диже,
Болне ује, Шајку притискују, —
С' Богом остај! нећут' видит' више.

и т. д. и т. д. и т. д.

По овој се песми може лако претпоставити да је онај коме је била намењена био неки интелегентнији човек. Доцније су наши листови, као што ћу то овде на неким примерима показати, доносили и друге песме, испеване од наших тежака и раденика по угледу на народне песме, и у којима ови прости људи топло, искрено и директно описују своје утиске из америчке печалбе.

Оно што највише и најпре пада у очи по штампаним писмима наших исељеника, то је да су сви мање или више одушевљени „новим светом“ и његовом слободом, а нарочито једнакошћу у њему и оном чувеном америчком *oportunity* да свако дође несметано до пуног израза својих елементарних сила и способности, и да према томе пожње што обилнију награду за свој рад. Са те стране је једна лепа илустрација поменутог расположења писмо неког Александра Папа из Будима, које је објављено у Арнотовој „Србској Новини“ за 1838. бр. 103. Пап се ту јавља родитељима из Њу-Јорка, где је отпутовао преко Хамбурга лађом „Франклин“, и на мору у том путовању провео 55 дана: „А Вамъ величество и красоту као ни животъ у Новомъ Јорку не могу описати . . .“, почиње Пап у свом писму да говори. „Целу Немецку прошао самь, пакъ млого коешта видіо, но то све не може се сравнити съ овымъ, што овде видимъ. Трговине живость, коя е овде, описати се неда; ко то невиди собственнымъ очима тай ни вѣровати неможе. Овде е прво и найважніе станѣ трговачко. Благородства нема. Сви су у едной категоріи. О еднакости и слободи коя е овде желіо бы Вамъ устменно казати што годь . . .“

Затим, пошто се мало задржао на опису ондашњег Њу-Јорка, Пап завршује писмо овим саопштењима:

„А говоримъ већъ прилично Енглезски. Добро е што самь тай езыкъ у Хамбургу учити почео; еръ безъ нѣга не бы быо прокопсао, алъ овако будем прімлѣнъ у едну врло отмѣнну кућу, гдѣ се и садъ у трговини налазимъ. Хвала свемогућемъ творцу, мени овде добро иде. Месечно заслужимъ 30 Доллара, свакій данъ 8 сатій радимъ у контоару, остало пакъ време служи ми на забаву.

При свему обаче тому нећу се далѣ овде бавити одъ Месеца Маіа; ербо намѣравамъ онда у Нов-Орлеанъ (New Orleans) у южну Америку прећи, гди се млого новаца заслужити може.“

Годину дана опет доцније иза овог Паповог писма, доносе загребачке „*Ilirske Narodne Novine*“ од 7. септембра 1839. писмо од неког Марковића, који је постао капетан у мексиканској ратној морнарици, и у том свом писму описује доста буран живот којим живи. Писмо је цело врло занимљиво, иако мало дугачко, те ради тога га у целини овде и доносимо:

„Извадак из листа једнога Хрвата Загребца, који се сад налази у Америци у мексиканској поморској служби“

Из *Duxbury*-а 1. јун. 1839.

„Немогуће је овди све у кратком описати, што се је самном догодило; доста је, ако ти кажем, да сам већ као морнар, кухар, кормањош и капетан на ратних и трговачких бродових по мору путовао, седамнаест месецих као роб на западњем крају Африке преживио, а сад да сам опет у мексиканској поморској служби капетан шунера „El Tajo“, после ме Французи при обсеђењу Вера Круца скоро ухватише. Поразу нашему је крива бојазан и неизкусност наших војаках. Ја сам био као добровољац главом од осамнаест морнарах послан, да опседим једну батерију, најближу француским ратним бродовом; после тога добих још 40 Црнацах под моју заповед; ал ове херђе оставише ме при првој картачи, и тако бих присиљен најжешћу непријатељску ватру сам с мојих осамнаест морнарах издержати; будући да су зидине од батерие у веле добру стању биле, могосмо непријатељем више штете учинити него све друге батерие, и могу те уверити, да сам дванаест верлих момаках изгубио, а од других осамнаест само двојица и трећи ја остависмо здрави и читави батериу, после како су ју две непријатељске лумбарде сасвим разориле; непријатељски адмиралски брод *Montebello,* кои је до нас најближи био, изгубио је катарку своју и морао је престати пуцати — прие него смо ми још и помислили предат се; ал најзада наш верховни заповедник би лахко рањен, на што је тверђа *St. Juan* частно од наше стране предана и нама би допушћено слободно одићи с оружјем и пертљагом, само 1000 урођеникаx доби слободу у тверђи остати. — Одмах на то мене република лаитнантом а после капетаном иаименује с осамдесет талирах плаће и једним делом плена, ако би што у моје руке пало. Досад могох само једну једину бригу са шећером, кавом, румом и сирупом ухватити, будући да су све овдашње воде француским ратним бродови посуте, а осим тога није тако лахко плен продати. Ну, ако, као што се уфам, сједињене државе северно-американске Француској рат наведете (?), онда ћу ја, ако Бог да и срећа јуначка, француски крај посетити и тамо штогођ, што би се изплатило, уграбити. Промисли само, брод мој с товаром не могох скупље од 49 хиљадах талирах продати; при том су целих пет данах две француске

бриге за мном у потеру ишле, и само с великим трудом и лукавошћу спасих се на крај од Флориде, одакле овамо дођох, гди сам брата президента нашега нашо, кои ми је у помоћ, за да се опет с већим бројем момаках оделим на море стражит. Ми имадемо само 6 лумбардах од дванаест фунтих и 1 лумбарду од 18 фунтих и заједно с официри 28 људих, ал се надам, да ћу прије још, него се из луке кренемо, број овај подвостручити".

„Кад ми обзнаниш име којега терговца у Реци или Терсту, послат ћу ти некоје маленкости из Америке на пријатељски поклон, и онда ћеш више тога од мене чути. — Овди има увек бродовах, који у Европу путују, и малену кишту јевтино са собом понесу. Ја неидем у Мексико с мојим бродом порад француских бродовах".

Антун Блаж Марковић, в. р.
капетан у мексиканској поморској служби.

Из Бангора 19. јун. 1839.

„P. S. Кад сам већ лист мој свершио био, морадох се из луке од *Duxbury*-а одтиснути, без да сам га могао на пошту предати. Ја сам Французом отео *четири* брода, само последњег су ми натраг узели, ал тепрв онда, кад сам га већ упалио био. — Поносити се могу листом, кои сам добио од генерала *Santa Ane*[1]), кои ми цватућу будућност обећаје. Ја сам једини странац, кои је тако сретан, да га обоје, у Мексику заменито господујуће стране, хвале. — Истина, ја имам многе непријатеље, ну ја мало марим за њих, јербо сам редко у Мексику. Тринаест бродовах стражи на мору, ал ниједан још није, осим мојега, губерниу новацах послао, а новци добављају пријатеље. — Истина, ја си нисам, изван поштења, ништа прискербио, ну ја сам задовољан с мојом плаћом. — Та ја неимам никог, кои би се за ме бринуо, и зато за кога да скупарим? Данас ил сутра могу погинути, па онда би се моји пријатељи с новци, које сам приштедио, гостили, а мени би казивали да сам био будала. —

[1]) То је онај исти Санта Ана против кога је водио кампању наш Фишер-Шагич из прве главе овог есеја. Antonio Lopez de Santa Anna (1795—1876.) је био једна од најпознатијих личности мексиканске историје прошлог века. У њему се сконцентрисале све зле особине ма ког од многобројних генерала-политичара-револуционара-демагога којим је Мексико увек толико обиловао. Био је спретан интригант, и више волео понекад моћ иза кулиса, но да и сам буде на највишем државном положају. Сем тога је располагао са прилично личне храбрости, и ради тога је у једној борби изгубио ногу. Умро је скоро заборављен и обскурно у дубокој старости.

То весеље нека не доживу. — Пиши ми берже боље, последње бо дане Рујна месеца морам се са два друга брода, над којим сам ја, на заповед генерала Санта-Ане у море Индианско одтиснути, гди ме не мала погибел очекива."

Тако завршава своје писмо овај хрватски најамник у мексиканској служби, чију даљу судбину не знамо.

Далеко би нас пак одвело када би и сва остала писма из Америке, писана тих година, овде исто тако опширно цитирали. Задржаћемо се зато само на њиховом регистровању и излагању садржине.

„Сербски Народни Лист" за годину 1838. доноси *„Писмо једног Србљина из Северне Америке"*. То је писмо писао неки *„Гав. К . . . ћ"* 24. фебруара 1838. год. из Њу-Јорка. И тај човек изгледа нека образованија личност. По његовом опширном извештају о једној финансијској кризи коју је у тај мах преживљавао Њу-Јорк, изгледа да је и сам писац писма из трговачких редова. И он је одушевљен новим поретком што влада у Америци, и који је нарочито одударао од Европе, завитлане у тај мах шибама реакције иза Наполеона. „Овде су ствари другојачије — пише он — него код нас. Син наигорег човека овде може постати Президент и владати своја три љета, само ако е рођен овде. Све се дворске ствари и послови свршују публично и сваки знаде, шта се у конгресу чини, ер све дође до руке књигопечатника."

Он нас извештава и о још друга два посетиоца из наших крајева, који су дошли у Њу-Јорк својим трговачким послом, и са њиме правили један излет у Вирџинију, ту цветну земљу америчке велепоседничке аристократије пре ослобођења Црнаца. А видимо још и да тај наш земљак у Њу-Јорку учи музику: „Много сам у музики успјео и врло ако не у каси али у глави обогатио се, и ово е благо, кое се никад не губи."

Исти „Сербски Народни Лист" за 1840. доноси *„Писмо једног Србљина из Јужне Америке"*, непотписано, за које уредништво вели да му је „из усердија саопштено". То писмо долази из Каракаса у Венецуели. Писац писма је очевидно неки млађи човек, са доста слободног времена, и са, како изгледа, доста пара да то своје слободно време лепо употреби. Он опширно описује народ и место у коме се налази, и прави упоређења са Сједињеним Државама, где је био пре свог доласка у Венецуелу.

Први наш пролетер у правом смислу те речи, од кога добијамо вести из Америке, то је Матија Премута из Семичке Жупе у Крањској. Његова писма доносе и хрватски и словеначки листови. Гајеве „*Ilirske Narodne Novine*“ за 1841. бр. 39. имају његово *Pismo iz Amerike (Od jednoga Gornjo-Ilira)*. А опет љубљанске „*Novice*“ за 1845. бр 34. и 35. доносе једно његово писмо из St. Louis-a.

Премута је рођен 1816. год., и као дечко је изучио кројачки занат. Али из здравствених разлога он остави тај посао, те пође са својим другом Јанезом Горшетом као торбар од места до места продајући ситнице. На тај начин они су прешли не само скоро све наше крајеве, већ и целу Немачку, Шведску, Норвешку, Лапонску, Данску, Исланд, Енглеску, Ирску, Шкотску и један део Француске, док не стигоше 1839. год. у Бремен, одакле се на Спасов-дан крену за Америку, плативши за пут и храну по 84 форинте, и поневши нешто робе да њом тргују у Америци. Њихов је пут преко океана трајао два месеца и пет дана, и он га врло наивно и занимљиво описује. И његова је паорска душа, намучена по господским спахилуцима, одахнула у Америци. „Акопрем је пут страшан и погибељан — пише он родитељима — ипак се новцем наплатити неможе. Земља је веома лепа, ну још је много боља него што је и лепа: јер овди надничар боље живи, него код вас господин; овди укућанин боље живи него код вас терговац. Овди неима херцега, грофовах, барунах, него само грађанах и пољоделцах и духовне господе.“ А мало даље вели: „Тежак, пољоделац овде лепше хаљине носи, него код вас велика господа.“

Премута и овде у Америци са својим другом почиње да путује пешке продајући своју робу, али су око тога имали тешкоћа јер нису знали језик. Из Њу-Јорка они одлазе пешке на Филаделфију, Балтиморе, Колумбију, Ланкастер, Питсбург, све до Мариете, одакле лађом иду у Цинцинати. И у први мах им није најбоље ишло. Једном Премута два дана није имао шта да једе, и три ноћи је спавао под ведрим небом.

Међутим око 6 година доцније он се јавља из *St. Louis*-а, ожењен је, има пет година стару кћер, трговац је у том месту, и добро му иде посао. Са очевидним поносом он сада пише како се често сећа свог детињства, када је идући у цркву на мису, или у школу, ломио трн са жбуња да прикачи кошуљу на грудима, где му се откинуло дугме или каква привеза. А

да сад, међутим, прикопчава кошуљу „*z zlato iglico*“. У сред St. Louis-a он је подигао своју кућу, која га кошта 3000 гулдна; а крај реке Мисисипи има 225 рала земље. Он сад већ, као прави мали буржоа, учествује и у грађењу велике католичке цркве сто корака далеко од његове куће, коју је зидао неки „gosp. Zeler, zidarski mojster iz Tirolskiga po rimski umetnosti.“

Али уредник „*Novica*“ по саопштењу Премутиног писма додаје на крају: „Žalostne reči beremo od veliko tavžent ljudi, ki so se v Ameriko preselili: namesti bogastva so lakoto in revišno našli. Le malo kdo je tako srečan, ko naš Premuta.“

Још доста се других Словенаца јавља тих година из Америке. „*Novice*“ за 1855. имају једно писмо из *Crow-Wing*-а у Минесоти, са пуно података о Америци, ценама и начину живота у њој. Па „*Novice*“ за 1856. доносе писмо Полоне Ночеве, сестре мисионара Ф. Пирца, која је са мужем, децом и једним младим сељаком, J. Погачником, отишла 1855. из Европе, те се сада јавља из Св. Јозефа. И она је јако задовољна Америком. „Tukaj nam je zlo, zlo dobro, in smo prav veseli, da smo sem prišli.“ А такође пише и о америчким женама, те вели: „Ženske so tukaj tako zlo obrajtane, da se ji mora polni voz ogniti. Ko bi jo pa kdo kaj udaril, je dolgo zapret; tudi mož ne smé svoje žene strahovati.“

Те исте године „*Novice*“ доносе и извод писма једног Крањца из Њу-Јорка, који прича неке интересантне ствари о њујоршким црквама.

Онај млади *Janez Pogačnik*, што је отишао у Америку са Полоном Ночевом и њеном породицом, јавља се у „*Novicama*“ за 1857. Он тада већ има зиратне земље у вредности од 2000 долара, прича о својим многим искуствима у Америци, те закључује категорично: „Toliko rečem, da vsi Podbrežani niso in ne bodo toliko skusili, kakor sem jaz v tem kratkem času v Ameriki skusil.“

Из истог места у коме је Погачник у Америци, јавља се у „*Novicama*“ за 1866. неки Јоже Кошир, који описује свој живот као возар по америчким преријама. А ту му је службу нашао баш сам Погачник. Док опет „*Novice*“ за 1865. доносе писма из Мексика неког Франца Кастелеца, „podstatnika avstrijskih prostovoljcev“, који описује своје ратне походе и бојеве са другим аустријским добровољцима у мексиканским ратовима.

И један словеначки научник провео је више својих младих година око половине прошлог века у Америци. То је *Anton Edvard Čižman* (1821—1874.), географ, који је по завршетку сво-

јих студија у Бечу, и после краће службе у тамошњем америчком посланству, отишао у Америку 1849. као секретар америчког посланика W. H. Stiles-a, те је тамо на Stiles-овом пољском добру близу *Savanah* помагао овоме при раду на његовој књизи „Austria in 1848. und 1849."

Пошто је иступио из службе код Stiles-a, Чижман је провео још неколико година у Америци, обилно путујући и вршећи своја гео- и етнографска испитивања. Неко време је и предавао на Montgomery Универзитету. У Европу се вратио 1856., где је у Трсту умро као директор тамошње трговачке академије. Објавио је многа од својих научних истраживања у Америци, а нека од њих још и за свог боравка у Америци штампао је по листовима у South Carolina, Georgia u Alabama.[1])

Остаје нам да сад још проговоримо и о учествовању Југословена у чувеном копању злата у Калифорнији, у тако званом *California Rush*-у.

Постоји у ствари једно усмено предање да је било и врло много наших људи што су учествовали у том бучном и толико романтичном америчком догађају, где су по неки пуки сиромаси за неколико недеља постајали трули богаташи, а толики други и животом платили своје илузије о лако добивеном злату.

Иако је било тамо више наших људи, и то највероватније из Приморја, то су по свој прилици били већином неписмени људи, од којих се није могао сачувати никакав документ о њиховом боравку тамо.

Ја сам до сада нашао податке само за два наша човека да су тамо били, и своје учествовање у походу на златна поља описали.

Први од тих извештаја доноси загребачка „*Luna*" за 1852. No. 48. под насловом: „*Eine Kroate in Kalifornien.*" То је извештај о неком Загрепчанину Ф. Рогељу, који је 4. маја 1850. дошао у Сан-Франциско, те отуд отишао 150 миља уз реку Сакраменто у златне регионе. Али како му тамо није ишло добро, он се после разних недаћа врати у место Сакраменто 1851. год., и ту отвори кројачницу са којом за кратко време заради 10.000 форинти.

А у загребачком „*Nevenu*" за 1856. пише Тома Скалица Брођанин, у циклусу својих путописа из далеких земаља што

---

[1]) „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich" von Dr. C. v. Wurzbach. 59. Theil. Wien, 1890.

је излазио у „*Невени*“ за 1855. и 1856. под насловом: *Путовање из Европе у Америку, Азију и Аустралију*, такође и о свом копању злата у Калифорнији. Брођанин је стигао у Калифорнију из Хонолулу са једним Португалцем; и ту се реши да оде и копа злато, те зато остави Португалца који није хтео да се упушта у ову авантуру, и пође ка Сакраменту за „Northen Mines“ са једним Американцем у друштву, који је такође дошао истом лађом из Хонолулу. Брођанин не може да се похвали неким нарочитим добитком са те експедиције, али нам он врло лепо описује живот копача, начин на који се злато копа и испира и т. д.

Откриће калифорнијског злата је много допринело да се у Европи учврсти већ створена фама о Америци као „земљи злата“ и лаког стицања богатства. То је као последицу имало само појачање исељавања, и рапидно скакање ка оним статистичким цифрама, када се број дошљака није рачунао више на хиљаде и десетине хиљаде, већ на стотине хиљада и милионе.

Али је ипак било још увек и таквих елемената у Европи, који се нису кретали преко океана са илузијом златних хрпа у зеницама, већ са жељом да дођу у што тешњи дедир са америчком слободом (која је данас све више ствар прошлости), са америчким модерним институцијама, са оном неодољивом силом што захуктано јури трачницама прогреса.

Хоћу ли, као за илустрацију овога што сам рекао, да замарам своје читаоце и са још једним интересантним „путешествијем“ у Америку, чији је једини и данас живи учесник г. Никола Јовановић „Американац“?

Ствар је, ипак, тако занимљива, да је вреди бар укратко забележити

Године 1869. три одушевљена београдска омладинца, од којих двојица беху лицејци, а трећи помоћник код старог књижара Валожића, постадоше „жртвама“ (ако т. ј. тај израз може овде да стоји) једне књиге. Књига се звала „*Париз у Америци*“, њен писац Лабулеј; а њен превод на српски направио је велику сензацију и побудио знатно интересовање код ондашње наше интелигенције; толико интересовање, да се то чак и до Загреба осетило, и тамошњи листови то нотирали.

Живо приповедање у овој доста духовитој сатири на америчке прилике остави толико јак утисак на наша три млада човека, да се они чврсто реше на заједнички одлазак у „Нови Свет“.

И то доиста и учине! Најпре одоше онај Валожићев помоћник Стеван Костић и Миловановић из Смедерева, лицејац друге године. А мало доцније за њима успе да побегне испод туторске стеге и г. Никола Јовановић, кога тутори, као малолетног наследника једног од највећих имања у оно доба у Србији, не хтедоше ни да чују да пусте за Америку. Зборно им је место било Чикаго.

У Чикагу они сретну неке наше исељенике, који их донекле помогну, и нађу им посао када су остали без новца. Јовановић једини успе да доцније продужи своје студије у Америци. Он је био ђак друге студентске генерације на *Корнел Универзитету* (1871.); а студирао је неко време и на Колумбији и на Steevens Institute-у у Њу-Јорку.

Епилог је ово: Миловановић је постао берберин. Током година је заборавио скоро потпуно матерњи језик. Отишао је у Колорадо и тамо дошао до мало бољег имовног стања. Умро је у Орегону 1923. — Костић је постао у Чикагу апотекарски помоћник, оженио се и отворио доцније своју апотеку. Сасвим се током времена поамериканио, и за његову се даљу судбину не зна, јер га је нестало негде у мору америчких милиона. Једини се Н. С. Јовановић вратио. Вратио се да води политичку борбу, да оснива листове, држи предавања, полемише и сања о далекој Америци, у којој је он био вероватно први југословенски студент; да сања о њој нарочито сада, пред крај свог живота, у једној тесној собици под кровом једног врло скромног београдског хотела.

—

У Америци, земљи кооперативних акција, социјалних организација, масовних покрета, где се сваком новом послу ређе приступа удруженим силама више руку но индивидуално, и где се деца још од малена васпитају „*to be sociable*“ — у тој земљи ни наши људи нису могли дуго остати свако за себе и растурени. Поред оног природног нагона да се људи исте расе и језика траже и скупљају, био је ту и тај општи дух Америке, који је само убрзао појаву првих организација. И тако баш овде видимо оног нашег сељака, који иначе код куће у „старом крају“ зазире и са оклевањем прима сваку врсту организоване акције, где овде скоро без оклевања ступа у разна друштва, и чак сам по некад даје иницијативу за оснивање таквих друштава.

Већ педесетих година почињу да ничу прва наша друштва у Новом Свету.

Г. Бранко Лазаревић у свом чланку о Југословенским Потпорним Организацијама у Америци („Нова Европа“ за 1921.) наводи како је већ 1854. год. у *St. Louis*-у основано „Česko-slovensko potporno društvo“, а да је године 1857. основано у Сан Франциску „Славенско-Илирско Узајамно и Добротворно Друштво“.

Из једног дописа „Љубљанском Звону“ године 1882. видимо опет да се у држави Висконсин основало друштво Чеха и Словенаца „Slovansky Spolek“ са геслом: Slavia for ever! Из године у годину број југословенских исељеника за Америку рапидно расте, док 1907. год. не достиже кулминацију од 82.000 људи. Исто тако нагло множе се и разна друштва, док се најзад у последње време не долази до апсурда у том погледу; и често у једном месту има више локалних југословенских друштава и одељака од појединих већих друштава из главних градова, но што скупа ту има Југословена да попуне сва места по управним одборима. Та су многа друштва и безбројни листови и листићи у Америци, којима на челу стоје већином људи врло сумњивих особина, обично и разлог многом економском назадовању и разочарању код наших исељеника, поред тога што и у свим другим правцима утичу врло разорно. Али ту већ излазимо ван оквира ове наше теме.

Године 1875. долази у Сан Франциско аустријска корвета „Фридерик“, на којој је служио као подофицир Винко Видмар. Тај Видмар је описао ову своју посету Сан Франциску[1]), и тамо је нарочито говорио о југословенској несеобини, са којом се том приликом добро упознао. Он прича како се у Сан Франциску основало 1868. „Dalmatinsko ilirsko društvo v podporo bolnikom“[2]), које се брине о својим члановима у случају болести, и набавља за њихово разоношење књиге и новине из Хрватске и Словеначке. Али, каже још, како и они чланови друштва, који дођу до каквог имућнијег стања, обично тада напуштају то национално удружење и прелазе у неко друго америчко друштво које сад више одговара њиховом новом положају. Све пак оне прилике за наше исељенике које он тамо описује, мало су се измениле и до данас. Boarding-Houses, крчме, сиромаштина, локалне заћевице и т. д. и т. д. Вечна исељеничка тема!

Рекли смо већ мало напред, како је прост наш исељеник често пута опевао у неуким и примитивним стиховима своју

---

[1]) „Letopis Matice Slovenske“ za 1880. Str. 149.

[2]) То је вероватно исто друштво које помиње и Г. Б. Лазаревић, само што се од некуд не слажу називи и година оснивања.

емиграцију у Америку. Два згодна таква примера наводим овде, од којих је први изашао у „*Љубљанском Звону*“ за 1882., и у њему долази до израза исељениково разочарење:

„Sem v Ameriko se sélil,
„Duh je bil pogumen mi,
„Boljše sreče sem si želil,
„Kot doma je mislil si.“

Песник сад тужи за својим родним крајем, куда би желео да се врати и да тамо проведе свој живот:

„Tam pri svoji rodovini
„Našel tiho jamico!“

„*Dolenjske Novice*“ из Новог Места за 1888. доносе такође један опис у стиховима о печалбарском путовању за Америку. Та је песма послана уредништву из *St. Louis*-а у Минесоти.

„Več pajdašev smo se skupaj zbrali,
„Tje v Ameriko smo se podali,
„Da b' kaj denarja zaslužili,
„Za stare dane si prihranili.“

И они долазе у Бремен, где кажу како су

„Velikanske „*šife*“ (лађе) ogledovali:
„Videli smo strašno morje —
„Oh globoko in široko morje.“

„Љубљански Звон“ за 1882. год. има у северној Америци већ осам претплатника. А из извештаја „*Slovenske Matice*“ за 1877. види се да је још 1869. постојала у Сан Франциску нека наша „Slavna Čitalnica“ којој је Матица поклањала своја издања.

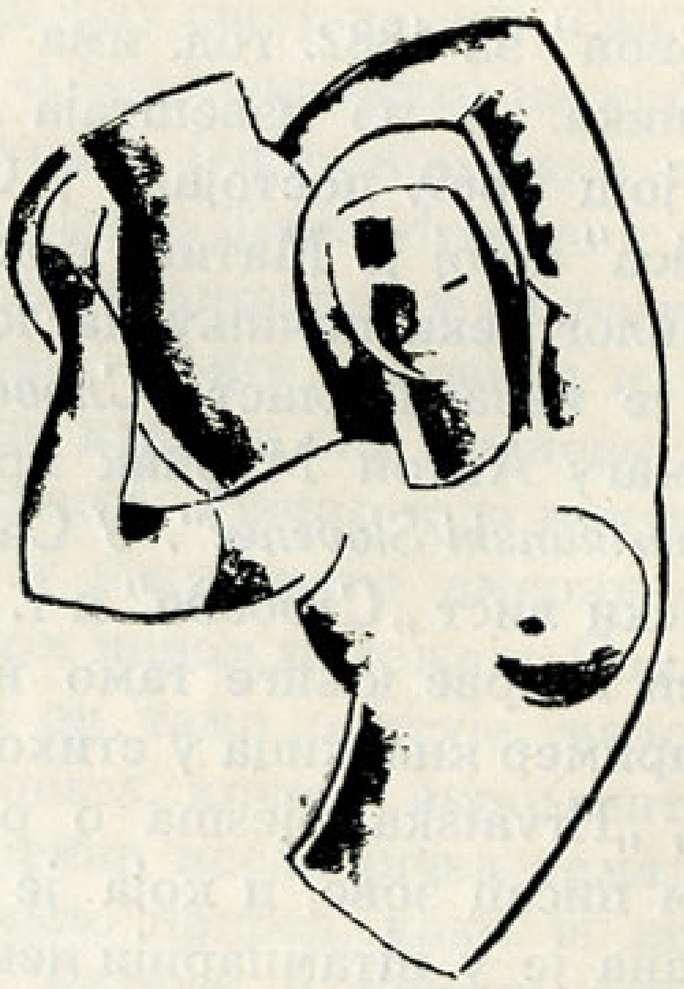
Пред крај прошлог века почињу нагло да ничу тамо наши листови. Око 1884. је излазио лист „*Словенска Слога.*“ Године 1891. покреће у Чикагу Антон Мурник први словеначки часопис у Америци „*Amerikanski Slovenec*“. У Сан Франциску почиње да излази 1893. српски лист „*Слобода*“ и т. д. и т. д. Док се још раније појављују већ и прве књиге тамо на нашем језику, као што је то била на пример књижица у стиховима „*Pomorski Život*“ од Н. Абрамовића, „Hrvatska pjesma o pomorstvu slovenskoga naroda“, како је сам писац зове, и која је изашла у Њу-Јорку 1875. год., а штампана је у штампарији неког Сигмунда Војтића.

То су све били први почеци. Све је било слабо, неискусно, и засновано са много више идеализма и добре намере, но са жељом за материјалном добити. Једна природна последица но-

сталгије у туђини. Данас има у Америци доста прилично богатих наших друштава и дугогодишњих листова. Једино што ова друштва сада нису ни мало „добронамерна", као она пре. Ово је сад нешто друго. Само чему све то служи? Коме све то користи?

Америка је *морала* да се створи. Сваки је народ на свету *морао* да жртвује по један део за то стварање. Па и Југословени су такође своје дали, за чим нема сад ни мало ни смисла ни користи жалити и писати поводом тога патриотске тираде. И ко зна колико би срећнији био многи и многи наш исељеник, са колико би љубави и спремнијег разумевања појмио нову средину у којој се нашао, и пре научио како да се у том толико другојачијем свету боље око себе окрене — да није увек било безброј шарлатана, да није и данас тамо толико демагога и неваљалаца који га бездушно пљачкају преко разних друштава и новина, отимајући му онај као воденични камен тежак долар у име патриотизма, отаџбине, „старог краја" — тог истог „старог краја" који му није хтео дати праведно парче хлеба, већ га отерао у свет.

И. М. Петровић

Академски живот у Петрограду 1909—1914. г.

— Успомене —

У пролеће г. 1909. живео сам у Кијеву напетим узрујаним животом: матура била је пред вратима. А иза матуре већ је светлуцао и мамио, и унапред веселио студентски живот слободан, пун занимљивости, толико привлачан и леп. Унапред сам се одлучио да идем у Петроград и да студирам историју, иако је кијевски универзитет („Св. Владимира") имао такође чувене наставнике, јаке научне снаге (историчаре Н. Бубнова и Довнар-Запољског, слависту пок. Флоринског, филозофа Гиљарова, књижевника Переца, и др.); и ма да је Кијев један од најлепших градова читаве простране Русије, ипак ми се чинило, како је заиста и било, да је петроградски универзитет још бољи, и, поред тога, напреднији (на кијевском било је на претек реакционара), и да је петроградски живот куд и камо богатији и занимљивији од кијевског, јер је Кијев, и поред све лепоте, и поред многобројних просветних и културних завода, и поред неколико стотина хиљада становника, изгледао као нека паланка, при упоређењу са великим руским престоницама. Одлучих се дакле да идем у Петроград, па сам узрујана срца очекивао одговор Ректората на молбу за упис, јер су у Петроград нас „провинцијалце" *(„паланчане")* примали само на основу мотивисаних молба и бољих матурантских сведоџаба. Каква срећа када је стигло писмо универзитетског секретара са вешћу да ми је упис одобрен!

Септембра месеца отпутовао сам у град Великог Петра. То је тајанствен град пун мистичних лепота, величанствен и хладан, али чаробно примамљив; град мрачног неба, вечито загасите боје од завесе фабричног дима; град дивне реке налик на мореуз; град дугих зимских ноћи и лондонске магле, усред које већ после два сата по подне са загушеном светлошћу сијају безбројне електричне сијалице, јуре трамваји, аутомобили, и класични руски „извошчики", обични и „љихачи" (т. ј. они који возе „љихо" — брзо, као ветар), и јуре, у вечитој трци, преко читавог дана и готово целе ноћи, шарене гомиле најразноврснијег света, којег хоћете језика и друштвеног положаја; град „белих" пролетњих и летњих ноћи, од којих душа боли у слаткој муци и сања некакве чудне, не-овдашње, болешљиве маште.

Нађох се пред вратима дугачке црвене зграде, која гледа кратким боком на Неву, а огромном фасадом на једну од многобројних линија правих улица Острва Св. Василија. Срце ми је јако закуцало када сам ушао у њу, па се изгубио у огромној гомили студената, којих је, нарочито почетком године, било на Универзитету на хиљаде. Били су обучени доста разнолико: у студентској униформи (од прилике већина), у обичном често сиромашном грађанском оделу, у црним кошуљама без крагна (т. зв. „косоворотки"); међу масом мушких виделе су се ретке женске, којих је неких две-три стотине остао на Универзитету од доба Прве Револуције, будући да је огромна већина студенткиња имала своје посебне високе школе са више хиљада ученица.

Гомила је хуктала и текла као река по бескрајном ходнику, по степеницама, предсобљима и гардеробама. Било је ту много оних који су дошли да обаве неке формалности, било је и шетача, и беспосличара, нарочито у бифе-у, па најзад су и читаонице, кабинети и семинари, као и слушаонице, били дупке пуни. У неким учионицама налазило се близу хиљаде слушалаца, места су била заузимана већ унапред, у очекивању знаменитих професора. И када су они улазили, осећао се неки талас узбуђења, а при силаску њихову са катедре грмљавина аплауза пратила их је до излаза.

То су били „Љубимци Среће" и ђака — неколико правника и економиста: један од вођа и твораца руског марксизма пок. Туган-Барановски; елегантни цивилиста Мих. Пергамент; дубоки мислилац и најбољи руски стручњак за римско право

пок. Јосип Покровски; члан Горњег Дома пок. Максим Ковањевски, величанствен старац, који је чинио поражавајући утисак и дебљином тела, и снагом гласа, и нечувеном ерудицијом, и ауторитетом када је спомињао своје разговоре са Гамбетом и Бизмарком, Гледстоном и Клемансом; филозоф права Петражицки, чија је замршена дијалектика изазивала баш својом замршеношћу и суптилношћу (он је био прави „*doctor subtilis*“) усхићење многих бројних слушалаца; најзад, и бриљантни, иако мало брбљиви, пун духовитости, понекад патетичан, али увек „интересантан“, нарочито за женске, Валентин Сперански, опет филозоф права, који се нарочито прославио јавним предавањима у којима је смело и духовито претресао тугаљива питања о вредности живота, о сполном моралу и сл. Професори историјско-филолошког факултета, као и физикално-математичког, нису уживали у ширим студентским круговима, бар не у мушким, популарност као јуристе, иако је међу њима много људи од велике вредности. Изузетак су чинили: филозоф пок. Александар Веденски, руски неокантовац, човек грубе спољашности и грубог гласа, али здраве логике, обдарен ретком способношћу да најтеже филозофско питање обради и прикаже на лак и разумљив начин; па историчар Русије Сергије Платонов, отмени старац са танким гласом, али необично лепом дикцијом, који је умео да пластично оживи руску прошлост и да вешто комбинује сликовите приказе људи и догађаја са дубоком анализом социолошких чињеница и проницавом психолошком интерпретацијом. Ова двојица спадали су, и код нас, у ред „идола омладине“, скупљајући велике масе слушалаца са свију семестара и факултета. И они, и још неки други, добивали су праве тријумфе и код наших другарица на њиховим школама, где се највећи број студенткиња уписивао на историјско филолошки факултет.

Ту су историчари античког света и филолози: Михајло Ростовцев, сјајан по критичном духу и темпераменту и Тадеуш Зјељински, човек са спољашношћу правог Зевса-Олимпијца, са лавовском косом и очима — сијалицама пуним правог надахнућа, из којих су понекад текле обилате и то искрене сузе када је причао о смрти Сократовој или неку другу трагичку епизоду праве или песничке историје античности, и који је умео да зарази поетском тугом или песничким одушевљењем своје безбројне слушатељке и ученице на факултету и јавним предава-

њима; па онда историчари, Ервин Грим, потоњи ректор Петроградског Универзитета, Дењикинов Министар, а сада угледан бољшевички професор, који је био и по спољашности, и по понашању, и по садржини и облику предавања, оличена елеганција и духовитост, и Иван Гревс, племенита душа, човек дубоког, нежног лиризма и необично осетљиве праведне савести, а поред тога занешењак своје науке и првокласни познавалац и тумач уметности и свега лепог.

Спомињем само неколико најмаркантнијих имена; али имали смо збиља на стотине људи од велике вредности, пошто се број наставника пењао на хиљаде, као што је број ђака свију високих школа петроградских прелазио стотину хиљада.

Ово изгледа чисто невероватно, и мени је жао што немам при руци тачних бројних података, али већ набрајање високих школа петроградских показаће да не претерујем. Универзитет је имао четири факултета, (поред напред набројаних, још и за источне језике); медицински факултет био је одвојен, и то један за женске, други за мушке. (Војно-Медицинска Академија, чији су слушаоци увек убрајани у ред студената, па су се у више махова борили за права академских грађана против војне дисциплине под коју су спадали). Женска омладина имала је прво свој универзитет са три главна факултета, као и Државни Универзитет, створена приватном иницијативом професора и мецената, издржаван од самих ђака и донекле од нницијатора; затим, Државни Виши Педагошки Институт у рангу факултета, имао је и мушку паралелку, управо професорску школу; најзад, правни и историјско-литерарни факултет, основан од једног просветног предузимача. Мешовите су школе биле, веома оригинални заводи: Психо-Неуролошки Институт са шареним и богатим програмом, и Педагошка Академија, као и Државни Археолошки Институт, у који су уписивани само факултетлије, па Академија Уметности и Висока Музичка Школа. За стручну вишу техничку наобразбу постојали су само за мушкарце приступачни „Институти": Шумарски, Политехнички са социјалним факултетом, Технолошки, Саобраћајни, Електротехнички, Рударски, Грађанских Инжињера. Високу Војну Школу (Јуридичка, Ђенералштабна, Артиљеријска, Инжењерска), као и повлашћену аристократску високу правну школу, („Царски Александровски Лицеј", у ком је некад учио Пушкин) остављам по страни, јер њихови ђаци нису спадали у ред академских грађана. Већ сам импозантни

број високих школа, одлично уређених и богатих, са безброј помоћних завода, наставника и помоћног особља, нарочито пак студената, чинио је од високе школе веома знатног чиниоца у привредном, културном и политичком животу не само Престонице, него и читаве земље.

Чисто академски живот, то треба одмах рећи, није ни издалека, по својој садржини, успеху и резултатима, одговорио сјајном бројном стању школа, обилатости научних средстава, одличној спреми наставника. Велики број студената није завршавао школовање на време, а у многим случајевима никако. Са „вечитим" студентом могли сте се срести на свакоме кораку, и тај тип постао је омиљен и у руској књижевности. Рекорд у томе смислу однео је неки Аполонов, стални председник свију студентских великих скупштина, који је, у доба када сам га ја познавао, учио тридесет седми семестар. Велики број студената просто није студирао, фреквентација на неким факултетима била је минимална, пуно студената појављивало се у школи тек за време уписа и полагања испита, којих је било на претек; (студент филозоф или правник имао је да полаже од прилике око двадесет испита, не рачунајући ту колоквије и семинарске, односно лабораторијске радње филозофа). Томе су били узроци углавноме сиромашност већине студената, који су у скупој престоници јурили за „кондицијама" (инструкцијама) и другим пословима, па онда словенска леност, која је често налазила оправдање у политици (активно учешће ђака у борби опозиције са владом, ђачки штрајкови) и у филозофирању нарочите врсте (чести и дуги састанци најразноврснијих „кружока", са ноћним „седницама" уз чај или вотку, односно вино или коњак, према приликама, често са певањем лепих, духовитих, понекад револуционарних, ређе раскалашних, ђачких песама). Било је и споредних узрока недовољне интензивности академског живота. Свакако су техничари радили више и боље него ми, хуманисте, нарочито правници, али ми смо на њих гледали мало презриво, као на „материјалисте", „каријеристе", недовољно „развијене". Али они хуманисти који су радили, иако је њихов број био релативно мален, ипак су били још многобројни, па су радили веома озбиљно, често већ из ђачке клупе јављајући се са штампаним радњама у општој и стручној штампи и стварајући, нарочито у неким заводима и код неких за то нарочито подесних и талентираних наставника, читаве *групе научног под-*

млашка (након свршетка студија ови су младићи у многим случајима били задржавани на универзитету као „професорски приправници"). Зато су се седнице „семинара" појединих бољих професора и студентских научних друштава одликовале доста често богатом садржином изнетих идеја, очигледно одличном спремом референата и опонената, занимљивошћу и напетошћу дискусија. Али прави академски празници били су т. зв. „дис-пути", т. ј. јавне одбране теза поднетих од кандидата за част магистра и доктора појединих наука, будући да су у Русији постојала два научна степена, од којих је први давао право на доцентуру и ванредну професуру (формално само „у замени"), а други право на ординаријат. У случају да је нарочито занимљива била тема „диспута" или личност кандидата или опонената, (званичних, које је, два или три, постављао факултет, или приватних, који се сами јављали) хиљаде људи долазили су да присуствују научном турниру, који је трајао понекад више часова. На први „женски" диспут, када је први пут ступила на јавну катедру у улози „магистрантице" женска кандидаткиња (г-ца Марија Островска, историчар Русије), улазнице су се тражиле неколико дана унапред, те их је било издатих око три хиљаде, док су биле одбијене хиљаде жељних и нису могле присуствовати овом „чуду" или „свечаности".

Студентски јавни живот гледао се у раду друштвених организација и у чисто политичком покрету. Готово сваки студент био је уписан у друштво својих земљака, ако је био из покрајине, или у друштво бивших ђака средње школе, ако је био Петроградјанин. Прва друштва звала су се „земљачества" а потоња *„коллекшиви"*. Средства друштвена прибављана су од чланарине и од прихода од забава. Главни су издаци били помоћ сиромашним друговима.

Једном примљену помоћ ретко је ко враћао, и ако је враћао, то је било обично са тешком муком; чланарина је плаћана неуредно, скупштине су посећиване лабаво, и оне су се, као и седнице управних одбора, често претварале у свађе, а све су те организације биле управо арена за утакмицу и игру ситних частољубља често себичних и пакосних људи. Добра им је страна ипак била у томе, да су ове организације и поред свију мана биле школа друштвеног рада и васпитања. Али у томе су смислу много бољу улогу играле, па су и у практичном смислу биле много корисније, разноврсне кооперативне орга-

низације, нарочито за штампање и продају научних књига и уџбеника.

Шире организације, савезе студената појединих факултета и читавих виших школа, као и њихова представништва, влада је једва толерирала, и на сваком кораку их је ограничавала. Па и те, гореспоменуте, скромне организације трпеле су пуно шикана од стране власти. Ово нас уводи у политички покрет руских предратних студената.

Огромна већина тих студената била је не само у природној опозицији према влади, него и према самом Цару, тако да се може рећи да је руска академска омладина уочи Рата била прожета републиканством. Али баш зато она није била, претежним делом, политички опредељена, јер је био забрањен сваки јавни социјалистички и републикански покрет, а руски су студенти имали, поред републиканских, још, углавном, и социјалистичке симпатије, делећи их између марксиста („бољшевика" и „мењшевика") и „народњака" („ес-ера", т. ј. социјалиста-револуционара и „трудовика"). Главну улогу у студентском покрету играли су социјалисти преко својих тајних друштава. Они су организовали велике иступе против владе, разноврсне манифестације и штрајкове, а поред тога увлачили су омладину у веома симпатичан и користан покрет просветног и задругарског рада између радникâ и сељакâ. Успомене на рад у радничкој школи у једном од петроградских предграђа, где сам имао необично пажљиве брадате ученике, понекад готово двапута старије од мене, и где сам предавао већ као професорски приправник (1913—14.), спада у ред мојих најлепших животних успомена. Студенти филозофи су често водили раднике по музејима и сличним установама, правници су вршили функције правних консултаната, а медецинари лекарских помоћника, док су студенткиње радиле по забавиштима и народним читаоницама. Али су „вође" сматрали све ово „ситницама", обраћајући више пажњу на велике неприлике које су се могле направити влади, благодареће самој величини студентских маса.

Од „вођа" најбоље се сећам „друга Хенриха" „ес-ера", врло лепог младића, дивног гласа, одличног беседника, који је умео да очара своје слушаоце и био идол жена, а који је врло жалосно завршио самоубиством у студентском бифеу, након неке авантуре. Онда, много јача личност био је потоњи бољшевички врховни командант у Светском Рату, тада дипломирани

правник и студент историје, Никола Криљенко, свима познат као „друг Аврам", вођа академских бољшевика. Мали, нервозан човек, покретног глумачког лица, Криљенко је чинио огроман утисак ауторитативним наступањем, јаким гласом, који је покривао најстрашније буре на митингу, чаробном дикцијом, и оштром, отровном духовитошћу. Интересантно је забележити: да је Криљенко био више пута полицијски тужен и прогоњен као бољшевик, али је успевао да се вешто одбрани пред судом (доказана бољшавичка акција кажњава се судски дугогодишњом робијом у Сибиру, у тешким оковима).

Мали број напредних студената припадао је лојалној опозицији, странци „ка-дета" (уставњака, буржоаских демократа). Они су били слаби и без утицаја, иако су имали у својој средини сјајне говорнике: елегантног дијалектичара Виљенкина, који је више пута имао праве беседничке тријумфе, и Митрофана Богајевског, оваплоћену савест, племениту душу, карактерног човека и дубоко искреног друштвеног радника и песника (обојицу су убили г. 1918. бољшевици у Грађанском Рату, уз пасивно држање њиховог друга Криљенка). Аристократски и богаташки синови учествовали су донекле у крајњем десничарском покрету „академиста." Стојећи у вези са десним крилом Државне Думе и бавећи се поглавито ометањем штрајкова, „академисте" су трпеле мржњу и презирање огромне већине другова. Њихов вођа био је неки „вечити" студент Шенкен, права будала, али одважан човек.

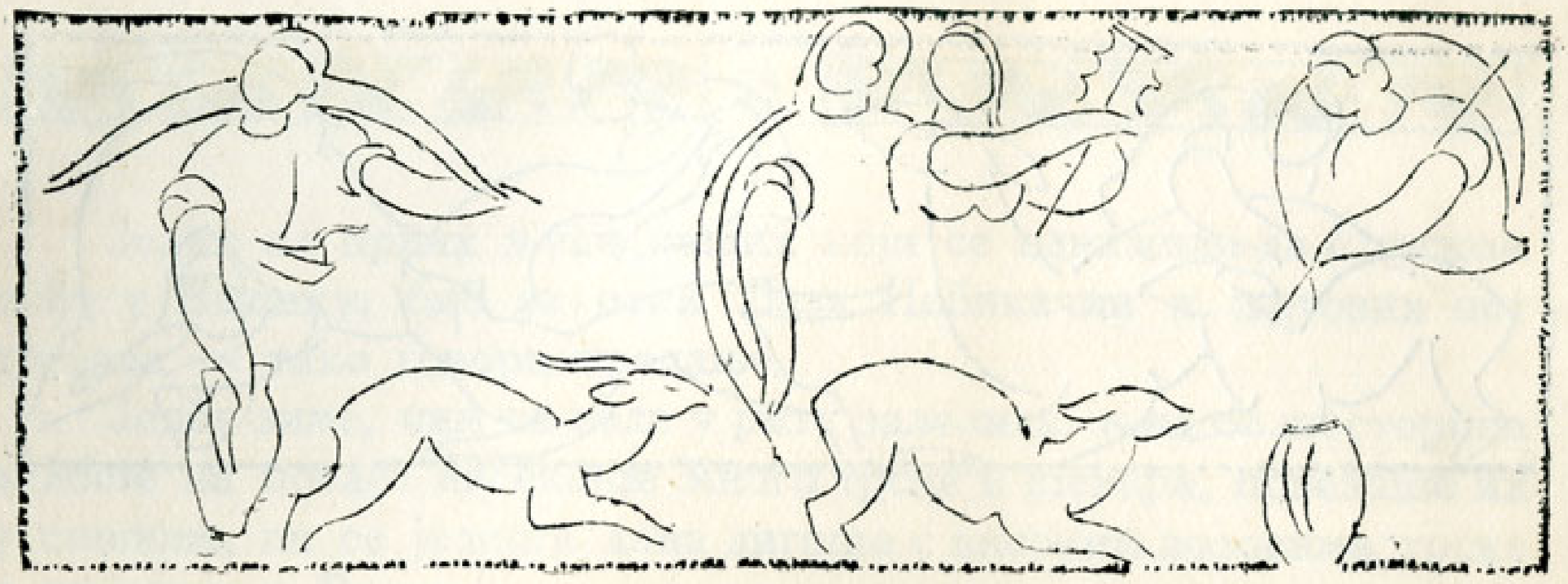
Нереди и штрајкови избијали су због најразноврснијих повода. Сећам се прве велике скупштине на којој сам суделовао (1909.): претресано је питање о смртној казни шпанског револуционара Ферера; након ватрених говора револуционара, донели смо резолуцију осуде шпањолске владе и прогласили смо једнодневни штрајк! Али много чешће, разуме се, узимали смо, као повод за демонстрације, некакав домаћи догађај, или какву националну жалост (смрт Муромцева, председника Прве Думе, или Лава Толстоја, приликом које осудисмо смртну казну) или некакав насилнички чин владе, било према Универзитетима било ван њих. До краја г. 1910. полиција није уредовала на универзитетима, тако да је њен улазак крајем новембра исте године у зграду Универзитета био забележен као догађај велике важности, и изазвао је колосалан покрет, у којем су суделовале стотине хиљада студената, тако да неколико месеци готово све

високе школе Царевине готово нису радиле, јер су предавања и вежбања посећивали само појединци под заштитом јаких одреда полиције, која је зграде високих школа чувала, и, шта више, стално држала у окупацији.

Овај први упад полиције био је нарочито удешен: један непознати беседник, о коме смо доцније сазнали да је био агент-провокатор полиције, изговорио је мучну кратку беседу, коју је завршио директном увредом Величанства (њу су увек избегавали сви револуционари на универзитетским скупштинама). Кроз неколико минута зграда је била поседнута од неколико хиљада полицајаца, који су, уз звекет пушака и сабаља, провалили у салу, па је почело бежање једног дела присутних, док је други део јуначки остао непомичан, па је у његово име неки студент уложио протест код пуковника Ганеа, шефа полиције, одбијајући да испразне салу. Онда су снажни полицајци почели на рукама да износе немирне студенте. Читава операција, која је имала у себи и нечег комичног, трајала је најмање два часа. Доцније су се штрајкови и нереди на високим школама претворили, за кратко време, у прави грађански рат. О читавој овој афери писао сам на другом месту (види „Руска Револуција“ стр. 102—103.), тако да ћу се само задржити још на једној замашнијој епизоди борбе владе са универзитетима. Влади је пошло за руком да бруталним и безобзирним мерама угуши омладински покрет, али она је нашла за згодно да удари онда на либералну професуру. У Петрограду то се радило на два начина: премештани су виђенији либерали у покрајинске универзитете (сасвим незаконито), и постављани су за професоре, без предлога или против предлога факултета, владине креатуре, обично ништавне личности, док је избор познатих научењака либерала или просто људи независног карактера бивао одбијен. На такав начин, влада је разорила Правни Факултет у Петрограду, ту дику руске просвете, и најурила из школе низ премештених знаменитости, које су одмах затражиле пензију. Омладина је одлучно бојкотовала професоре именоване од владе (т. зв. „назначенце“), и у томе је била потпомогнута од професорских корпорација, док је полиција енергично помагала ове јадне „професоре“. Али напокон је и ту влада „победила“. Последње године пред Рат изгледало је, дакле, да је академски живот кренуо „мирнијим“ правцем, али морално стање омладине јако се погоршало. Затим је избио Рат, и Омладина је, у већини својој, пошла путем патриотизма.

Јавило се пуно добровољаца, а и сав млађи официрски кор састављен је био, већ од 1915. год., од хиљада мобилисаних и на брзу руку спремљених за ниже официре (заставнике и потпоручнике) академских грађана. Они су дивно издржали тешкоће Светског и Грађанског Рата, многи су погинули, многи су остали заувек сакати, или болесни, а многи се сада налазе у емиграцији, где су и завршили или завршавају школовање. Стицајем околности, велик део некадашње револуционарне омладине нашао се био, за време Грађанског Рата, у „белом" логору.

Д-р Алексије Јелачић

Успомена

Степеницама сам се пео
којима си сваког дана пролазила ти
горе, доље . . .
али те нисам срео
и рекох: сти, срце, сти,
биће боље!

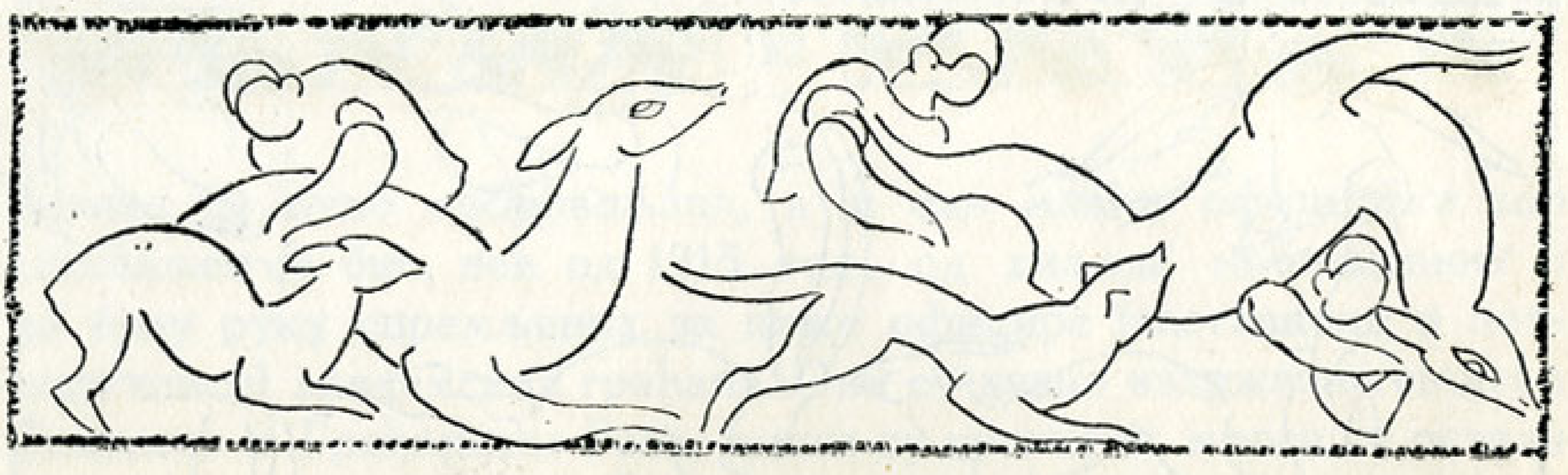
Како је хладно одзвањао
корак пуст по мртвом камену
горе, доље . . .
док сам сањао
о твоме белом, топлом рамену.
О ти!
Не, биће боље
сти, срце, сти.

Ни у пламену
изгорело не би као тога дана,
ни од стотину рана не би свисло толико
толико, колико клону
када се сетих на ону
која је ишла кораком слутње
као срна,
као сни,
горе, доље . . .

И сада сишла
тамо где је краљевство ћутње
и вечност црна.

Ој! . . Сти, срце, сти
биће боље . . .

Густав Крклец

Глад

Ту где је данас лепа, плодна ораница, беше у оно време непрегледан рит, обрастао густом трском и шеваром, пун рибе и разних птица: дивљих гусака, патака, сарки . . .

Средином рита подигло се копно, једна узана, дугачка греда, на којој су наши преци начинили своје земунице кад се доселише овамо.

После се подигоше куће, читаво село с малом црквом од дасака. На сваком скоро оцаку стајаше, као турска чалма, родино гнездо.

У пролеће настајаше у риту живот, врева и граја од дивљих гусака и патака, које су у црним низовима узлетале над водом; шкрйпа ритског врапца, кликтање вивака, клепет рода, крекет жаба, од ког је трештао и потресао се ваздух.

Лети, кад засуши, подизао је ветар из рита облаке црвене прашине, засипао село и сејао грозницу. Људи су, завијени у опаклије, лежали на сунцу испред кућа као робље. И онда, комарци . . .

Иначе су они добро живели у том риту. Нит су орали, нити сејали: рит им је давао све што им је потребно за живот. Давао им је месо: рибу, пернату дивљач и птичја јаја, па онда пашњаке, сено за овце и говеда. Трску су секли, продавали, и за новце набављали хлеб, вино и ракију.

Трска је била врло тражена роба у оно време. Људи су трском покривали куће, па су је требале многа села што беху ван области тих мочари.

А када се околна села снабдеше трском, почела се она носити чак у Влашку, — „чак", јер су појмови о даљинама и величини света онда били уски: отићи на један-два дана путовања с колима, био је подвиг о ком се причало као о каквом путу на северни пол. А за дан-два стизало се у тако-звану Влш ку, брдовити крај насељен Власима.

Један од првих људи наших који се одважили да с трском пођу у Влашку, био је неки Лаза Набикачин и његових пет другова — тако говори предање.

Једне зиме, чим се вода у риту заледила, њих се шесторица дадоше на посао: насекоше много трске и шевара, повезаше их у снопове, па се једнога дана дигоше с високим возовима трске и упутише у Влашку.

Пут беше далек и тежак, па се требало добро опремити. Понесоше у торбама хлеба, сланине и лука, колико би им, по њихову рачуну, било доста за пут тамо и натраг. Ако им недостане — лако је купити! Понеће, разуме се, и ракије у тиквицама.

И тако, једнога дана, кад је добро одјутрило, крену се мали караван од шесторо кола на пут. За последња кола привезаше и огромног зељова.

Пут беше рђав, нераван, испровaљиван. Таласи дубоког, црног блата, што су их јесенас узбуркали колски точкови и марва, замрзли се и стојали као брегови, па је изгледало да по том чагљу прелазе некаква гигантска кола преко минијатурних Алпа.

Кола с возовима трске тресла се, дрмала, точкови су западали као у провалију, кола се нагињала час на једну, час на другу страну, тако да се сваког тренутка могло очекивати да ће се воз с трском преврнути, — случај обичан, додуше, али би се о њему, као о догађају, епском опширношћу причало, када се по повратку, негде на поселу, реферисало о путовању.

Путовали су стрпељиво, са оном пздржљивошћу и спокојном енергијом какву су имали наши преци херојских живаца.

Мало — мало па би застајали да се коњи одувају.

Прву ноћ преноћише у једном селу, а сутрадан се кренуше даље.

Другога дана пред вече, терен се поче дизати, осећало се да равница остаје за њима, земља није више била црна него жуто-црвена, уоколо се појавише благи хумови и долине, настаде узбрдица, а у даљини испред њих оцртаваху се плаве контуре суморних планина Ердељских, до којих они нису ни допрли, јер одмах у првом селу продадоше троја кола трске, а у другом и остало троје кола.

Време се међутим промени: духну југовина, наступи омекшица, те смислише да мало почекају да се време поправи а они и коњи да се одморе.

Кући им се није журило, посао су смирили.

Тако им ту неосетно прођоше два-три дана.

За то време, шврљали су по селу с бичем у руци, прошли га уздуж и попреко: гледали, посматрали куће, људе, жене, момке и девојке, њихову ношњу, живот и обичаје.

Све то посматраху они с овлашном радозналошћу, с немарним, мало подругљивим осмехом људи свесних припадности једној супериорној нацији.

Али, трећега, четвртога дана нестаде им хлеба.

Огладнише, претражише своје торбе, истресоше и последње мрвице, поједоше и последњи режањ сланине, а требало се не само заложити нето се побринути и за пут кући.

Продали су лепо сву трску, завезали новац у кожне кесе, тутнули их у недра, и пошли улицом од куће до куће да траже хлеба. Двојица од њих остадоше да чувају коње и кола.

Али хлеба — чудна ствар! — не беше нигде ни за новац, — нико им га не хтеде дати.

Шта је то?... Да ли овај народ уопште нема хлеба, или бар проје, ма и куље, — и, ако има а без сумње да има, јер нешто мора јести, — онда зашто им не да?... Као да су се договорили да им не даду, да их уморе глађу.

Покушавали су свакојако: и молили су, и дрешили пред њима кесе, показали им новац, али Власи, и покрај своје пословичне лакомости, осташе равнодушни. Само су ћутали и смешили се.

Ишли су тако од куће до куће, забринути, љути, зловољни. Само је брат-Лаза био спокојан али озбиљан.

Другови су знали да никаква неприлика, никаква незгода не може пореметити његову душевну равнотежу. Он би увек нашао излаз из најгорег положаја. Они не би ни полазили на тако далек пут, тако рећи „у свет", без њега. Он је био човек јака, проницљива духа, који је све знао, свему се довијао. А што је главно, био је човек „шаљив." Он, кад треба, а нарочито је то требало сад, у овом критичном тренутку, све окрене на шалу, а шалу су наши стари волели. Својом досетљивошћу, својом иронијом, често грубом и сировом, хумором својим и ведрином заражавао би он свако друштво у ком се нађе, и измамио осмехе и добро расположење и код најгорих мрзовоља, — и мртвог би насмејао — ма да се он сам ретко смејао.

Све очи дакле беху упрте у брат-Лазу, од њега јединог очекивао се спас из мучне ситуације.

Али је он непрестано ћутао, све док нису наишли на једну групу људи који су седели на некаквом багреновом деблу испред једне куће.

Нико од другова није знао влашки, али се сад, уједаред, показа да брат-Лаза зна и влашки занужду. Он проговори пајзад, и то влашки.

Другови му се силно изненадише кад чуше како он лепо, тачно говори влашки, иако се Власи хватали за трбух од смеха слушајући његов влашки разговор.

У ствари био је то немушти језик, ироније, пародија на влашки језик, али живи, оригинални гести којима је он пропраћао речи тога језика били су врло јасан, врло разумљив коментар његовим речима.

Брат-Лаза је зијао, завлачио свих пет прстију у отворена уста и гризао их, а то је значило: „гладан сам" — на свима језицима; упирао је затим песницом у трбух, притискивао и увртао њом правећи ужасну гримасу на лицу да изрази бол што га осећа од чупања у бурагу услед глади.

Власи су се смејали, махали главама за знак да су га разумели, и — ништа више.

Наиђоше најзад на једнога старца Влаха, који им ћутећки, руком у којој држаше лулу, показа једну кућу, да тамо иду.

Ајде, пођоше и тамо. Да то не буде каква крчма? Али у једној су већ били, па ништа.

Кућа беше велика, газдачка. Али их ту изненади необична прилика: у кући беше мртвац. Из куће се чула запевка.

Шта ће ту? Не, — старац је хтео да их насади.

Огорчени, хтедоше се вратити натраг, али брат-Лаза, не обзирући се на њих, пође у кућу, стане се провлачити кроз гомилу људи, жена и дечурлије, — а другови онда за њим.

Сви обратише пажњу на странце, па им са неким поштовањем начинише пута.

Мртвац, средовечан, бркат човек, лежао је насред собе, а окружили га људи и жене.

И сви ти људи, лагано, као по каквом обреду, прилазили су један по један покојнику, метанисали, целивали га и запевали.

Брат-Лаза је пажљиво гледао шта бива. „Гле, мај, код њих људи запевају", помисли он.

Људи су и даље прилазили мртвацу, и чим би готови били са запевком која не трајаше дуго, као да је сваки имао да

отплаче некакву прописану кратку формулу, а затим би му домаћин прилазио, ухватио га за рукав и извео из собе.

Брат-Лаза се обзирао да види куд су ти људи одлазили, и опази да је домаћин сваког од њих уводио у другу собу где беше спремљен сто с јелом.

Он се накашље, па значајно погледа у своје другове. После им шапну да само гледају шта он ради, па да и они раде то.

„Шта ће он то сад?", питаху се остали шапатом, и грдно се изненадише када се брат-Лаза поче гурати напред, па када му с поштовањем, као странцу, на кога сви обратише живу пажњу, начинише места, а он метаниса, целива мртваца у чело, мало се одмаче од леса па поче да запева.

„Он запева!", цикну пригушеним гласом један од другова, и, крију̂ћи лице, једва се могаде уздржати од смеха. Нарочито им дође чудан, смешан његов глас, који још никад нико није чуо.

А брат-Лаза стаде да шири руке, да их склапа, да тим покретима, којима се ваљда одискони изражавала жалост за мртвима, исказује свој бол због губитка који је задесио покојникову родбину.

„А што си се брате расрдио —
нх—х—х—ха",

нарицао је он оном жалостном, гробном мелодијом и истим стереотипним речима које је слушао од наших жена кад наричу за мртвима, додајући на крају сваког стиха рефрен као неко јецање:

„А куд си се Јоње упутио?
н—х—х—х...
„А тамо је село невесело —
н—х—х—х...
„А тамо су црни Арапини(!)
н—х—х—х...

Брат-Лаза је ређао све што је знао, па чак и тај последњи стих, који је чуо од жена а ком нико није знао смисла. И после сваког стиха зајецао би некако чудновато, као да се смеје: „н—х—х—х!..."

После је још од свога нешто додао:

„Тамо, брате, мамаљуге нема —
н—х—х—х..."

Сви су присутни ганути.

Брат-Лаза настави вишим гласом и акцентом:

„Ал си ружан мили брате Јоње! —
н—х—х—х...“

Брат-Лазини другови напели се од смеја, покрили лице рукама и само им се рамена тресу.

А Власи, нарочито жене, скрстише руке, искривили главе на једну страну, па сузе и шмркају.

„А да нисам гладан као кера —
а—ја—о—о—о!
„Ја те не бих никад целивао —
н—х—х—х...“

Код речи „гладан као кера“ брат-Лаза силно зајаука, пресамити се и упре обе песнице у трбух.

Једном од његових другова отрже се кратак, незадржан крик смеја налик на крик бола.

И сви присутни дивили се како су ти странци мека, жалостива срца...

А брат-Лаза запева; већ је промукао и све чека да га домаћин повуче за рукав.

Најзад газда, потресен његовом жалошћу, приђе брат-Лази, ухвати га за мишицу, махне руком у знак да жалост прекине, и завирујући му се великом забринутошћу у лице, као да се бојао да ће му шкодити ако и даље буде тако неумерено жалио, одведе га у другу собу.

После се изређаше и остали другови, метанисаше и целиваше мртваца без запевке.

И њих домаћин изведе у другу собу.

Ту се нађоше сва четворица.

Спочетка нису смели да погледају у очи један другом.

Брат-Лаза је био озбиљан као увек. Наклопио се на јело и сваки час натезао стакло с ракијом.

„Јесам добро запевао — ај?... Јесам заслужио ручак — ај? А ви нисте запевали... свеједно... запевао сам ја и за ваш ручак...“

Домаћин је био врло стар човек, глава му се непрестано дрмала. Он је стојећки нудио госте.

„Није ми толико жао Јоња колико његове шубаре“, говорио је брат-Лаза домаћину, а он је још већма дрмао главом мислећи ваљда да је то каква похвала Јоњевих добрих особина.

Покојник је доиста имао некакву огромну шубару као да су му читаву овцу натакли на главу.

„Него... пријатељу... мртва уста не говоре“, настави брат-Лаза већ мало наквашен, муњкајући празном флашом.

Старац домаћин изиђе и врати се с пуном флашом.

Брат-Лаза узе стакло и напи: „Јоњу успокој душе, а све у наше гуше“.

Затим се и други обредише.

И кад се добро најели и напили, опросте се с домаћином желећи здравља и среће „остатку“.

Старац им, при поласку, натрпа у торбе хлеба и некакве батакове.

Изиђоше сити, напити, снабдевени хлебом и месом.

Једва их дочекају оно двоје што су чували коње и кола. Видели су их још издалека како се живо разговарају и смеју. Брат-Лаза је само био озбиљан, тек су му се очи мало смешиле.

Он дође, тресне пуну торбу пред њих.

„На, ето вам, па јејте и пијте успокој душе Јоњеве“.

„Какав Јоње?“, зинуше ови.

„Та наш Јоње... мај... зар не знате Јоња?... Одапе он као добар парип — бог да га прости!... Него, лепо га ожалисмо... Ето, нека кажу...“

И док су ови халапљиво јели као да су утекли из аришта, они им испричаше како су дошли до јела.

Упрегну после коње, па се полако дигоше на пут.

Њихов повратак кући био је читав догађај за село.

То су, како рекосмо, по предању били први људи који су походили неиспитану земљу влашку.

И, кад се једно вече искупили и окупили око њих сељани, они им описаше подробно цео пут а нарочито како се спасли од глади.

Брат-Лаза је живо испричао како је запевао, а слушаоци се ваљали од смеја.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Данас нема више рита, нигде ни једног струка трске; кад-кад само извали плуг по коју џомбу, кад се дубље заоре.

Дивље гуске пролете понекад над бившим ритом, као да их какве успомене из давнине маме да туда прођу, али се не спуштају, него лете даље.

С пролећа високо круже роде, по која се спусти на црквени тороњ да се одмори, па после наставља свој пут. Ни на једном оцаку нема више њенога гнезда.

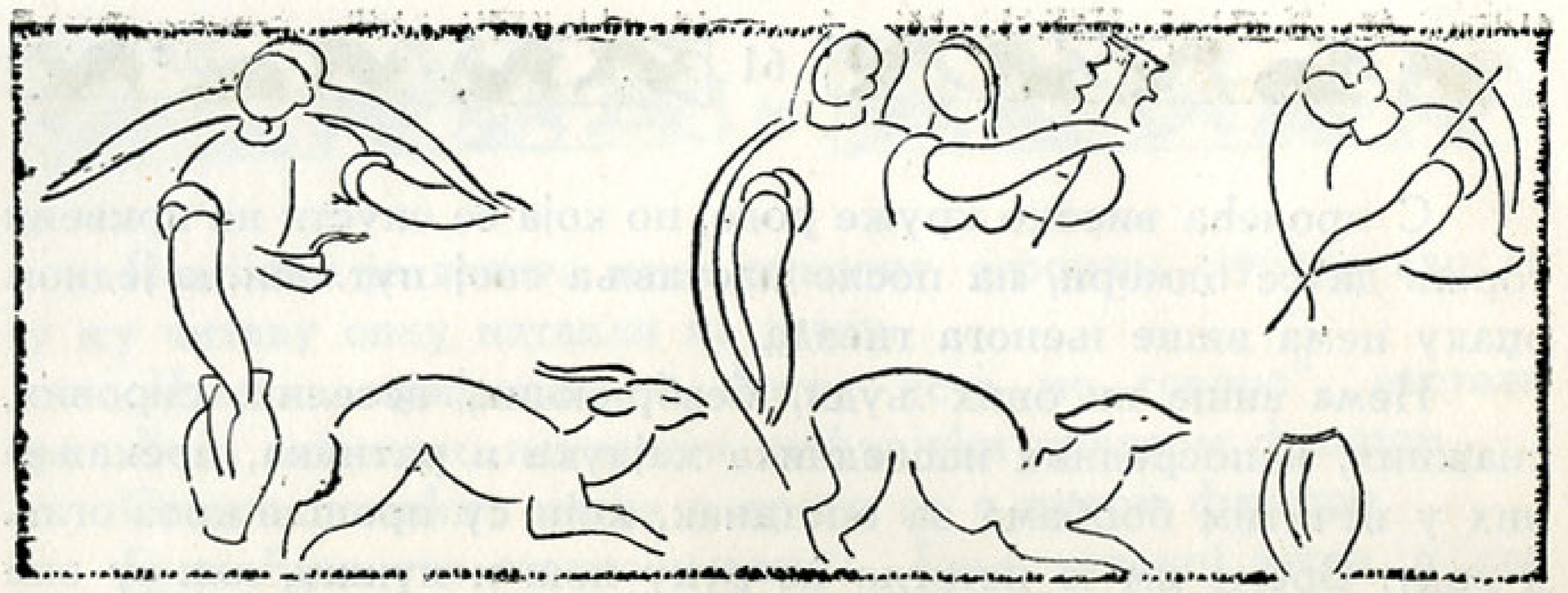
Нема више ни оних људи, безбрижних, веселих, сирових, снажних, непосредних наследника хајдука и ратника, прекаљених у вечитим борбама за опстанак, који су прошли кроз огањ и воду. Време им је истргло из руку нож и пушку, али су они задржали хумор и иронију као оружје против ситнијих и крупнијих неприлика које су ратовале против њих у животу.

Из магле прошлости гледа нас фигура Лазе Набикачина: онизак, плећат, пун, бркат, са избуљеним зеленим очима, у ироничном ставу према животу и смрти, као да говори: браћо, ирониja је озбиљна ствар, она има крила, која нас подижу у висину с које се види ништавило земних ствари. Чувајте у себи то расположење душе.

Иронија је најбоља мудрост!

Милета Јакшић

Космос или хаос?

Како да замишљамо овај свет? — Је ли он целина уређена по јединственој основи — *космос*, те у њему владају вечни, свугде и вазда непромењени закони, наши природни закони, који строго везују уза сваки догађај његова дејства и свакој појави одређују узрок, који везују све у овој васионн, и оно што је еонима времена и недогледним даљинама одвојено, непрекидним каузалним низовима, у које мора да стане свака појава, ситна и велика, у мртвој материји као и у живом организму?

Или је овај свет, сасвим противно, скуп у којем владају неред и случај — *хаос*, у којем могу да искоче појаве из каузалних низова, а каузални низови могу да се прекину и опет да започну, у којем појаве могу да буду без узрока и без дејства, да се одигравају без закона, против наших природних закона, а неукрођени елементи овога хаоса само ту и тамо, у појединим областима васионе, могу случајно да се организују, па се онда у једном тренутку — милијардама година — разабира као неки поредак у појавама, неки правац, тенденција, створи нам се илузија законитости, уређености, каузалности?

Пред ову дилему дошла је физика наших дана, и тиме једна њена унутрашња криза као да је постала кризом научног мишљења уопште. Питамо се, у чуду, јесу ли ово доиста питања физике; зар може да буде проблемом данашње физике оно што је заправо област слободне спекулације и једне можда већ и преживеле метафизике? Је ли физика уопште компетентна да решава такве проблеме, проблеме филозофије?

Између физике и филозофије постоје одавно односи, а данас су они дошли у нову фазу развитка. Историја ових до-

носа доста је разнолика. У почетку своје ренесансе у Новом Веку физика је послушно чедо филозофије о природи; претпоставља се, ћутке, саобразност природе и људскога мишљења, не види се никаква запрека зашто се не би у физику уносили и производи чистог, апстракног мишљења. Тако је још физика Њутна пуна метафизичких елемената. Али од Галилеја до Лапласа искристалисао се метод рада у физици, који ју је учинио аутономном. Сарадња искуства и маште дисциплиноване математиком учинила је од физике науку која је потпуно самостална у избору проблема а покорава се само својој сопственој критици; та је критика ненадмашива, егзактна, јер се ослања на математику. Са Лапласом као да је достигнут највиши степен вере у законе физике: Лаплас изјављује да би довољно јак ум, конструкције исте као и човечји, а у поседу закона класичне механике, могао израчунати сву будућност, кад би му били познати почетни положаји и брзине свих делова васионе. Као хипнотизовано од ове премоћне физике, филозофско мишљење доживљује свој ваљда највећи пораз — физика га заробљава у окове материјализма.

Кант учи, додуше, да су основе физике метафизичке, да она мора да започне од неких идеја које не потичу из света појава. Међутим, Кантова филозофија не утиче директно на развитак физике, њезина је проблематика већ аутономна. Шта више, наследници Кантови у Немачкој скривише за неки прелом између физике и филозофије. Кантова наука о априористичким елементима у природним наукама претворила се код њих у учење да је једино врело сазнања човечји ум и да се из њега могу дијалектиком изводити природни закони. Ова претензија филозофије одбила је физичаре; беше неко време bon-ton међу физичарима говорити о филозофији с презиром. Из такве оријентације духова изашла је, на пример, поругљива дефиниција да је „филозофија систематична злоупотреба једне терминологије, конструисане нарочито за такву сврху"; а млад физичар на испиту из филозофије, запитан од познатог писца историје грчке филозофије Целера, зашто Римљани нису створили самосталну филозофију, одговара: „Јер је њихов језик био одвише јасан".

Међутим, они физичари деветнаестога столећа, који су у теоријском раду имали шире концепције, наиђоше при унутрашњој теоријској изградњи физике, убрзо са замашним фило-

зофским проблемима. Настаде сада нов контакт између физике и филозофије; физичари почеше да сами свој рад оцењују са гледишта теорије сазнања и да излажу своје резултате тако да нас могу оријентисати и у општем мишљењу. Значајна је за овај филозофски преокрет код физичара једна епизода из живота великог теоријског физичара Болцмана, јер ту можемо да уочимо управо момент преокрета. Кад је једном згодом Болцман, убеђени атомиста, доказивао потребу атомистике у физици, рече Мах, као физичар и као филозоф противник атомистике: „Ја не верујем у егзистенцију атома". Болцмана су ове речи збуниле; он се запита како да по истим чињеницама он верује у атоме, а Мах да не верује. И ова епизода даде повод да Болцман напише своју прву филозофску расправу: „О објективној егзистенцији појава у неживој природи".

Два су нарочито проблема који физици дају повода за екскурзије у филозофију, и на које она у својој природној експанзији увек наилази: *проблем васионе и проблем материје*. Уза све неуспехе у решавању, ова два вечна, велика, тајанствена проблема остају увек једнако примамљиви. Али и у томе наше доба одваја од ранијих. Раније би се занели спекулацијама о овим проблемима само појединци. Међутим, у нашим данима искрсла је чудновата појава да је сама фаланга организоване егзактне науке дошла у положај да јој се решавање намеће.

На васиону су упутили физику откриће универзалних закона и настојања око теоријског сређивања физичког искуства, при чему је општа вредносг физичких закона зависила од тога могу ли се ти закони усидрити у универзуму. А у проблему материје добила је физика нов подстрек низом великих експерименталних открића, којим се створила могућност да се физичари на ваома егзактној основи позабаве питањима најинтимније структуре материје.

И с једним и с другим проблемом физика је запала у чудну кризу: морала је да посумња у општу вредност својих закона, а најзад и у законитост догађаја у свету уопште.

*

Атомистика, обновљена у Новом Веку, освајала је, на махове, све веће области физике. Кад се почеше замишљати силе између атома по узору Њутнове гравитације и тако микрокосмички свет атома налик на макрокосмички свет звезда, и кад је, даље, и хемија стала на гледиште атомистичко, — тада

је једина атомистика могла имати претензију да даје јединствену теорију о свету. Али таква универзална теорија била је нужно и *механистичка*, она је морала, најзад, да своди све појаве на кретање атома.

Механистичком тумачењу света, међутим, противио се један непобитно утврђени резултат феноменолошке физике: *неповратност појава*. Од Карно-а инспирисана термодинамика утврдила је, у средини деветнаестога столећа, да се топлотно-механички систем не може никад сам по себи повратити у пређашње стање. Тако, топлота сама по себи прелази са топлијег на хладније тело, а никад обратно; два се гаса природном експанзијом мешају, а никад се сами неће опет размешати. Разне енергије могу се у целини претворити у топлотну енергију, али обратни процес не може се никад потпуно извршити, него при том увек извесна количина топлоте силази на нижу температуру, деградује се, и тиме губи способност да се претвори у другу енергију.

Међутим, нема реалног физичког процеса у којем бисмо смели пустити из вида топлоту. Кад се, дакле, природни процеси овако одигравају, увек само напред у једном правцу а никад назад, онда мора цели свет да тежи у једно коначно стање из којега нема повратка. Ово последње стање, које је предвиђала феноменолошка физика на основи термодинамике, била је механичко-топлотна смрт света: у васиони се све температурне диференције изравнале, напонске енергије ослободиле, нема више узрока никојем кретању ни тела ни топлоте, престали су сви феномени, па и време је стало.

Док је одлика топлотних појава неповратност, одлика је *кретања* баш повратност: ако је тело извршило ма које кретање, оно може да прође исти пут и у противном правцу, ако силе и брзине промене правац.

Како, дакле, механистичка физика, која све своди на кретање, може дати рачуна о неповратности појава? Зар се не заплићемо већ код полагања темеља једне механистичке теорије света у противречје, кад за основу узмемо принцип који је по својој природи у контрадикторној опреци са најсигурнијим законима? Овим се између феноменолошке физике и механистичке атомистике отворио дубок јаз, и неко време било је мало изгледа да ће га икада нестати.

Кад се овако дошло на мртву тачку, спас је могла да донесе само једна нова, плодна идеја, а ову је идеју бацио у ато-

мистичку физику Болцман, крајем деветнаестог столећа, кад је стао да на молекиле тела и њихова кретање примењује математички метод рачуна *вероватноћи*. Тела се састоје од огромнога броја молекила, а њихова кретања, изложена утицајима осталих молекила, каузално су тако компликована да кретање појединог молекила у једном моменту можемо сматрати препуштено случају. Теоријско испитивање таквик молекилних скупова, у којима влада само случај, показало је да ће догађаји које ту морамо очекивати бити *неповратни*, јер ће се скуп, у погледу раздеоба места и брзина својих елемената, сам по себи приближавати оном стању које је *највероватније*. Сад се показало да се феноменолошки закони, који захтевају неповратност појава, могу разумети на основи механистичке атомистике, ако им законитост схватимо *статистички*. Према овом схватању појаве су сумарно дејство огромног броја ситних делића материје, чије су кретње случајне, а законитост појава је само *макроскопска* слика, коју добијемо од чињенице да се у *микросвету* оних делића увек успоставља највероватније стање. Топлота не прелази са топлијег на хладније тело, два се гаса не мешају зато што би то *морало нужно* да буде, већ зато што је огромна *вероватноћа* за овај правац догађаја; исту садржину има и закон деградације енергије: свет се приближава стању механичко-топлотне смрти зато што је то стање највероватније. Ово највероватније коначно стање света, које предвиђа статистичка механика, потпуно је *неуређено, хаотично* стање: молекили испуњују простор густином свугде једнаком, крећу се у свима могућним правцима, не групишу се нигде у једно ограничено тело, не крећу се нигде по много њих у једном правцу, у том се хаосу нигде и никада не показује какав феномен, какав облик, којим би једно место или један момент одскочио од других, стање је потпуно уравнотежено.

Је ли тиме решен проблем васионе? Тиме што феноменолошким законима дајемо статистички значај, измирили смо додуше феноменолошку физику са механистичком атомистиком Али не излази ли баш из тога што се по нашем искуству све догађа тако како ће повећати вероватност стања, да се, у најмању руку, она област васионе из које потиче наше искуство налази у стању неке мање вероватности? Шта је ову нашу област избацило из уравнотеженог хаотичног стања и довело је у ово стање мале вероватности — стање поретка и законитости —,

из којег се већ кроз еоне враћа у коначно неуређено стање? Хоће ли ту нашу област, по законима вероватности, стићи механичко-топлотна смрт? Је ли то уједно смрт васионе, или само смрт оне области која је у дохвату наших чула?

Развитак статистичке механике у почетку нашега столећа, у којем су, генијалним радовима Ајнштајна а нарочито Смолуховскога, Болцманове атомистичке идеје о неповратности појава потпуно разбистрене и до победе изведене, донео је одговор и на ова питања.

Размислимо мало шта, најзад, практично значи вероватност једне појаве. Она је, у ствари, математички израз за ону *релативну честост* те појаве, коју смемо очекивати, ако статистички пратимо догађаје. Ако је код осигурања живота реч о вероватности нечије смрти у неком ограниченом времену, па се тврди да је она мала, на пр. само три стотине, онда то практично није никакво пророчанство у погледу живота односне особе, него је тиме само речено да у великом броју људи истих година и сличних околности живота просечно умру три од стотине. Ако бисмо узели у обзир само тридесет и четири такве особе, онда нас мера вероватности нипошто не овлашћује за тврдњу да од ових особа једна *мора* да умре; у тако малом броју посматраних особа умирање је *„случајно“*, вероватност ће се обистинити тек у великом броју посматраних људи, као што је и закон о тој вероватности стечен из искуства са великим бројем. Ако је, дакле, вероватност да ће се нека појава одиграти на известан начин (на пример, против наших природних закона) веома мала, онда то значи да ће се она на овај начин одиграти веома ретко, т. ј. треба да је видимо врло често док наиђемо на онај невероватни начин збивања. Међутим, како показују рачуни теоријске физике, вероватност да се појава збива против закона феноменолошке физике, тако је мала да је искуство човечанства по обиму, и временском и просторном, премалено да бисмо у обичном мотрењу наишли на противзакониту појаву.

Али ипак има једна могућност да наше закључке упоредимо са искуством: ако су наши феноменолошки закони с атомистичког гледишта само закони вероватности, онда не можемо очекивати да ће се они реализовати и у тако малим димензијама где има само *мален број молекила.* И овај теоријски закључак потврдила су одлична истраживања Смолуховскога у микроскопским и ултрамикроскопским димензијама, у т. зв. по-

јавама колебања. Показало се, на пример, да гасови немају више у *микроскопским* димензијама она својства која бисмо очекивали по њихову *макроскопском* владању. У тако малим деловима тело нема више ни густине ни температуре као цело тело, ове се величине мењају спонтано, случајно без узрока; у неправилном, хаотичном кретању молекили се на једном месту случајно више збију на другом мање, по случају се помешани гасови у малим димензијама опет знају спонтано размешати, а по случају се ту и енергија сама диже на виши степен.

Организам који би имао нашу способност мишљења, а био би мален као бацил, па би према томе стицао искуства у микроскопским димензијама, не би, дакле, никад дошао до наших феноменолошких закона физике, он би углавном добио слику о свету да је све случајно, да се из садашњег стања не може закључити ни шта ће бити после ни како је било раније; само ако би доста дуго живео, онда би могао наћи да у том низу случајева влада извесна периодичност.

А која слика према томе резултира за нас о целини света? Што ми доживљујемо законитост природних појава, није ни у каквом противречју са хаотичном нарави васионе. Баш значај природних закона као закона вероватности, показује нам да је ова наша област васионе *случајем* избачена из хаотичног стања у стање мање вероватности; у непојмљиво великој васиони и у непојмљиво дугом њезину временском трајању и по законима вероватности морамо очекивати да ће се догодити ту и тамо и оно што је мало вероватно: да ће једна област васионе за извесно време прећи из хаотичног у уређено стање, у којем појаве добију правац, тенденцију, законитост, каузалност. А да бисмо могли директно разабрати случајност овог нашег стања и наше егзистенције, за то је дохват наших чула премален и трајање нашег живота прекратко. Јер, и ми сами смо, као део природе у овој области васионе, део оног невероватног, уређеног стања; ми не можемо дочекати повратак у хаотичност, јер њему би претходиле толике промене природних закона, да би и нас, бар у овом облику, нестало. Наше мишљење да је природа законита, условљено је случајем величине нашега тела и трајањем нашега живота: да имамо или димензије бацила или димензије астрономске, или да живот појединца траје еоне, законитост би се раскринкала као игра случаја

Ова наша област — ми и цели систем звезда некретница — не мора да буде, а није ни вероватно да јесте, једина област

која је „уређена". Може да буде још других — у даљинама, према којима највеће познате астрономске даљине ишчезавају. У њима се створила опет једна „природа са уређеним, законитим током појава"; али та „природа" могла би да има сасвим друге законе и појаве, — онамо нас не може да пренесе ни сва наша фантазија, јер она природа могла би да нема ни могућности да ступа у реакцију са деловима наше природе.

*

Неповратност топлотних појава требало је довести у склад не само са механистичком атомистиком, него и са науком о светлости и аналогним појавама.

Ту треба имати на уму да је наука о светлости у деветнаестом столећу била теоријски изведена на ванредан степен јасноће. Теорија је била успела да све чисто оптичке појаве сведе на електромагнетске таласе, а тиме на кретање електрицитета — на област физике, у којој је опет владала апсолутна повратност. Преостало је било, под крај прошлог столећа, само да се теоријски објасни *постанак и престанак* оптичких таласа, да се објасни како, на пример, светлост и невидљиве топлотне зраке избијају из ужарене материје, и како их материја опет гута. Али баш код решавања ових проблема претрпела је класична физика деветнаестога столећа нечувен пораз; опет су, и с те стране, пољуљане основе физике, опет је теоријска физика дошла у сукоб са филозофским основама научног мишљења, дошли су у питање принципи континуитета и каузалности.

Зраци су правци којима се шире таласи, а таласима се преноси енергија. Кад тело при грејању прима споља енергију, она се раздели на његове атоме; у атомима морају да се налазе елементарни произвођачи таласа, а по тим таласима енергија опет избија из тела. Ванредно тачни огледи показаше да из тела избијају таласи различитих дужина, и да енергија није на таласе свих дужина једнако расподељена. Тражио се, сада, закон по којем се енергија дели на поједине таласе, а топлотни значај ових појава указао је и овде на примену критерија вероватности. Тражио се овај закон раздеобе енергије на много начина, али све је било узалуд — све што се нашло било је у противречју са огледима; показало се да се у оквиру дотадашње физике, класичне физике, не може дати слика о унутрашњости материје, из које би се могао извести закон раздеобе енергије сагласан са огледима.

Било је, најзад, очигледно да у начину како се замишљао механизам у унутрашњости материје код произвођења таласа и гутања енергије, мора да има нешто из темеља криво. Тако је теоријска физика била приморана да посегне за једним „механизмом“ постанка и престанка таласа у материји, који се противно законима класичне физике и механике, — створена је т. зв. *Квантска теорија*, le casse — tête chinois d'aujourdhui, како је назва један француски учењак.

Квантска теорија захтева да, у погледу енергије, одступимо од континуитета који вреди за све физичке величине, т. ј. да се енергија не може мењати у повољно малим износима, него само у извесним скоковима. Величина за колико енергија скочи најмање у једном маху, зове се „квант енергије“. Прогута ли тело енергије мање од кванте, онда та прогутана енергија нема никаква дејства, количине енергије, мање од кванта, су, дакле, нека врста узрока без дејства. Исто тако може енергија да избија из тела само у одсеченим квантима.

Примивши представе о атомима, које је донело упознавање радиоактивних појава, по којима су атоми системи електричних делића, квантска је теорија дала један модел унутрашњости материје, који је, с једне стране, у чудном противречју са основним начелима досадашњег физичког мишљења, али, с друге стране, значи један управо тријумфалан успех теоријске физике. Овај квантски модел атома туче додуше „апсурдним“ претпоставкама толика начела класичне физике, али је донео необичну светлост у досад потпуно мрачне области физике.

По овом схватању, у унутрашњости материје ситни електрични делићи играју неке вечне игре; у тој игри знају одједном да скоче у друге положаје, где опет продуже игру; ови су скокови у некаквој тајанственој вези са гутањем или избацивањем најмање једног кванта таласне енергије (светлости). Али директне каузалне везе између ових таласа и оних скокова нема, координација догађаја је пре него каузалност једна врста оказионализма, какав су неки филозофи замишљали у деловању тела на душу и душе на тело. Али још више: дужина таласа који настаје пригодом скока електричног делића, имала би да зависи од *почетног* положаја из којег је делић скочио, него од *коначног* положаја. Дакле, једним догађајем имале би да управљају не оне околности које су владале код његовог почињања, него околности у којима ће се завршити не

узроци него последице. Принцип каузалности овде као да је опет замењен једним телеолошким принципом. Међутим, квантски модел зна и за скокове који са еколином немају ни оно мало оказионалне везе, него се догађају случајно, спонтано, а подвргнути су законима вероватности утолико што нису скокови свих величина једнако чести, него свака величина има извесну релативну честост, — зашто, не знамо.

Ако се који научни сањар надао да ће наука, кад једном стане решавати проблем материје, откривати нове, дивне планове природе, структуре још невиђене лепоте и складности, он би најновијим продором физике у ову тајанствену област морао остати веома разочаран. Место вечних закона видимо неку произвољност, место лепих планова слепи случај, место хармоније један нама још потпуно неразумљиви хаос.

Ако у унутрашњости атома, замишљеној по квантском моделу, има „закона", они као да нису конформни нашем духу, образованом на облицима феноменалног света. Догађаји у овом микросвету унутрашњости атома, и кад бисмо их могли појединачно доживљавати директно чулима, приказали би нам се ваљда као без-законски, случајни, јер њихова законитост и облици нашег мишљења као да су диспаратне ствари. Ови се елементарни процеси одигравају у некој нама неразумљивој полу-каузалности, јер вежу уза се физичке појаве, које се не дају с њима у законским облицима сложити.

Криво би било мислити, да је ова чудновата теорија модерне физике измишљотина неких ексцентричних физичара. Не, до оваквих гледишта дошла је наука пошавши од најпоузданијих резултата огледа, вођена најегзактнијом логиком математике. Доста је споменути да је у задњим годинама Нобелова награда за физику трипут дата за радове око оснивања и изградње Квантске теорије (Планк, Ајнштајн, Нилс Бор).

Тако нас и квантска наука о унутрашњем устројству материје отпушта са питањима о вредности феноменолошких закона, о значају физичке законитости уопште, о смислу и границама принципа каузалности. Стали смо, на овом путу, пред чињеницу да је проношење феноменолошких закона из димензија које се могу доживети чулима у трансфеноменалне димензије атомне и субатомне, веома проблематична ствар. Физички закони вреде кад је реч о сумарним ефектима безбројних елементарних процеса, а трансфеноменални свет најситнијих еле-

ментарних процеса, који се догађају у унутрашњој радионици материје, не може се обухватити таквим законима. Код покушаја да се домогнемо иманентне законитости овог трансфеноменалног света, природа нас пакосно излаже ругли противречја и поцепаности наше науке.

*

Како ће се, најзад, оријентисати наука у свима овим проблемама и дилемама, где је чврсто тло на које ће она стати?

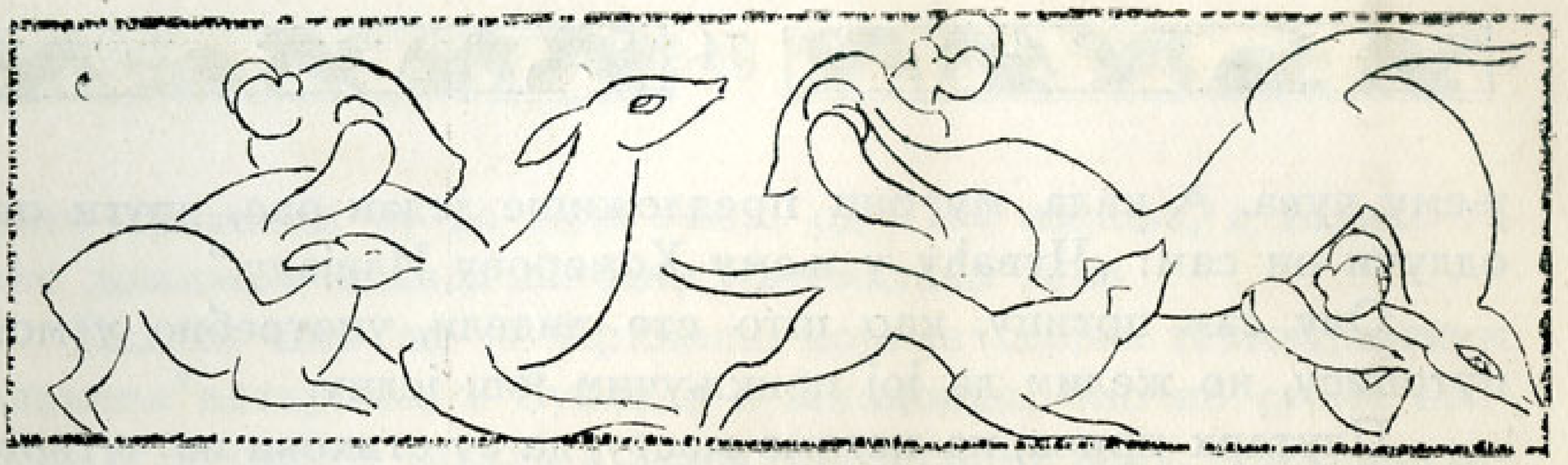
Тешко је веровати да ће ова генерација решити квантску загонетку, тешко да ће икоја друга генерација потпуно решити проблем материје и васионе.

За праксу технике и свагдашњег живота физички закони имају, без сумње, велику вредност, и на тој се чињеници неће по својој прилици ни у будућности много изменити. Тражимо ли међутим *јединствену теоријску слику света*, онда морамо да зађемо у трансфеномалност, да замишљамо супстрате појава, који не могу бити директно предметом искуства, а трансфеноменалност нас ето води у противречја и несавладиве потешкоће.

Изречене су, у новије и најновије време, врло лепе и духовите мисли како да се снађемо у тешкоћама теоријске физике како да схватимо каузалност, у чему да видимо циљ физичке спознаје. Тврде неки, да ће физика временом морати да буде потпуно *аритметизована*, — ми ћемо се тада одрећи захтева геометријско-механичке разумљивости и очигледности у науци. Кад буду једном сви физички односи аритметизовани (као што су већ данас просторне и временске величине у општој теорији релативности), онда ће питање каузалности бити беспредметно.

Међутим, ово решење, као и слична, заправо се потпуно одриче трансфеноменалности, а тиме и јединственог мишљења о свету, оно је пре резигнација него ли решење. А можда је и доиста за трагични заплет у физичкој спознаји, као и за толику трагику живота, резигнација једино решење?

Д-р Јос. Голдберг

М. Миланковић

Кроз васиону и векове

Писма једног астронома

XI

Београд, марта 1923.

Зар Вам се наше фиктивно путовање у класичну Александрију заиста толико допало, драга пријатељице, да сте, у жељи да га још који пут преживите, отпочели дуготрајни ручни рад који ће Вас подсећати на наш пут. Ткиво које ће, са својим нагусто увезеним шареним перлама, представљати Архимедову лађу, над бисерном пеном мора, а под тамним небом са сребрнастим појасом и злаћаним звездицама.

Ја Вам, по Вашој жељи, шаљем, уз ово писмо, цртеж онога дела звезданога неба који се уздизао над јужним хоризонтом баш онда када смо посматрали Сиријус и Канопус. Тако ће и те две звезде затреперити у Вашем везу. А када тај посао довршите, па ми га, као што кажете, пошаљете у награду за моје александријско писмо, ја ћу увек, када год наслоним главу на јастучић покривен уметничким делом Ваших руку, утонути у слатке снове и осећати лелујање лађе на којој смо заједно путовали.

Но, да не бисте у то доба Ви остали без икакве стварчице која би Вас подсећала на наше историјско путовање, ја већ сада размишљам чиме да заменим Ваш вез. Можда ће ми ово писмо дати идеју за то. Да видимо!

При мојим студијама о александријском добу, нашао сам у Плутарховим животописима ову причицу.

Када су Александру Великом предале његове војсковође један скупоцен ковчежић, најдрагоцениje парче целог перзијскога плена, питао их је он која би ствар била најдостојнија да се у

њему чува. А када му они предложише један ово, други оно, одлучи он сам: „Чуваћу у њему Хомерову Илијаду."

Ову сам цртицу, као што сте видели, употребио у моме путопису, но желим да јој прикључим још једну.

Плутарх прича, на истоме месту, да су стихови из четвртог певања Одисеје:

„У мору шумном веома, имаде острво неко
Баш пред Египтом самим, а Фарос зову га људи"

определили Александра да своју славну варош подигне баш код острва о којем је певао његов најмилији песник. Тако је дух Хомеров учествовао у оснивању Александрије.

Сада ћу још да Вас подсетим да су дела Александровог учитеља била прво семе засађено у тле на којем је изникла александријска култура. А о овој хоћу да Вам још коју реч напишем.

Незграпним но јаким потезима, као што је вавилонско клиново писмо, исписаћу овде само неколико слова и симбола, довољних да дају одблес великога доба. Почео сам намерно са три имена: Александар, Хомер, Аристотел. У овај акорд, који брујн у векове, уплео сам име Хомера као симбол грчкога генија, јер су само остала двојица стварни утемељитељи александријске културе, која се одликовала више науком него поезијом.

Ваљда је само тле Египта било погодније за такав развитак. Оно је, заиста, већ од памтивека било одређено да постане колевком геометрије. То је тле, како каже Херодот, дар Нилов, који га сваке године плави и таложи на њему плодни муљ, донешен из срца Африке. Када се његови таласи врате у своје корито, а жарко сунце осуши њихов талог, онда је време да га орач заоре, а геометар васпостави границе појединих имања, које је разливена река избрисала. Зато су Грци причали да се геометрија родила у Египту.

Било ово тачно или не, сигурно је да је геометрија добила у Египту свој класични облик, и то онда када су онамо дошли јелински научници, позвани од Птолемејске династије у александријски музеум. Ту су угледали света Еуклидови Елементи и Аполонијеви конични пресеци, оба света писма и наше садање геометрије.

Немојте мислити да је ово што рекох каква јевтина реторска фраза и злоупотребљивање имена библијиног. Еуклидови Еле-

менти доживели су до сада више од 1700 издања, а толико га неће доживети никада ниједно математско дело.

Видели смо да је Архимед, који је својим геометријским радовима наткрилио и Еуклида и Аполонија, био по своме васпитању, по својим везама и целокупном своме раду, Александринац од главе до пете, па зато смем да кажем да је Александрија одгајила три највећа геометричара старога света.

Молим Вас, драга пријатељице, да и ова три имена задржите у глави до краја овога писма, које ће, бојим се, испасти опет дуго.

А сада да проговорим коју реч и о александријској астрономији. Са једним представником те науке, Ератостеном, већ смо се лично упознали, но потребно је да Вас упознам и са његовим делима. Али, место да Вам о томе суво реферишем, биће боље да га замислимо опет живог пред нама.

. . . . Тога је дана Ератостен тумачио својим слушаоцима Аристотелове доказе да је наша Земља округла као лопта. Пре свега, при сваком помрачењу Месеца, иако се ова дешавају у различитим положајима према Земљиној површини, сена наше Земље, прелазећи преко Месеца, има увек округлу контуру. То може бити само онда ако је Земљина површина потпуно заокругљена.

А када путујемо далеко у јужне крајеве, онда нам се на небу указују све нове и нове звезде које дотле не видесмо. Обратно је када путујемо према северу, — онде те звезде више не виђамо. Звезда Канопус, која се виђа у Александрији близу хоризонта, не пење се у Атени никада изнад њега. О томе се Ератостен лично уверио када је у Атени студирао филозофију.

На послетку, округлина Земљине површине указује нам се на очиглед са александријске светиљке на Фаросу. Када се која лађа, остављајући александријско пристаниште, упути на дебело море, онда јој кривина морске површине заклони трупину, па тек онда, постепено, катарке.

На томе истом предавању говорио је Ератостен и о Аристарху са Самоса, који је овде поучавао и небо посматрао, пре но што је Ератостен позван из Атене.

Тај је научник, мерећи угао под којим нам се указује одстојање Сунца и Месеца, у моменту када је тачно половина Месечеве плоче осветљена, израчунао да је Сунце бар осамнаест пута даље од нас него Месец што је. А како, при тоталним

помрачењима Сунца, Месец поклапа таман целу Сунчеву површину, то одатле следује да је пречник Сунчев у ствари бар осамнаест пута већи од пречника Месечева. Посматрајући пролаз Месечев крох Земљину сенку, израчунао је Аристарх да је одстојање Месечево од Земље једнако 56 полупречника Земљине кугле.

Ова мерења Аристархова, рекао је у своме предавању Ератостен, одликују се више својом генијалном замисли него својом тачности, али нам она, у сваком случају, дају прву поуздану слику о огромним одстојањима и величинама ових небеских тела.

Но, највећи полет Аристарховог духа било је његово учење да Сунце стоји, а да се Земља креће у кругу око њега, обрћући се, при томе, око своје осе. Због тога нам се само „чини" да се свездано небо обрће свакодневно око нас, а да се Сунце помера по његову појасу у току године. Звезде некретнице изгледају нам као приковане на својој сфери, а кретање Земљино не изазива мењање њиховог привидног међусобног положаја само зато што је пут Земљин око Сунца толико сићушан према полупречнику сфере звезда некретница као што је средиште кугле незнатно према њеном полупречнику.

Увече тога дана, шетао се Ератостен спорим корацима по хладовитим алејами музејског дворишта и размишљао о свему томе. Дух Аристархов лебдео је над њиме. Аристарх је одстојања и величине небеских тела измерио полупречником Земљине кугле, али колико је тај полупречник, то он није умео да каже, па зато његова мерења нису била, у ствари, довршена.

„Треба измерити величину наше Земље!", говорио је у себи Ератостен, и размишљао како би се то могло извести. Тада му паде на памет да јужно од Александрије, скоро у истом меридијану, у горњем Египту, а у варошици Сијени, има један дубок бунар о којем се поуздано прича да се Сунце у њему огледне један једини пут сваке године.

То огледање, размишљаше Ератостен, дешава се, природно, о подне најдужега дана у години, онда када је Сунце одмакло највише у висину. У томе моменту налази се Сунце баш у продужењу оног полупречника Земљиног који спаја њено средиште са Сијеном.

Ератостен застаде. Гледајући у таму, видео је он пред собом Земљину куглу, толику да ју може опипати, са Сијенским бунаром и полупречником Земљиним, који је пролазио средином

тога бунара, а продужен ударао баш у срце Сунцу. То Сунце замишљао је тамо негде у висини. На замишљеној, малој Земљиној кугли, виде он и Александрију, једну тачкицу; и њу веза у мислима са Сунцем, па поче расуђивати овако:

Троугао чији врхови леже у Александрији, Сијени и у центру Сунца, чудног је облика. Према рачунима Аристарховим, његове су две стране, оне које спајају Сунце са Александријом и са Сијеном, толико огромне према оној грећој (Александрија-Сијене), да је угао између тих двеју страница толико сићушан да га не би могло измерити ни најосетљивије мерило. Тај троугао и није, у ствари, троугао.

Он седе на клупу. Из зоолошке баште чула се рика лавова; био је баш час њиховог храњења. Ератостен је радо присуствовао тим лавовским гозбама, па хтеде и сада поћи онамо, но Земљина кугла, из које су стрчале оне две праве, лебдела је још увек пред његовим очима.

Он посматраше те две праве које иду из Александрије и из Сијене ка Сунцу, и шеташе, у мислима, по њима горе-доле.

Једна мисао, изненадна као муња, сину му кроз главу, и подиже га са клупе: „Те две праве су паралелне!“

Он седе поново на клупу, осећајући да су му ноге утрнуле од узбуђења, прибра се и поче даље да размишља. „Да, оне су паралелне! Кад је угао што га оне склапају толико сићушан да се не може ни измерити, онда су оне паралелне.“

Ератостен веза у мислима средиште стварне Земље са Александријом, баш са оном клупом на којој је седео, па продужи тај полупречник Земље у вис. Овај је пролазио кроз његово теме и ударао у зенит. Ератостен размишљаше: У моменту када се Сунце огледне у Сијенском бунару, оно ће се одавде видети нешто јужније од зенита Александријског, у који се оно никада и не пење. Колико ће онда бити одстојање Сунца од тога зенита!

Ератостен се поново диже, па поче да говори гласно, као на своме предавању: „Зенитско одстојање Сунца, то је онај угао што га затвара ова вертикална права која иде кроз моје теме и удара у зенит, и права која иде из мога ока ка Сунцу. Ако тај цео угао спустим дуж његовог, на доле продуженог вертикалног крака, до центрума Земље, он ће се онде поклопити са углом што га склапају између себе полупречници Земљини

повучени ка Александрији и ка Сијени. То следује из паралелитета оних двеју права и из 27. става прве књиге Еуклидове."

Он престаде да говори, осећао је да се приближио, на дохват руке, решењу свога великога проблема, а грло му се осушило од узбуђења при тој помисли. Он мораде поново сести. У мислима је гледао пред собом Земљину куглу са њена два полупречника ка Александрији и ка Сијени. Угао између њих сматрао је већ као потпуно познат, па је по површини куглиној повукао лук од Александрије до Сијене. Лака језа прелете му преко целога тела. „И тај лук ми је познат, њега су измериле краљеве путовође и нашле да има дужину од 5000 стадијума".

Ератостен је мислио да сања, пипао се за чело и гледао зачуђено око себе. Између платанова лишћа провиривао је Месец, а из зоолошке баште чула се страсна рика лавова.

„Немам шта да сумњам!", рекао је одлучно, али му је глас треперио. „Када познајем онај угао и онај лук, онда знам и опсег Земље. Овај је тачно толико пута већи од дужине од 5000 стадијума колико је пута пуни угао већи од онога угла који ћу да измерим. А када знам опсег Земље, онда могу, по Архимедовој методи, израчунати и њен полупречник".

Ератостен се усправи поносно у вис, обасјан месечевом светлошћу. „Ја ћу да премерим целу Земљину куглу", говораше он, „треба само да измерим угловно одстојање Сунца од зенита александријског у подне најдужега дана, онда када је то одстојање најмање и када вертикални стубови у Александрији бацају најкраћу сенку".

На прстима који су дрхтали, рачунао је он колико га дана још растављају од онога дана када ће он извршити једно од најславнијих научних дела свих времена.

Није му било до спавања, него је осећао потребу да, као оно Архимед кад је нашао свој хидростатски закон, појури кроз улице Александрије вичући „хеурека, нашао сам!" но, ствар је требало држати још у тајности, док му Сунчев зрак не саопшти величину наше Земље.

И Ератостен је дочекао тај дан. У звездарници музеума употребљавао се при посматрањима Сунца један мали дрвени инструмент, назван скафа. Њега је конструисао још Аристарх, а изгледао је овако: чинија издубљена тако да је њена шупљина образовала тачну полукуглу. Са дна те чиније, па до центра полукугле, уздизао се вертикално у вис мали штапић; на уну-

тарњој површини чиније били су урезани, и бројевима означени, хоризонтални паралелни кругови. Ништа више.

Са тим скромним инструментом сачекао је Ератостен најдужи дан у години, а највећи у своме животу, и измерио је најкраћу сенку штапићеву. Прочитавши број онога најужега паралелнога круга до којега се та сенка повукла, он је прочитао величину наше Земље.

Ова мала прича, слободно компонована из аутентичних података, као што су и остале приче мојих писама, има општије значење: она показује како су грчки научници мислили и радили. Они су више размишљали него посматрали, више рачунали но мерили, а остављали другима надничарске послове, којих има и у науци.

Ератостен није, вероватно, ни видео онај бунар који му је помогао при његовом мерењу земље, нити је, лично, нашао његово одстојање од Александрије; он није конструисао ни онај инструмент којим је своје мерење извршио. Он је само својом мисли прелетео оно одстојање, а на инструмент упро је само свој поглед. То је било доста за велико дело.

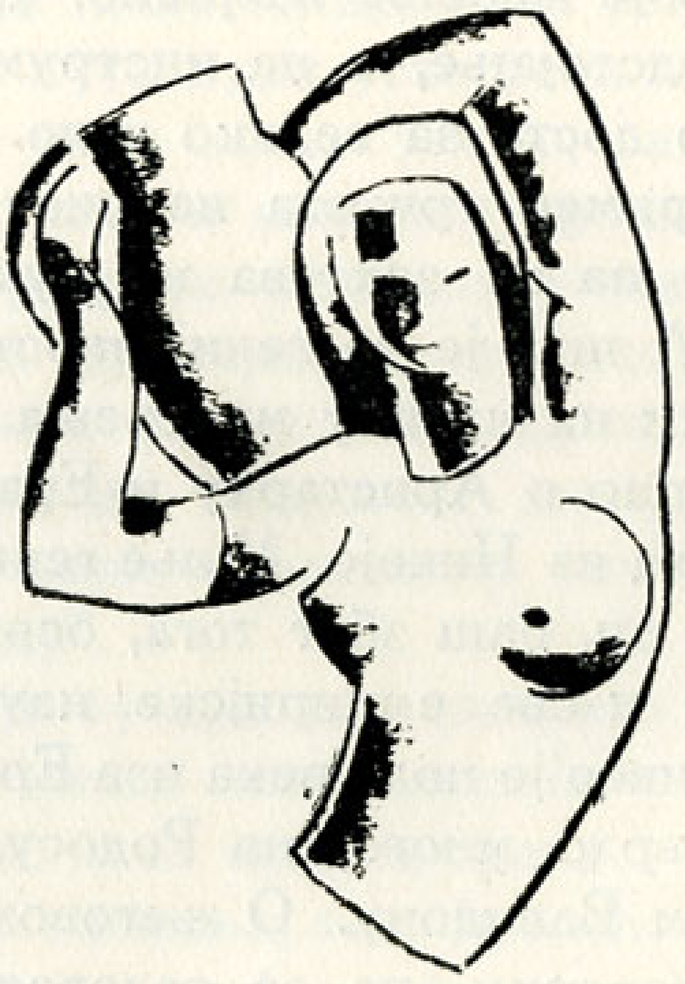
Ово је типичан пример грчкога научног рада, који је невероватно једноставан, па не захтева ни муке ни труда, него само — генијалности. А шта је то генијалност, то се може најочигледније растумачити на начину мишљења старих Грка.

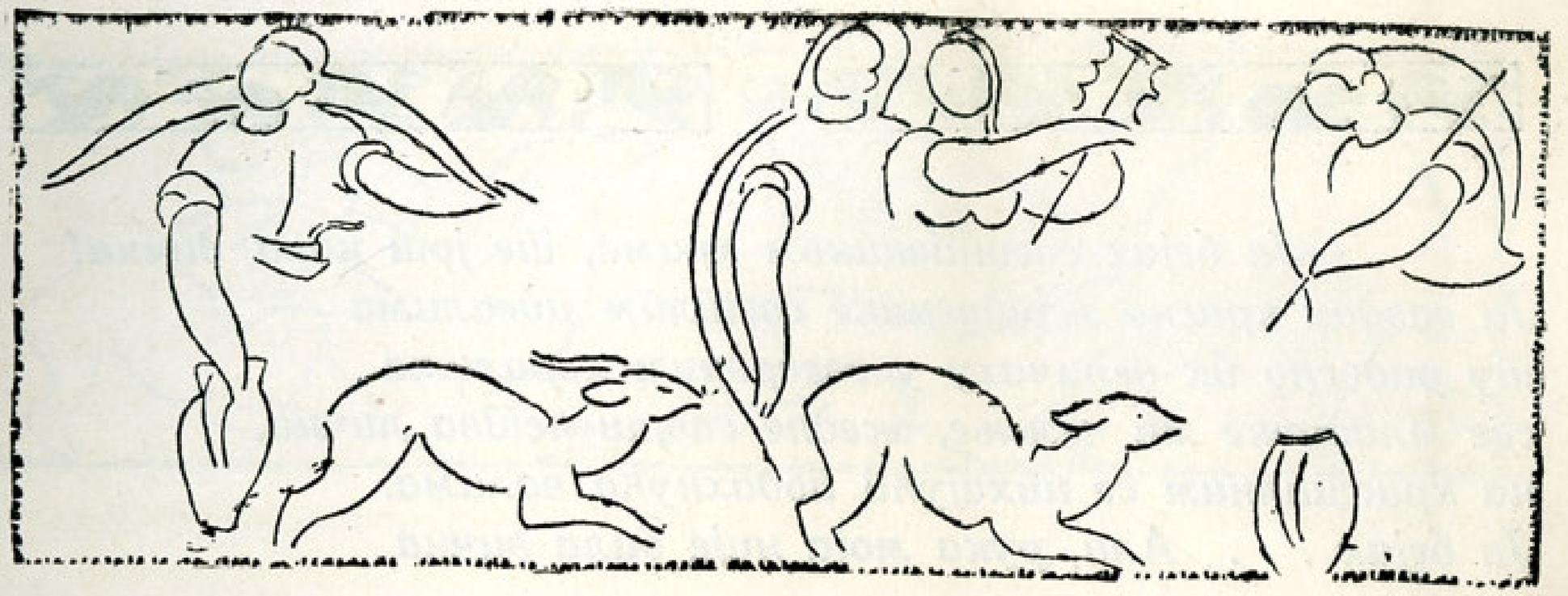
Кад сам већ говорио о Аристарху и Ератостену, не могу да не споменем Хипарха из Никеје. Мање генијалан од његових претходника, постао је он, баш због тога, оснивачем практичне Астрономије, која, као и све емпиријске науке, захтева стрпљења и истрајности. Живео је пола века иза Ератостена, путовао је и посматрао небо врло много, на Родосу, у Александрији, Сиракузи, па и у самом Вавилону. О његовом раду мораћу, и онако, други пут да говорим, па се задовољавам данас тиме што сам му име споменуо. Јер, крајње је време да завршим ово писмо. Но, да се вратим, при томе, његовом почетку.

Имам милог познаника, руског емигранта, који се, у своје срећно доба, бавио, као врло вешт аматер, израдом гема, камеа и печатних прстена од оникса, јаспиза, карнеола и граната, а сада живи од тога посла. Удубљујући класичне ликове у то камење, он се удубљивао сам у оно класично време. Он ме често посећује да у разговору проживљујемо велико јелинско доба. И малочас је био код мене. Ја му прочитах ово писмо и

у њему девет имена: Александар, Хомер, Аристотел, Еуклид, Аполоније, Архимед, Аристарх, Ератостен, Хипарх. Код свакога од тих имена, моме су Русу очи засветлиле, а када сврших, он ми одлучно рече: „Таква се имена не исписују на хартију већ се режу у камен". Зато ће он израдити један мали, позлаћен ковчежић, украшен са девет медаљона од шареног племенитог камења. Из тога ће камена прозиравати класични ликови наших Александринаца.

Тај ће Вас ковчежић, драга пријатељице, када буде готов, сећати на наша путовања, као и мене Ваш меки јастучић.

Ја бејах . . .

Ја бејах негда ковач снова, ше још како чио!
Са машшиног ми наковња нейресшано су вејали,
шаренилом сунчаних слика весело се смејали
и око мене шишрали, к'о калејдоскоӣ мио,
и букшали и блисшали, и грлили ме и грејали.
Ја бејах . . . Помрли су снови. Њин гробар сâм сам био.

Ох! кол'ко ӣогреба је било, с ӣлачем и без ӣлача.
Искусшво ми је свакодневно служило к'о лоӣаша,
а разум снужден мумлао је, ӣоӣуш седог оӣаша,
мрзовољно „Miserere!" Много ми харача
већ узе Молох ироније и духовних злоӣаша!
У мени има безброј рака, озго гусша драча . . .

Ја бејах башшован башше, ше још како горде!
Ох, колико сам цвешних леја дражесних ӣосадио,
и како ми је из њих мирис недокучан кадио.
Из сваке крунице сам ӣио нечујне акорде
и ӣлодним ӣрахом илузија своје срце сладио.
Ја бејах . . . Али, дрских сумња руӣиле су хорде

и беснеле ӣо градини, све бокоре сажегле.
И убрзо је моје цвеће свенуло, оронуло,
и бусење је, сӣарушено, у ӣарлог ӣошонуло.
Да шшогод сӣасу, жеље болне узалуд су ӣрегле:
Премалећа божансшво благо самрши је клонуло,
а магле се халаӣљиве врх могиле му слегле . . .

Ја бејах свештеником храма, ше још како дична!
Ја саздах красне жртвенике светлим идеалима —
шу радосно их величаху у свесрдним хоралима
све младачке ми чежње, жедне савршенства лична,
на кристалним се нихајући подахнућа валима.
Ја бејах . . . Али, рука моја није била вична

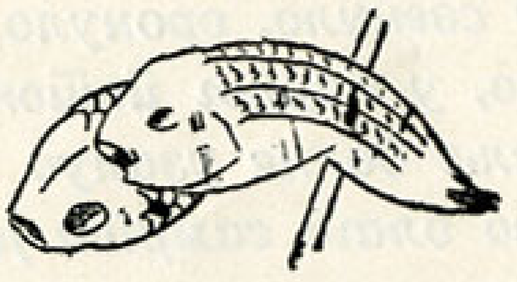
да одбија од прага насртаја дивље руље!
На пречац, у храм разуздани нагони нагрнуше,
олтаре златне и све часне иконе преврнуше.
Полупаше сва кандила, чисто просув уље,
и слином крвавом мој живот заноса осквернуше.
Где свете тајне беху, празнине сад у мене буље . . .

Ја бејах песник поезије, ше још како бодре!
У млазевима су ми звучним бистре песме шиктале,
из ведре душе раздрагано шеве среће кликтале
и лиле око себе триле хармоније модре.
Аждаје беде док још нису тмулим једом сиктале,
ја бејах песник . . . Али, потом, дисонанса продре

сазнања горких, замаха осујећених вриска!
У речима кад први пут сам стихове изразио,
мијазмима већ земним — авај! — беше се заразио
склад њихов јасни, здробила се правих рима ниска.
Ток племенитих ритмова је мутљаг црн зајазио.
Сад незграпних тек слогова се јавља реска писка . . .

Да, развргла се љупка игра румених фантома!
Страхоте разочарења су мучки их заскочиле
па мигом једним горгонским све полете укочиле.
Да, дошло доба унижења, страдања и слома,
кад грознице су дух и душу, и сву моћ расточиле.
Ја бејах богат, ше још како! Сад пуки сам сирома“ . . .

Ненад Митров

Мали од „кувертше“

На путу за далеке крајеве, наш велики једрењак беше пристао у луци дугачког острва са којега нас беше већина морнара на том броду.

Иако се није знало којег ћемо дана стићи, јер бродовима на једра само најпогоднији ветар омогућује долазак у одређено време, ипак на обали беше много сакупљеног народа.

То дођоше: жене, браћа, сестре, а и читаве породице, да нас виде и да нам донесу дарове.

Ми нисмо били сви из варошице под коју смо стигли; неки су били из најудаљенијих села тог острва; али, ипак, пешачећи по два-три дана, дођоше по неки из тих села, изгубљених међу високим стенама, да виде своје, које, више пута, по толико година не би били могли срести.

Чим смо осигурали брод, пун дрвене грађе за неку далеку луку Средоземног Мора, добисмо дозволу од капетана да можемо сићи на обалу.

Поскакавши у чамац, први ми старији, запловисмо ка обали.

После нас стигоше остали, осим капетана, који је једини остао на броду, јер није био са овог острва. А и да је био, сигурно не би сишао, јер се одрекао и свог места рођења, и свог порода, због обичног несрећног догађаја нас морнара: у његову одсуству, које је трајало неколико година!, његова је жена пала жртвом страсти коју је он први био разбудио, а коју, силом прилика, није могао он сам да задовољава.

И на обали наста грљење, љубљење, испрекидано са:

— Ево ти донесох мало вина.

— Ево ти донесох мало смокава.

— Ево ти три промене.

— Мајка је болесна, па није могла доћи.

— Како ти? Били смо се препали, јер смо били чули да си пао у болницу.

И са брода, сваки од нас беше донео по нешто на дар својим. Неко цариградску, свилену мараму, неко неки прстен са Истока, неко дрвени мали брод под стаклом, сличан ономе на којему је пловио, одређен за црквицу у свом селу, јер се дотични за време олује био заветовао да ће то даровати цркви ако га Бог и Мајка Божја спасу страшног, леденог дна морског.

Мало је ко од нас дао новаца својима. А ако је то неко учинио, могао је то учинити једино стари наш „нострómo."

Он је био толико стар да их није могао ни да потроши. Није могао више ни да пије.

Да смо се пре два месеца, кад смо ишли да се накрцамо, овде зауставили, сигурно бисмо сви били дали, и то много, новаца својима, јер пловећи из далеке земље и не пристајући за дуго времена нигде, били смо уштедели довољно, да можемо даровати своје. Али сада, после два месеца живота у великој приморској вароши, где натоварисмо брод, искамџише нам крчмари и жене и последњу пару.

Крчмари и жене! Те две најнезаситљивије пијавице морнарске, ти вампири свега нашег: од новца до здравља, које обоје остављамо, или у чаши вина, или у чаши љубави прљавих утроба блудница у крчметинама великих лука.

Цело после подне проведосмо у друштву својих.

А кад дође време да се растајемо, поново се нађосмо сви на делу обале на који се искрцасмо.

Поново грљење и пољупци.

Затим плач и поздрави.

Чамац, са једним делом морнара, већ беше кренуо за брод. Остало је неколицина нас да разговарамо још и да одемо кад се чамац врати.

И већ се бесмо и ми изљубили са својим, намерни да и ми уђемо у чамац који се већ враћао по нас, кад дојури једна сељанка, вукући са собом неког дечка од каквих шестнаест година, сигурно свога сина.

— Молим вас, заклињем вас, ово је син покојног нострома Перића. Његов отац био је морнар под вашим капетаном. Молим вас, узмите га на брод . . . .

Тако је, сва задихана, испрекидано говорила, та изборана, измучена старица, са оним обичним, пуним одрицања изразом приморских жена, које никада нису знале за радост; које су

увек, само случајно, само као у неком сну, вијале, тренутно, своје мужеве, биле за тренут у њиховом загрљају, па, оставши саме, сањариле о њима, путницима на далеким морима, рађајући им децу, коју би тако, готово без додира, зачеле.

Ја погледах свог друга, он мене. Тренутно нисмо знали шта бисмо, јер смо на броду били у потпуном броју; ипак, најпосле, познајући добро дечаковог покојног оца, који је, узгред речено, умро у болници у Цариграду од болести која се не помиње, а коју је добио негде у неком непознатом месту, можебити и случајно, како се он клео, при пићу, из неке олупљене чаше из које је пре њега, у том ћумезу, пио вальда један најнижи скот, најпрљавији подвађач, ко зна из каквог краја света, рођен ко зна из каквог сношаја, живео ко зна међу каквим изметом, одгојен на блуду, одлучисмо да позовемо капетана и да га запитамо да ли ће да прими дечка.

— Барба! — (тако морнари зову капетана), кликну мој друг.

— Барба је у кабини! — одговори нам неко са брода.

— Питај га да ли ће да прими на брод сина покојног ностром Перића?!

Са брода на то не би одговора; значи: разумеше и спустише се у кабину.

Погледах на дечака и његову мајку. Он се збио уз њу, као да се бојао да је остави, а она имађаше очи пуне суза.

— Зар се бојиш? — запитах га ја.

— О, не! — одговори ми одсечно дечак.

— Али се ја бојим! — рече ми старица. — Он ми је једини мушкарац, а плашим се мора као куге! Оно ми је однело мужа, оно га је опило, оно га је убило!

Нисам јој ништа одговорио, нисам могао, нисам имао шта!

У то се појави онај што оде под касар, у кабину капетанову, и довикну нам да слободно доведемо малог.

После тога се укрцасмо у чамац.

Са обале су нас поздрављали. Дечак је сео на кљун чамца и гледао некако тужно, сломљено, у своју мајку, која стајаше на обали сама, по страни, црна у својој црнини, као неки црни кип, утирући, кад и кад, сузе, својим коштуњавим, изглоданим од рада, прстима.

А ми сви, чим стигосмо на брод, одосмо сваки на своје место, за својим послом. Дечак, пак, спусти се у кабину капетанову, који га дочека осорно, круто, као што обично дочекују капетани.

— Отац ти је био добар човек! — рече затим — а ти, какав ћеш ти бити?

Дечака изненади овај неочекивани капетанов суд о његовом оцу. Мајка му је, пре његова поласка, све рекла, све испричала, да не пође истим путем. Он је био дознао од чега је његов отац био умро, и он је био обећао мајци да неће бити као отац; он јој је био обећао да ће јој се вратити онакав каквог га је она испратила, кад, ево, капетан тражи од њега да настоји, ако му то буде могуће, да буде као што је његов отац био. Он се часком збуни, али, ипак, одједном, сетивши се мајчиних заклињања, погледа капетану право у очи и рече му самоуверено, поносно:

— Бићу бољи од њега!

На то скочи капетан сав бесан.

— Шта? Бољи од свог оца? Ти, који га ниси готово ни познао, а који сигурно ниси никад чуо за његове све одлике као морнара и човека? Ти.... и дошавши му сасвим близу, опали му једну врућу заушницу.

Дечак устукну. Испусти из руку завежљај рубља што му га је мајка на пут спремила, и, сав у чуду, гледаше у овог човека, јер први сусрет с њиме није овако замишљао. Он је био толико изненађен да више није знао ни шта би, ни куда би. Онда, наслонивши се леђима на дрвени зид кабине, посматраше самилосно у још срдитог капетана, као да би хтео да га моли да му поштеди барем живот!

А капетан, исколачивши очи на њега, посматраше га љутито и бесно викаше, изненађен још увек дрскошћу тога дечака што се дрзнуо да самоуверено и без поштовања каже да ће бити бољи од свог оца, великог поштењака, искреног друга и пријатеља, одличног морнара: нострома Шпира Перића!

— Ниси достојан ни да се називаш Перић, недоношче једно! Него, покупи се одавде, јер да сам то пре знао не би ступио био на брод на којему је твој отац био најпоштованији човек. Иди горе и јави се ностроме Николи.

Дечак се на то, полако, опрезно, одби од зида, и приближивши се свом завежљају, ухвати га и стреловито побеже, припетим степеницама, из капетанове кабине на палубу.

Ту нађе све нас, па и нострома.

— Први шамар, а? Добро си почео? — рече му ностромо, и одредивши га за палубу упути га где да остави своје ствари.

После мало изађе капетан, сав мрачан, као увек, и нареди покрет.

Тада заклокта чекрк за сидро, разапеше се једра, па, кад их ветар напуни, брод крену на недогледну пучину, а на обали осташе сви наши, док не замакосмо иза рта луке.

Пловили смо тако два пуна дана, док трећег не бесмо приморани да се заклонимо у једну страну луку неке малене варошице, готово села.

Велика олуја, дошавши са југа, не даде нам могућности да наставимо даље свој пут.

Ту се усидрисмо да сачекамо свршетак олује.

Узалуд смо чекали, она је све више беснила.

И онда, као увек у лукама, почесмо у слободном времену да одлазимо по групама у варошицу.

Мали је већ био постао наш друг, али се ипак некако бојао нас. Неко неповерење, везано сигурно за упутства и заклињања његове мајке, не дозвољаваше му да нам се приближи више но што је он то чинио.

Али ми нисмо водили много рачуна о његовом расположењу и држању према нама.

У заједници брода морају сви људи да буду равноправни међу собом, као људи. Ту нема издвајања и неповерења, и онај који не може да прескочи те препоне не може да има места у тој заједници. Потпуно поверење и преданост, то су одлике, највеће одлике, морнара на истом броду; и уопште!

Кад је наша група (у којој је био и дечак) имала излаз у варош, он није хтео да иде са нама.

Ни наређење нострома да изиђе, није хтео да послуша.

И било би се, сигурно, све свршило онако исто као о првом сусрету дечака са капетаном брода, да га не спасе лаж: да је нешто болестан.

— Онда, марш у бранду! (Висећи кревет) Под прову!

Дечак се окрену за триста шездесет степени око себе, и полако, спуштене главе, оде под прову.

Ту га нађосмо кад се вратисмо сви добро „накресани".

Викасмо пијано, лудо; певасмо смешно, сумануто.

А мали, исправивши се у бранди до појаса, гледаше нас запрепашћено.

Ко зна шта се тога тренутка дешавало у његовој глави? Ко зна шта је све замишљао у својој уобразиљи? видећи три

старија човека, који су му могли, по годинама, сваки бити оцем, како пијани псују, вичу и „певају“... док их, најпосле, није свладао сан? Ујутру, он је имао на лицу израз чистог гађења од нас; избегавао нас још више!

То му је донело и другу заушницу. Јер, кад га је један морнар запитао, да ли му је видео где капу, он му је одговорио осорно: да ниси био пијан, знао би где ти је?

Тако нас је увредио све.

Ми остали само дрекнусмо на њега и рекосмо му да ћемо га, чим се вратимо у домовину, искрцати, али онај којему је дечак одговорио, прискочи му и опали такву једну по левом образу, да се јадни дечак од ударца срушио.

— Да те је то твој отац чуо, видео би како би био прошао! — добаци му затим. — Али, не бој се, научићемо те ми!

— Нађи ми одмах капу!

Избезумљен дечак, на коленима, пређе цео простор у којему ми имађасмо наше „висеће кревете“, док најпосле не нађе забачену капу оног морнара.

— Ево Вам је! — рече сав узбуђен, и пружи му је.

Онај му је истргну из руку.

— Отац ти је био добар човек, а ти си нико и ништа! — добаци му затим, као за хвалу.

А дечак се још више снужди. Осећао је, да је међу овим људима овде изгубљен, да му нема спаса.

После овога ми изађосмо, а он оста неко време сам под провом.

Ко зна шта је доле радио? Ваљда плакао? Сигурно!

Најпосле изађе и он на палубу, па, узевши „бујол“ (дрвено, мало ведро), заграби њим мора и поче да пере слободну палубу на касару, где је била капетанова кабина.

Јутро је тек било пробило, а мала, туђа варошица лежала је, припијена уз обалу, као неки морски спуж, још потпуно у сну.

Олуја је била прошла, море се сасвим смирило.

Стога, кад је капетан изашао, све је већ било спремљено за полазак.

Једра разапеше јаке морнарске руке, зашкрипише крстови на јарболима, сидро већ беше на кљуну, и ми са пуним једрима излетесмо из луке.

Дечак, свршивши свој посао, наслони се на „мртву банду“ брода и гледаше тужно пред собом у даљину, са изразом неког великог бола, којему није могао наћи лека.

Тако пловисмо три пуна дана са најповољнијим ветром.

Ми смо сви били необично расположени због овако пријатног пловљења, и чудисмо се како нас овог пута срећа прати.

Једини је дечак био још увек тужан и нерасположен, сав окренут према себи.

Ипак се полако припитомљавао и кушао да нам се приближи са својом наивном добротом, губећи, мало по мало, оно своје неповерење према нама донесено с копна.

Међу свима осталима, мене је ипак највише поштовао, и имао некако највише поверења у мене. Сигурно због тога што сам се два-три пута био за њега заузео.

Једне ноћи, на палуби, на стражи, пришао ми је, некако понизан, снисходљив.

— Барба Петре!

— Шта је, сине?

— Барба Петре, ја бих Вас нешто молио!

— Шта, сине?

Скањивао се неко време да каже шта хоће, а онда ће најједном:

Барба Петре, причајте ми нешто о моме оцу.

— О твоме оцу, сине?

— Да, барба!

— Он је био човек, дете моје, прави човек од главе до пете! — започех ја, а он затрепери, па, упревши свој поглед у мене, изгледаше да цео његов живот зависи од оних речи што полако излажаху из мојих уста, из мог сећања и суда, пуне љубави и самилости према његовом оцу, пок. нострому Перићу.

Причао сам му на дуго и широко, а тако заносно да у причању и слушању нисмо ни осетили били да је време нашег стражарења већ давно било прошло и да су морнари друге смене већ били код нас да нас замене.

Тада прекинух причање, а дечак, одједном, баци ми се око врата, и ја, тронут, осетих како је његово лице било потпуно влажно од суза за које нисам ни знао да му се лише потоком за све време мога причања.

Привукох га к себи, загрлих као сина, а он могаше само да шапће: Барба Петре! Барба Петре, и више ништа.

После мало, настојећи да га умирим, откинух га од тог загрљаја, па заједно одосмо под прову да проспимо наша четири сата одмора.

Сутрадан смо видели копно.

Нико није био весилији од дечака кад га угледасмо.

— Је ли тамо та лука за коју идемо? Тамо ћемо искрцати све? Колико ћемо дана остати у њој? Да ли ћемо излазити?

Изгледаше да он једва чека да стигнемо под обалу.

У њему као да се нешто мењало. Као да га је моје причање о његовом оцу одједном препородило и ослободило оне ужасне море с којом је био дошао на брод. Као да је неко скинуо са слике његовог оца у њему неку прљаву маглу којом су му је били покрили. Успомена на њега постајаше све светлијом, све јаснијом. Он, као да је почео да схвата човека морнара са свим његовим манама, са свим његовим врлинама које проистичу из вечите борбе са најстрашнијим елементима, и сву његову неустрашивост гледања, тако често, смрти очи у очи.

Он је постао љубазан, поверљивији према нама свима, као да је ставио себи у задатак да буде као и његов отац; да буде морнар, прави морнар и човек, да се ничим не дели од других морнара, већ да буде раван свима нама, у свему и по свему.

Тог истог дана, у ноћи, били смо у луци те средоземне вароши у којој смо морали да искрцамо терет који смо били довезли.

Надали смо се да ћемо брзо све свршити и, накрцавши се другим теретом, отпловити одмах за неку другу варош; али не успесмо. За само искрцавање морадосмо чекати читава два дана док нас пустише под обалу.

Ми смо били у једној великој трговачкој луци, у коју су (барем тако изгледаше због безброја јарбола), у исто време, могли да стану хиљаде бродова.

Трећег дана тек дође ред на нас, да пристанемо.

Дигнувши сидро, четири нај јача од нас ућоше у чамац, па, привезавши га дукачким конопом за прову, завезаше и вукоше тако, полако, велики, тешки наш брод ка обали, под коју, после читавог једног сата милења, између безбројних бродова, пристасмо.

И онда, на великим чекрцима, почесмо одмах да искрцавамо терет што га довезосмо.

Читаво после подне, све до касно у ноћ, ми радисмо, да сутрадан поново наставимо свој посао.

А тек смо били искрцали терет са палубе.

Сутрадан отворисмо „букапорте“ (велике отворе на палуби), и онда почесмо да вадимо терет из утробе великог брода.

После два дана напорног рада завршимо свој посао, али морадосмо да се одмах одбијемо од обале, да учинимо другом броду места.

Повукосмо се поново до средине луке, и ту се усидрисмо.

Ту смо морали де чекамо, према наређењу бродовласника, да се накрцамо другим неким теретом за неку далеку луку.

До тог доба били смо слободни. Могли смо да излазимо кад смо хтели на копно.

Ово је била једна од оних страшних приморских вароши где се састају морнари целог света, где безбројни друштвени измет крстари обалом, да живи од наивности, страсти и сувишка снаге нас морнара.

Полегавши по обали, са своја два дугачка крака који задираху далеко у море, ова бела варош изгледаше као нека бестидна жена која се, гола, лежећи, раскречила, да може да прими, бесрамно, у себе све госте који је буду желели.

И ми смо имали да будемо једни од тих гостију!

Спремасмо се већ да излазимо оним редом којим смо вршили службу на броду.

Случајно бејах ја и моји другови (међу којима и дечак) у првој групи

Било је већ вече кад се спремисмо да изађемо, чамац је био спреман за нас, те беш хтедосмо да се спустимо у њ, кад неко викну:

— Барба, зар нећу ја с вама?

Био је дечак. Ми га бејасмо и заборавили.

— Зашто не? Дођи. Ми нисмо знали да и ти желиш да идеш!

Тако је први пут сишао дечак до најпрљавијих дубина живота, у улице, у месту где се свако вече убија, рањава... где се трује најздравија морнарска крв отровом алкохола и најгаднијим, најпрљавијим отровом полних зараза.

Љубопитно је ишао са нама, најпре кроз улице градске да разгледамо велику варош, а онда, после, стропоштасмо се у делове вароши „одређене" нама морнарима: у крчме, у најпрљавије локале, у којима се може увек наћи боца најфабрицираније вина и најпрљавији кревет за најнижу радост тела.

Око поноћи беше тај наш силазак на дно.

Из затворених локала тих улица орише се: псовске, жагор, пијана песма.

У првом локалу не беше места за нас: био је пун, препун! Кад отворисмо врата, од дима се није нико видео.

Изађосмо, па после поновних улазака и излазака из два-три нова, али исто тако мрачна и прљава локала, уђосмо у један, можебити најпрљавији, али у њему беше један сто за нас.

Баш пре нашег уласка оставише га четворица енглеских морнара, тетурајући се, пијани од вискија и њиховог смрдљивог лулског дувана.

Поседосмо и поручисмо боцу вина.

Донесоше нам је уз четири чаше, још влажне, једва опране, на рубу још прљаве од нечијих уста.

Али ми морнари, ми смо на то научени! Неко отаре чашу мало рукавом, а неко ни то, па пијемо, пијемо док нам слух не отупи толико да на свршетку морамо, као полудели, да вичемо да би се разумели.

Тако учинисмо и сада, те почесмо пити.

Дечак је пио са нама, али некако преплашен, ужаснут. Гледао је непрестано унаоколо, узнезверено, као нека плашљива дивљач која је случајно ушла у људско друштво.

Понудисмо га да пије. Он то учини. Али кад гуцну мало више, стресе се сав, и није могао после тога да пије, за дуго.

Ми нисмо наваљивали, али се он силио, не хтијући бити гори од другог, те смо ми, за кратко време, могли да утврдимо његово потпуно пијанство, које га је најједном освојило.

Причао је после тога нешто несувисло, хтео да скаче, да игра, али га ми задржасмо. Затим поче да се смеје, смеје, а ми, због њега, с њим.

Смех привлачи ноћне жене, као што светло привлачи ноћне лептирове.

И прође к нама најпре једна, па друга, па трећа, и седе свака уз једнога од нас, овивши нам једну руку око врата.

Прошле су још неке мимо нас, али кад видеше да смо „заузети", мимоиђоше нас. На дечака, који је био слободан, ни једна није ни погледала.

Тада ми почесмо да му се изругавамо.

Он нам не одговараше, али на његовом лицу, иако је био пијан, беше израз неког несавладивог гађења, презира, одвратности.

Једна женска, у пролазу, покуша да га помилује по лицу, али јој он ухвати у лету руку и одбаци је силовито, као да се

то нека најодвратнија змија пружила ка његовом лицу да у њ са својим отровним зубима загризе.

Она се избечи на њега и оде даље.

Тада, да би га још више расрдили, један од нас наговори своју „суседу" да му се неопазећи приближи, да га загрли и пољуби.

Она то спремно учини, баш у тренутку кад је он, уморан од вина, био спустио мало главу на сто, да би смирио, ако је само могуће, оно што се у њој ковитлало, претурало, зујало...

Њене усне беху се приближиле његовом лицу, кад он осети њен дах, усијан као најусијаније железо.

Његово се лице целокупно измени. Он скочи. Дохвати руке оне што му их беше овила око врата, па ју гурну тако силовито да се она сруши на под.

Сви суседни столови скочише. Сви морнари затреперише, спремни да се бију због увреде нанесене једној „поштеној жени".

Скочисмо и ми, спремни да се бијемо због нашег друга.

Викало се, псовали нас са свих столова, на свим језицима, а ми одговарасмо. И било би сигурно дошло до побојства, да нас не спасе сама „увређена" жена. Она, дигнувши се, са смехом умири све, осим дечака. Он узе своју капу, па појури из крчме као да га бес потерао.

Ми га испратисмо смехом, и остасмо још даље у крчми. Затим, пред зору, плативши све што пописмо и подаривши жене, кренусмо за брод, где нађосмо дечака у његовој бранди, у дубоком сну, у који га је било тако уљуљало прво преварно вино.

Сутрадан (или, боље, истог јутра) ми се сви чинисмо увређени пред дечаком због његовог понашања од прошле ноћи.

А њему је ово било несносно.

Пришао је к мени и готово се расплакао извињујући се за све што је учинио.

Онда се ја насмејах, а цела дружина са мном.

Опростивши му тако, неки морнари почеше ипак да га дирају, а он одговараше свима весело, спретно, поносан што је са својим првим пијанством постао још више једнак другима, још више морнаром. Због тога изгледаше и необично расположен уза све остатке прошлоноћног мамурлука. Али кад почеше да му помињу ону женску, он се одједном уозбиљио. Видело се да га је то вређало дубоко.

Морнари нису имали самилости, они не престајаху са шалама, док га не расплакаше. Тада се ја умешах, и, привидно

срдит, растерах све подругиваче око њега. Онда, ухвативши дечака за рамена, привукох га к себи, па му рекох:

— Ех, тако то не иде, дечаче мој! Какав си ми ти морнар кад те због шале може свако да расплаче. Та видиш да те сви дирају из милоште и да те сви воле.

И, уистини, сви су га волели. Због успомене на његовог оца, или због оног нечег чудног у њему: због неког треперења, превелике осећајности, душе, шта ли?

Истога тог дана, после подне, било нам је јављено с копна да ћемо да се накрцамо угљем за варош на ушћу Нила.

И поново дизање сидра, и поново вучење са чамцем, и милење, милење ка обали са бродом великим, између безброја других лађа и јарбола.

Затим крцање угља у тешким корпама, док брод, који је на почетку, кад пристасмо, био високо изнад обале, не сравни се готово са њом, утонувши за читавих неколико метара.

Већ је био под водом знак до којега се може да крца; тада стадосмо.

Затворисмо букапорте, па, сви црни од угљена, скочисмо на конопе којима смо били везани за обалу, па кад нам их одрешише кренусмо поново, вучени малим чамцем, између бродова све до на крај луке, да сутрадан, раним јутром, и ако Бог да погодним ветром, кренемо низ море пут источног угла Средоземног Мора.

Сутрашњи дан је био диван. Ветар нам није могао бити погоднији него што нам је био.

Разапесмо једра и кренусмо се. Брод је био чврст, сигуран, као стена, под својим тешким угљеним теретом. А море беше тако као да је и оно желело да нас што пре доведе у ту далеку, опаку, покварену источну варош, пуну најодвратније, најзамамније сладострасти. Велика бескрајна пучина носила нас мирно, као да смо зашли у неку њену струју, брзу и скривену, упућену правцем у ону далеку варош ка којој смо ми путовали.

Пловили смо брзо, и већ петог јутра бесмо пред луком нашег путовања, чекајући само пилота са копна који нас је имао увести унутра.

Око осам сати пилот већ беше стигао на једном чамцу, и, онда, полако, полако, уђосмо у ту луку између два огромна светионика, што као два дива пружају ноћу своје дугачке руке, своја два велика снопа светла, тражећи на узбурканом мору изгубљене, залутале бродове.

После тога би опет искрцавање, дуго и мучно, па онда поново усидрење посред луке, чекајући наређење за ново крцање, или за нови пут према некој другој вароши, а дотле досада, досада, досада!

О та страшна, несавладива досада на празном броду у луци. О то ужасно ишчекивање, које убија, право по глави, као удар сикире.

Шта се онда могло радити? Излазити у варош да убијеш ту чамотињу!

Пре наше смене, отишла је на копно прва смена. Нас четворо (са дечаком) добисмо излаз други по реду.

Тако изађосмо нас четворо поново заједно. Дечак нам се пре изласка заклињао да „нас овог пута неће осрамотити", да ће бити *морнар*, као и сви остали.

То: *морнар*, за њега није значило нешто добро, за њега је то значило: да ће и он да пије као и остали, и да ће да дозволи да погане усне најгорих жена додирну његове чисте образе, недирнуте још ни од кога у жељи и намери просте, телесне љубави.

У том расположењу изађосмо на обалу и кренусмо према нашим локалима, мрачним и прљавим, у којима су нас предухитрили већ многи морнари са целе кугле земаљске.

Они су сви већ били пијани (или се барем тако претвараху), гледајући пред собом како, на малој позорници, осветљеној само једном петролеумском лампом, играју, готово наге, црнкиње и беле жене, са одвратним, ниским покретима, у којима готово нај јасније подражаваху покрет полне љубави.

То је било врло одвратно, али сви морнари, па и ми, одобравасмо све, а највише најбестидније кретње, виком и пљескањем.

Овога пута одобраваше све и наш дечак. Изгледаше да он то ради из убеђења, а беше, сигурно, једино из намере и жеље да се не разликује од нас осталих, да му се не догоди оно што се догодило у оној другој луци.

Међутим, сви писмо.

Сваки од нас беше донео са собом довољно злата да се добро проведе: све што је био примио као плату за последње две недеље! Имали смо, према томе, чиме да се опијемо и препијемо.

И преписмо се и описмо као свиње. И то сви, сви, заједно са дечком. Тако да кад стиже на позорницу једна дивна црнкиња, ваљда мулаткиња, и поче да игра славни источни „плес трбуха", у којему она покреташе све мишице својих бокова и трбуха, на такав начин и тако вешто да изгледаше да то није био више део њеног тела већ нешто одељено од ње, нешто туђе, део нечијег другог тела што се слепило уз њу, ми почесмо да урнебесно вичемо, надвикујући поклицима све остале госте у „радњи".

Међу нама одликовао се највише наш дечак. Викао је, пљескао, звао је, дознавши јој за име од човека који нас је вином послуживао, сигурно од једног од најгорих подвађача.

— Хоћете ли да вам је доведем после плеса? — пришапну нам он затим на грчком језику.

Ми одбисмо, јер смо знали да би нас то скупих новаца стало, а имали смо намеру да ово расположење радости коју је она у нама пробудила смиримо на местима где то мање стаје.

На предлог једног од нас да изађемо, учинисмо то сви најспремније.

Изађосмо. Ноћ је била јасна, звездана, прохладна мало, тако да нам је пријала необично после оног пића и оног затвореног, загушљивог места у којему проведосмо цело вече.

И ко зна како, сигурно нагонски, упутисмо се према улицама љубави.

То су најужасније улице света које ја познајем. Најгоре и најниже страсти света могу се ту *видети*.

Ми смо ишли ка њима мирно, полако, певајући целим путем, и беше, сигурно, чудно слушати песме и поклике на нашем језику у једној тако туђој, далекој вароши.

Ја не знам шта се у овим тренуцима догађало са дечаком, али он некако заостајаше за нама. Иако је био пијан, као и сви, чинило ми се да је он некако преплашен.

Кад смо били на углу једне од злогласних улица, један се од нас сети да би дечак могао да побегне, и, окренувши се, викну га:

— Ех, ти, а где си ти, ех. Зар хоћеш поново да нас намариш, а? Овамо!

Дечак притрчи.

— Ево ме, не бојте се!

— Овамо, овамо! — викну поново онај, и кад дечак стигне до њега, ухвати га преко рамена и повуче за собом.

Тако сви четверо у реду, заузимајући целу ширину уске улице, завирујући на све прозоре грешних кућа, у којима се по који пут могло видети двоје у загрљају, тражисмо најпогодније место за наше „смирење".

Иза завесе на вратима провириваху голе голцате жене, зовући нас на свим језицима да уђемо, али ми, незадовољни тима, наставимо наш пут тражења најлепших, док, најпосле, не учини нам се да их нађосмо, и онда, тетурајући се, не уђосмо сви унутра.

И ту поново пиће. Ту довршисмо наше пијанство, тако да ја више нисам знао ни за шта около мене. Ко је одлазио! Ко је остао! Ја се не сећам ничега! Једино што ми је остало у памћењу, беше смех неке жене која је пришла к мени и на неком мени неразумљивом језику причала ми нешто о нечему, о некому . . .

Два грчка морнара који се ту близу нас нађоше, превеше нам на један мени познат језик:

. . . Да је дечак ушао ка овој жени, трепереhи сав као прут Није знао ништа, жена га је морала учити свему . . . А после . . . после, наједном, он је крикнуо, као луд бацио се на земљу, викао, па онда побегао . . . . .

Ми се сви насмејасмо грохотом. А шта смо друго и могли? Били смо пијани, пијани, као свиње.

Зора је већ плавила кад се вратисмо на брод.

Чим стигосмо под прову бацисмо се на наше бранде и заспасмо онако сасвим обучени: са чизмама, са целим оделом, са капом на глави.

Нико од нас није ни погледао да ли је дечак у свом кревету, нико није ни мислио на њега.

Одједном, било је сасвим већ свануло, долети под прову стражар и сав ван себе викаше: — Дечак, дечак . . . .

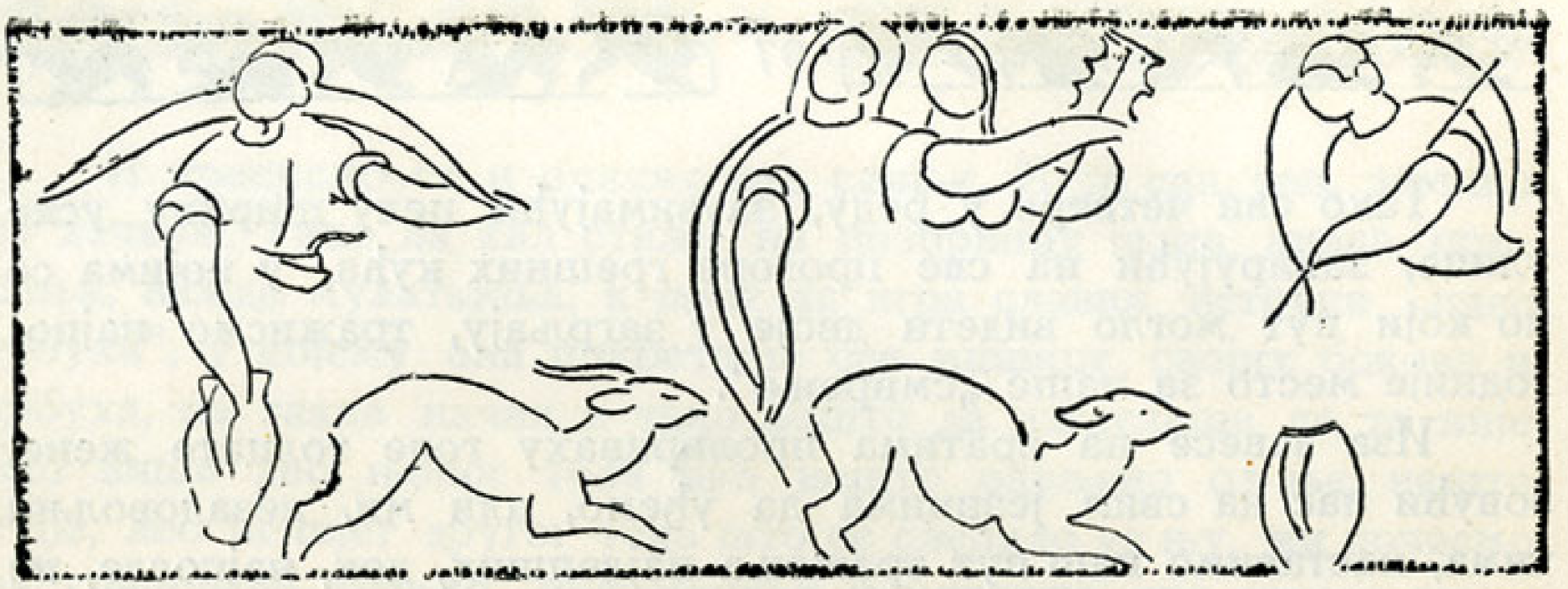
Ми се разбудисмо и, онако мамурни, погледасмо га презирно, спремни да му нешто опсујемо.

— Шта дечак, шта? — запитах га ја.

— Дечак се обесио . . . .

Скочисмо сви. Појурисмо на палубу, а на првом крсту јарбола од маистре висио је, сав већ поплавео, наш дечак, и љуљао се на јутарњем ветру, као нека велика риба коју су ту обесили да се на сунцу суши.

Сибе Миличић

Георг Тракл

Међу младе покојнике немачке књижевности спада и Георг Тракл (1887—1914.). — Те песнике обично већ врло рано обавија легенда златним својим ткивом: јер из њих још за живота избија нека надземаљска светлост, јер су они, изгледа, само зато створени да буду весници, весници једнога царства које није од овога света. Весници, и само то. Вакенродер, Новалис, Хелдерлин, — и сада, ето, и Тракл: као да свако доба рађа свога младог спаситеља, који сам себи задаје ране, да би светим нагонима своје крви отворио пут, да би, расипајући себе, засуо свет пурпурним ружама . . .

Тракл се, не без разлога, ставља често уз Хелдерлина. Оба живота и обе уметности имају заиста у себи много чега што указује на извесну сродност младога Апола са Некара са сином старог града на Салцахи. Ти моменти сродности тако су неизрециви, — и баш зато тако убедљиви, да их и мање танан слух може приметити. То питање, у осталом, захтева опширнију расправу; ови редови, међутим, не би требали прећи границу привремене, чисто информативне белешке.

Рођен 3. фебруара 1887. у Салцбургу, у Аустрији, проживео је Георг Тракл своју младост у родном месту, сам и без ведрине и радости. Свршио је фармацију, и неколико је година радио у тој струци. Почетком Рата, у септембру 1914., мобилисан је и бачен на руски фронт. Но већ 3. (или 5.) новембра 1914. он је умро у једној војној болници у Кракову, посве усамљен и смрвљен ратним ужасима, које је морао гледати.

Кратак је био тај живот, — трајао је тек двадесетиседам година. Био је пун сумрака и опојних отрова, отежан патњом и болешћу, жигосан и оптерећен проклетством дегенерисаних, позноројених и последњих, проклетством оних чији се примиче

крај. „Његов је живот увек био у сенкама“, каже у једном некрологу аустријски песник Алберт Еренштајн; „блага меланхолија пре смрти, коју је увек видео, лутање пре распадања, које је увек осећао. Понекад би га још обрадовала смеђо-мрка боја шума; али брзо би после опет побегао у опојност, коју су му пружали вино, веронал и морфијум.“ Био је то, дакле, живот пун распадања, живот залутао у безданима изгубљености; чудесно растрган и тужан; без икакве везе, на први поглед, спојен само једним јединим звуком. Тај кратки, тамни живот био је, уз то, и чудно нетрагичан, чудно миран и страшно тих; живот из којега је тихо, кап по кап, нестајала крв. Био је то чак тип нетрагичног живота: живота једног мирног и у основи нимало борбеног човека, — човека који нема друге сврхе осим да проживи свој велики бол. Дубока, безнадна туга, — то је све што он има да да. Мисао на смрт тако је велика код њега, да он просто ни за шта друго више нема места. Тако је велика, да живот као отпорни фактор, као свет конфликта и контраста, и не долази у обзир. Смрт царује у њему самом; из њега она влада и погледом и кретњом и ходом и песмом. „Најјачи утисак што га је имао у своме мирном животу“, вели А. Еренштајн, „био је када је једном видео како са четвртог ката једне куће пада догорела цигарета, како гори, изгара, гасне и прелази у Ништа, у сиви пепео . . .“

Његова песма тако и није могла бити друго до песма разарања, пропадања и трулежи. Тако је он постао Ленау XX века; и његова је богиња била Меланхолија. У њеној су му се боји указивале ствари, у њено слатко помрачење он је уносио свој умор. Тако је и његова лира остала увек иста: једноставна, и једнолика у простом значењу те речи, — само звук вечери и звук ноћи. Плаво, модро, и смеђе, мрко, — те вечерње и ноћне боје он је волео, скоро до искључивости. Плаво и смеђе: боје пролазности, „метафизичке“ боје. Већина песама заиста је компонована у томе тону: његова поезија обилује местима као што су: смеђа ноћ; смеђа трулеж; смеђи хлад јесени; модра звер, која се на самрти сагиње; модра срна тихо крвари у трњу; смеђе дрво стоји усамљено, а његови плави плодови су опали . . .

Његова је фрула кратка: звуци туге увек су исти. Па ипак је све једна богата симфонија, препуна најраскошнијих и најслађих прелива; нека сладострast духа у кушању опорог и трулог; око које и у вечној тами разабира најтише и најдуље покрете.

Миран и чедан је његов пејсаж, пун студеног лêта, дрхтав под златним корацима. Плаве сенке, усамљен птичји крик, месец и мак, шумски дух, јесен, умор, неки тужан путник . . . Сребрне воде, плачне жене, тамни лик хладноће, један уснули пастир, ветар са звезда, над гробовима разбијено чело ноћи . . . Кос у црној шуми, дах Непокретног, животињски лик, смрзнут у плаво, ћутање у стени . . . Маска ноћне птице, лице које се немо нагиње над плаветне воде . . . „Стоичним" су некада звали такав пејсаж. То је пејсаж туге и тишине и самоће, пејсаж што спава и чије се лице полако открива:

Румена васкршња звона у гробници ноћи
И сребрни гласи звезда, —
Да у јези тамно лудило са чела
Спавачева пада.

О, како је тих низ плаву реку ход . . .
У ораховој сенци зао дух . . .
Оронула башта у смеђој тишини јесењој,
Мирис и сета старог јоргована.

Богата смелост којом Г. Тракл ређа своје слике, подсећа катkада на Жана Паула; ритам на Хелдерлина; мелодија, мека, као да из фруле извире, на Брентана. Већи део песама изгледа, на први поглед, испрекидан, без везе, силом скрпљен из свих могућих и најразличитијих ствари. Неке су песме збиља такве; но то би се питање тек испитивањем појединости дало решити, а за то, за сада, овде није место. Свима песмама је, међутим, заједничка нека тајанствена средина. Акорди имају сви заједнички извор: унутар песме они изражавају исти мотив. То је довољно; јер логична повезаност није главна ствар у лирској песми. Лирска песма има само да пружи непосредни израз једне собом испуњене душе. А песме Г. Тракла и немају друге тенденције него да буду израз, пре свега израз, експресија. Израз једне унутарње звучне силе, без обзира на разумно-говорни поредак појединости.

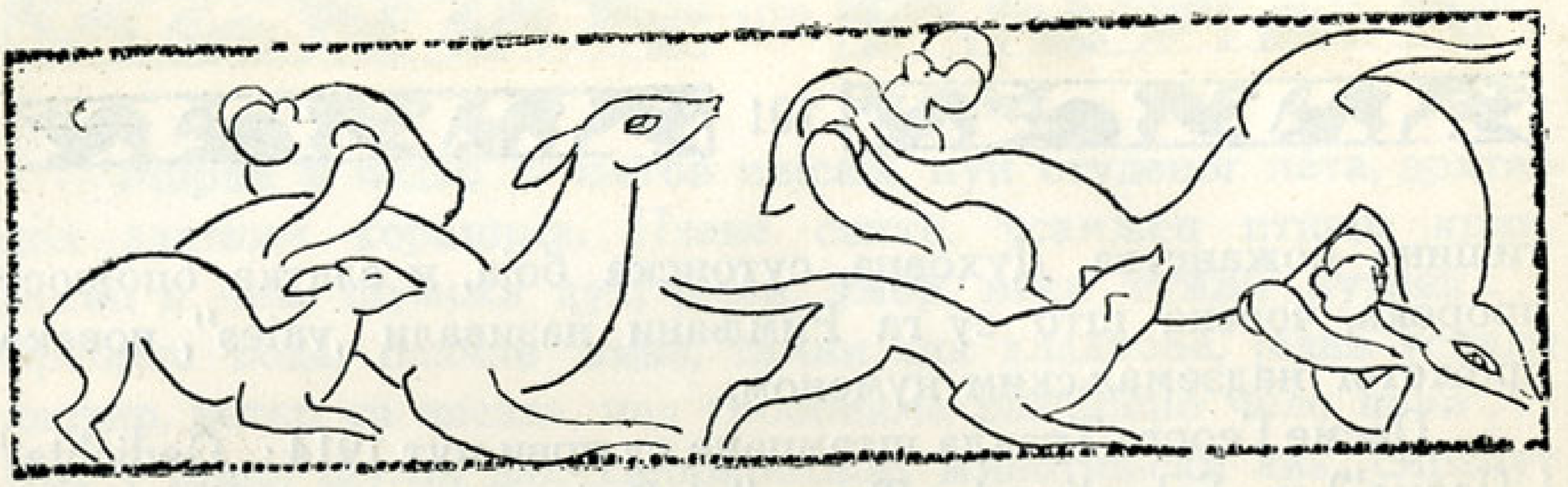
Данас се Тракл прибраја експресионизму, групи предратних експресиониста. У њему нови прохтеви добијају свој облик, и то веома изразито, можда баш због његове тишине. Ако експресионизам игде има нових корена у религиозности, он их има, зацело, у Траклової поезији. Пророчки се диже та уметност и као свештеница пролази светом. Неки свети дах лебди око ње,

тишина божанства. Духовна, сутонска боја, и слатка опојност пророка, човека што су га Римљани називали „vates“, човека прожетог надземаљским нуменом.

Песме Георга Тракла штампане су први пут 1914 : „Gedichte“ („Песме“) и „Sebastian im Traum“ („Себастијан у сну“, песме и проза). Обе су књиге изашле у издању издавачког завода Курт Волф у Лајпцигу, који је иза Рата приредио и прво, врло укусно издање свих дела песникових. Десет Траклових песама има и у Пинтусовој антологији „Menschheitsdämmerung“ (1920.), где се налазе сви важнији песници екстремних и најекстремнијих струја данашње немачке поезије, од Ф. Верфела до J. Бехера и А. Штрама.

Д-р Ото Ритер

СЕДАМ ПЕСАМА

Детињство

Пун плода јоргован; мирно је детињство
У плавој живело шпиљи. О прошлој стази,
Где сада мрко шуме дивље праве,
Размишља тихо грање; исто и лишћа шум,

Када у стени плава вода жубори.
Блага је косова туга. Пастир један
Немо иде за сунцем, што се
Са јесењег хума котрља.

Плави један тренутак само је душа.
На рубу шуме плаха се срна јавља,
А мирно
Мирују на дну стара звона и језера мрачна.

Побожније познајеш смисао година тамних,
Јесен и хлад у самотним собама.
И у светој плавости
И даље звоне свели кораци.

По неки отворен прозор тихо звекне; до суза гану
Поглед на пусто гробље на брежуљку,
Сећање на дневне приче; ал' понекад је светла душа,
Када се радосног сети света
И тамно-златних дана пролетњих.

Вечерња песма

Увече, када идемо тамним стазама,
Искрсну пред нас бледе наше сенке.

Када смо жедни,
Пијемо беле воде језера,
Детињства нашег жалосну сласт.

Замрли почивамо испод јоргована,
И посматрамо сиве галебове.

Пролетњи облаци дижу се над градом,
Што таји лепше доба монашко.

Када сам узео танке твоје руке
Тихо си уздигла своје округле очи.
То је било давно.

Но походи ли душу таман, мио звук,
Појављујеш се бела
У јесењем пејсажу свога друга.

Моје срце увече

Увече чује се слепих мишева крик.
Два вранца скачу по ливади,
Црвени јавор шуми.
Путник угледа малу друмску механу.
Дивно пријају младо вино и ораси,
Дивно: одлутати пијан у тамну, супонску шуму.
Кроз црно грање болна звона звоне,
По лицу капље роса.

Елис

Елис, када у црној шуми кликне кос
Биће то пропаст твоја.
Усне ти пију хлад плавога горског врела.

Остави, када ти чело тихо крвари,
Легенде древне
И тамни смисао птичијег лета.

Ал' меким корацима ти идеш у ноћ,
Која је пуна пурпурнога грожђа,
И лепше у модрини крећу се твоје руке.

Трње звони тамо,
Месечне твоје очи где су.
О како је давно већ, Елис, да си умро.

Тело је твоје зумбул,
У који монах вошпане ушапа прсше.
Црна је шшиља наше ћушање,

А из ње се кашкад помоли
Пишома која звер,
Полако сйушшајући шешке своје веђе.

На швоје чело кайље црна роса,
Последње злашо оронулих звезда.

Хелијан

У самошним часима духа
Тако је лейо ићи йо сунцу
Дуж жуших лешњих зидова.
Тихо звоне кораци шравом; ал' увек сйава
Панов син у сивом мрамору.

Увече, на шераси, смеђим се йисмо вином.
Румени се бресква у лишћу;
Блага сонаша, радосшан смех.

Лейа је ноћна шишина.
У шамноме йољу
Пасшире сусрећемо и беле звезде.

Када насшане јесен,
Јавља се шрезна јасноћа лугом.
Сшишани шећемо дуж црвеног зиђа,
А округле очи иду за йшичијим лешом.
Увече бела вода йада у гробне урне.

У голом грању небо мирује.
Чисшим рукама сељак вино носи и хлеб
И мирно йлодови зру у сунчаној соби.

О, како је озбиљно лице драгих йокојника!
Ал' душу радују йраведни йогледи.
Огромно ћуши ойусшела башша,
Кад млади монах чело смеђим лишћем круни,
А дах му йије ледено злашо.

Руке се дошичу сшароспи йлавешних вода,
Или у хладној ноћи сесшринских образа белих.

Тих је и складан ход крај ūријашних соба,
Где је самоћа и где јавор шуми,
Где јошūе, може биūи, ūева дрозд.

Диван је човек, када, искрснув у ūами,
Зечуђено миче и руке и ноге,
А у рујној шуūљини ūихо се крећу очи.

Пред вече сūранац се губи
У новембарско црно разарање,
Под гњилим грађем, уз зидове ūуне губе,
Где је ходао некада свеūи браūа,
Унесен у благе звуке сūрунâ лудила свог.
О, како самоūно вечерњи веūар мре;
Самрūно глава се сūушūа у ūами маслина.

Поūресна је ūройасūи ūоколења.
У ūај се час очи ūосмаūрача
Пуне златом њених звезда.

Увече ūону звона, која не звоне више,
Руше се црни бедеми на ūргу,
Зове к молиūви мрūви војник.

Анђео блед,
Улази син у ūразни дом својих оūаца.

Сесūре су оūишле, далеко, сūарцима белим,
А ноћу их сūавач среће у ūрему ūод сūубом,
Када се враћају са ūужних ūуūовања.

О, како је коса њихова крвава била и блаūна,
Када је сребрним ногама на њу сūуūио он,
Када су оне мрūве из ūусūих изашле соба.

О, ви ūсалми у ūламеној, ūоноћној кишии,
Када су коūривом слуге кроūке шибали очи!
Када се деūињи ūлодови јорговања
У чуду нагињу над ūразан гроб.

Тихо колуūају избледели месеци
Преко грозничаве ūосūеље младића,
Пре него шūо ће ūоћи за ћуūањем зиме.

Узвишена судбина снује низ кидронску гору,
Где се кедар, меко створење,
Под очевим плавим развија обрвама,
Где ноћу пашом овчар гони своје стадо.
Или су крикови то у сну,
Када у лугу човека анђео напада, сав од тучи,
Када се на пламеном жару свечева растапа пут.

Колибама се пење пурпурна лоза;
Звучни снопови избледела жита,
Зујање пчела и ждралова лет.
Увече срећу се они који су васкрсли
На каменим стазама.

У црним се водама огледају губавци;
Или растварају одећу своју, прљаву, блатну,
Плачући мелему ветра,
Који са руменог веје хума.

Витке се снаше шуљају улицом ноћи,
Не би ли среле драгога пастира.
Уочи недеље звони блага из колиба песма.

Нека се песма сети и детета,
Његовог лудила и обрва белих и његове смрти,
Њега што иструле плаве отвара очи.
О, како је тужно то ново виђење.

Стубе лудила у црним собама,
Сенке старих под отвореним вратима,
Кад Хелијанова душа
Себе у рујном огледалу гледа,
А снег и губа падају са његова чела.

На зиђу су звезде упасле,
И бели ликови светлости.

Из сага се издижу гробни костури,
Ћутање оронулих крстова на хумци
И тамјана сласт у ноћном, пурпурном ветру.

О, ви сломљене очи у шпиљама црним,
Кад унук, у благу потонув ноћ,
Самотан размишља о тамнијем крају,
А тихи на њега бог плаве сузе пређе.

Гродек

Увече јече од убојног оружја
Јесење шуме и златне равнице,
И језера плава, преко којих сунце
Тмурно колута; заогрће ноћ
На самрти војнике и дивљи јаук
Саломљених уста њихових.
Ал' тихо се куне у врбовом долу
Румени облаци, где срдит седи бог,
И крв што се проли, и месечна студен:
У црну трулеж увиру све цесте.
Под златним грањем ноћи и под звездама
Нише се сестрина сенка тихим лугом,
Да поздрави духове јунака и крваве главе;
И тихо звуче у ритму тамне јесење фруле,
О гордија туго! Ви тучни олтари,
Врелу ватру духа данас огроман храни бол,
Унук нерођени.

Пропасти

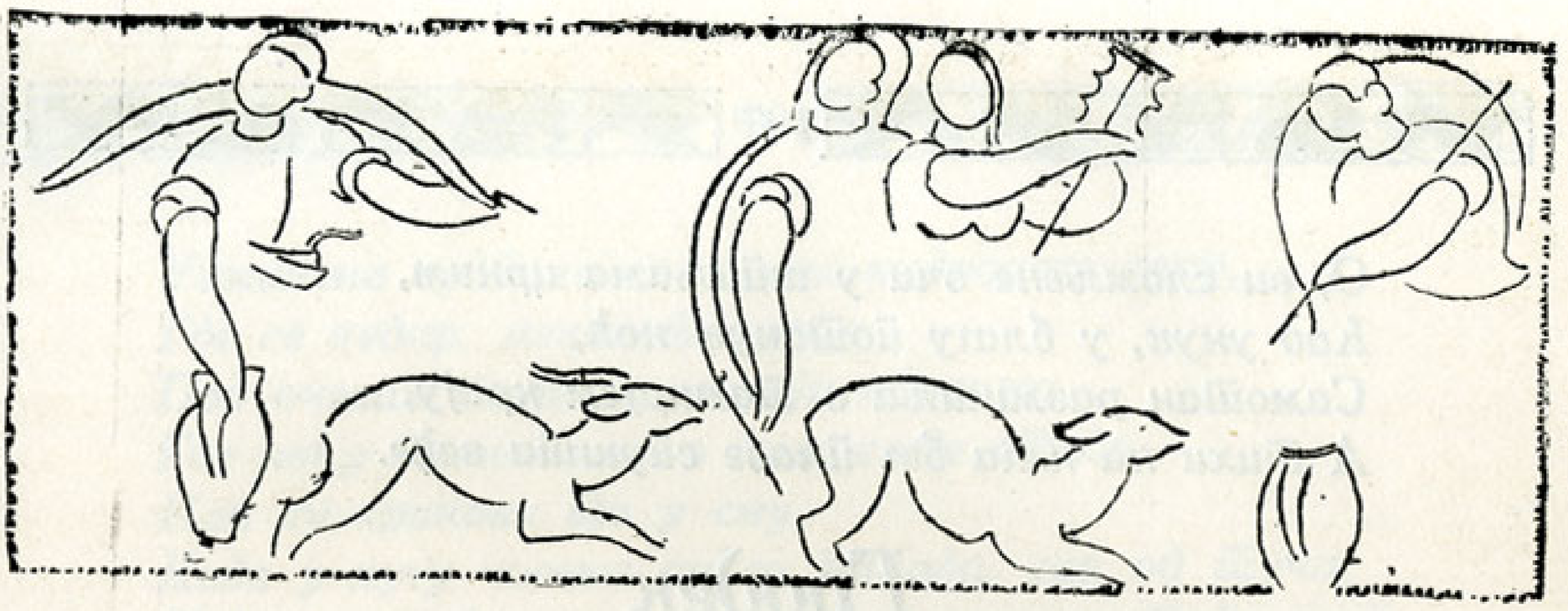
Преко белога језера
Дивље су птице одлетеле.
Увече с наших звезда леден веје ветар.

Над гробове наше
Разбијено се чело ноћи наднело.
Под храшћем ми се нишемо у сребрном чуну.

Увек звоне бели бедеми града.
Под луком трња,
О, браће мој,
Ми слепе казаљке
Стремимо поноћи.

(Са немачког превео
Ник. Мирковић)

Георг Тракл

ПРЕГЛЕД

Суд Међународне Правде

Пре четрдесет година, између професора међународног права водио се спор: да ли заиста то *право* постоји, и да ли правила која важе у међусобним односима држава нису само правила међународне куртоазије или морала а не праве правне норме. Највеће тешкоће налазили су браниоци те тезе када је требало оборити или бар обићи тврђење противника да су норме тобожњег међународног права лишене главног обележја правне норме, т. ј. *изнудљивости*, јер нема органа који би стојао изнад појединих суверених држава и који би могао принудити сваког члана међународне заједнице да се покорава тим нормама. Од онога који је повредио међународни уговор или обичај, оштећена страна могла је тражити сатисфакцију само својим властитим снагама, предузимајући лично потребне мере, а од тих је била најодлучнија: објава рата. Али овај поступак је могао донети реално задовољење оштећеноме само у случају ако је на његовој страни *не само право но и сила*. Право које нема своју санкцију у пресудама независног суда или у решењима неке друге власти која стоји изнад странака, право које не може остварити слаби оштећени против моћног нападача, — то није истинско право. Међутим, међународно право доскора је пружало такву слику.

Али су ипак имали право браниоци међународног права, јер ове околности нису одузимале нормама истог правни карактер. Оне су сведочиле да се ова грана права налазила на почетном ступњу развитка. Потпуно развијено право карактеришу ове особине: главни

је његов извор закон, донет од стране нарочитог органа који стоји изнад странака, но не конвенције или поступање истих; правни сукоби се морају решавати, као што су то већ наглашавали Locke и Montesquieu, не самовољним или чак насилним поступањем парничара, но пресудом беспристрасног суда; и, најзад, пресуда се извршава принудно против осуђене странке организованом силом која је кадра да савлада сваки отпор. То је обележје модерног права. Држава преко законодавног тела издаје законе, судови и административне власти решавају о споровима међу грађанима, а полиција и, понекад, војска и морнарица суделује у извршењу тих решења, јер војска и флота, вели један енглески филозоф, постоје пре свега ради тога да обезбеде извршење решења 12 поротника или других државних судова.

Није било такво старо право. Сви културни народи у своје доба су преживели епоху у којој није било или готово није било закона, а односи између задруга, породица и појединаца одређивали су обичаји; у тој епохи није било државног суда, а господарила је крвна освета, која је један груб и несавршен начин успостављања повређених права од стране оштећеног и његове породице. Ово правно стање подсећа на скорашње међународне односе, када држава чији су интереси повређени није имала другог средства за њихову одбрану него рат.

У развитку грађанског и кривичног права врло је важан момент био постанак обичаја да се бар спорови од мањег значаја решавају *изабраним судом*, чије чланове бирају обе странке. Али *пресуде* изабраних судова нису имале принудну снагу, јер ти судови нису имали средства за принудно извршавање својих пресуда. Странка која је добила парницу, сама се морала старати о извршењу решења, и предузимати на свој властити ризик потребне мере против свога противника који није хтео да га изврши драговољно. Одавде је понекад немогућност за праву но немоћну странку да дође не само до признања но ни до остварења свога права. Код историчара римског и немачког права налазимо детаљну слику овог правног стања.

У слични стадијум развитка ушло је у XIX веку међународно право; сада су почеле поједине државе да организују *арбитраже* за расправљање спорова који нису дубоко засецали у њихове виталне интересе. Ова пракса је на крају XIX века, толико дубоко пустила корена, да се 1899. године на Конференцији Мира у Хагу показало могуће закључити конвенцију о организацији Сталног Суда за Арбитражу. Конвенција предвиђа установљење списка лица спо-

собних за вршење дужности арбитра, и садржи скуп одредаба које сачињавају правила арбитражног поступка за спорове који буду дошли пред тај суд. Друга Хашка Конференција, од 1907. године, унела је неке измене у одредбе прве конференције, но главни циљ — замена арбитара, који се за сваку парницу бирају из једног великог списка, малим бројем сталних судија, који примају одређену плату — није успео. Само за једну врсту парница био је створен такав стални суд: то је Међународни Суд о Узапћењу Бродова. Очекивали су да ће овај задатак извршити трећа Конференција Мира, која је била прејектована за 1915. годину у Хагу, али њу је спречио Светски Рат.

До остварења горње идеје дошло је тек по свршетку Рата, приликом оснивања Друштва Народа. Њен израз налазимо у чл. 14. Уговора о Миру, који је у исто време чл. 14. Пакта Лиге Народа. Тај члан гласи овако: «Савету је стављено у задатак да спреми пројект о *Сталном Суду Међународне Правде*, и да га поднесе члановима Лиге. Овај суд биће надлежан за све спорове међународног карактера, које му парничне стране поднесу. Он ће такође давати саветодавна мишљења о сваком спору или питању које му поднесе Савет или Скупштина.»

На основу ове одредбе Пакта, специјални одбор правника спремио је 1920. г. пројект статута тога Суда. Тај пројект је у августу и септембру 1920. год. претресао Савет Лиге Народа, а у септембру 1921. год. га је ратификовала већина чланова Лиге, и тим је он ступио на снагу.

Суд Међународне Правде састоји се из 15 судија, и то 11 редовних и 4 заменика. Предвиђено је повећање броја судија у случају потребе до 21. Судије се бирају на 9 година између кандидата које предлажу националне групе. Избор се врши одвојено у Савету и у Скупштини Лиге Народа. Кандидати које су изабрали у исто време и Савет и Скупштина, сматрају се за судије. Избор се може понављати трипута. Статут предвиђа кооптацију за попуњавање оних места која остану празна после трију избора у Савету и Скупштини. Одељење Суда које решава спор, може се попунити једним или двама судијама оне народности којој припадају парничари, ако не би било сталних судија те народности. За неке парнице (које се тичу транзита, рада и т. д.) Суду се додају 4 техничка помоћника. Преписка Суда са владама и Саветом Лиге Народа води се преко Секретара Суда.

У сагласности са горенаведеним правилом Пакта, Статут Суда одређује његову надлежност на овај начин: он врши *вољно право-*

суђе, кад све државе нарочитим споразумом (компромисом) реше да поднесу суду спор на пресуду. У овом случају стални Суд као да конкурише са арбитражом, јер по чл. 13. Пакта странке могу упутити свој спор не само овом Суду, но и „којој било судској власти или суду који парничне стране одреде или који је предвиђен у њиховим ранијим конвенцијама". Прогрес у овој тачци састоји се у томе што се чланови Лиге обавезују „да ће савесно извршивати изречене пресуде. У случају неизвршења пресуде Савез предлаже мере којима ће се осигурати њена примена". Овим се ствара једна врста *сурогата принудног извршења* тих пресуда.

Још већу важност има т. зв. *обавезно правосуђе*, које долази у обзир када уговор или конвенција нарочито предвиђа да ће бити поднет суду сваки спор који би се око њих појавио. У овом случају, једна држава може извести пред суд другу државу и без њеног новог пристанка, а суд може донети пресуду и у одсуству туженог. У целом низу уговора и конвенција предвиђа се расправа спорних питања од стране Сталног Суда на горњи начин, али је од нарочите важности у овом погледу т. зв. *факултативна клаузула*, која се налази у протоколу за потписивање Статута Сталног Суда Међународне Правде, а која даје ширу компетенцију томе Суду. Чим једна држава прими ову клаузулу сматра се да је усвојила целокупну надлежност Суда. До краја 1925. год. факултативна клаузула примљена је од стране 15 држава. У случају ако држава потписница не буде драговољно извршила пресуду Сталног Суда, примењује се горње правило (§ 13. Пакта, нова редакција) које важи за решења арбитраже. Дакле, за решавање низа спорова створена је стална међународна установа.

Али, и поред толиког обима факултативне клаузуле и многобројних конвенција (а чији број стално расте) које предвиђају надлежност Сталног Суда за све спорове потекле из њих, остаје безброј међународних спорова и сукоба који су ван овог оквира. Какав је дакле сада положај држава у овим случајевима? Да ли им стоје на расположењу нека правна средства за одбрану својих права и интереса? Или оне остају упућене, у случају неуспеха дипломатских преговора, као што је то било пре, на самовољно поступање и, као ultima ratio, на рат?

На ово питање даје одговор чл. 15. Пакта, према коме су чланови Лиге сагласни, ако се између њих појави какав спор који би могао изазвати раскид, да га изнесу пред Савет, ако тај спор није подвргнут поступку арбитраже или судском решењу. Савет се

труди да постигне поравнање спора. Ако спор није могао бити расправљен (поравнањем), Савет саставља и објављује један извештај, како би се сазнале околности спора, и *решење које он препоручује као најправичније и најподесније* за тај случај. Ако је извештај Савета примљен једногласно, не узимајући у обзир гласање представника парничних страна, „чланови Лиге се обвезују да неће прибећи рату против ниједне стране која се саобрази закључцима извештаја".

Дакле, и за спорове који не улазе у надлежност арбитраже или Сталног Суда, постоји међународна установа компетентна за њихово решење: то је Савет Лиге Народа. Само, љубоморност држава на свој суверенитет није допустила да се одржи суд и да се решење те установе сматра као пресуда: Савет само *препоручује* своје решење, а неизвршење ове препоруке, нажалост, не повлачи за собом никакве принудне мере против државе која неће да прихвати ту препоруку. Само прибегавање рату од стране члана Лиге који је изгубио спор, или од стране члана који је добио парницу, ма да је пресуду извршила друга страна, сматра се као ратни чин против свију осталих Чланова Лиге и повлачи трговински и финансијски бојкот од стране истих (чл. 16. Пакта). У осталим случајевима, на пр. кад је једна парнична страна добила спор, а противна страна неће да изврши пресуду или препоруку Савета у року од три месеца (чл. 12. Пакта), тужилачкој страни не остаје ништа друго но да својим властитим силама, чак и оружјем, брани своје право.

Прелазећи на оцену ових одредаба, морамо признати да је главна врлина њихова и знатан напредак према пређашњем стању у томе што се стварају судске или quasi судске установе за решавање свију међународних спорова, од најбезначајнијих па до таквих који могу изазвати оружни сукоб држава; слаба је страна истих то што принудно извршење решења тих установа није довољно обезбеђено. Али то је сасвим природно и не треба да буде узрок разочарања. Чак и државни судови у доба слабости централне власти (на пр. у Средњем Веку) нису били увек способни да изврше своје пресуде. Барони иза широких зидова својих замака исмевали су решења краљевских судова и противустављали праву пресуде своје право песнице (Faustrecht). Но, како је расла краљевска власт, подизао се судски ауторитет и умножавала се средства за реално извршење пресуда. Исто, надамо се, догодиће се са Лигом Народа и њеним установама. Улазак у Лигу нових дужава (као што је случај са Немачком), постепено стварање принудних мера против

непокорних чланова, подизање моралног ауторитета Лигиног, све то допринеће да ће се спорови између држава решавати за зеленом чојом а не на бојном пољу, да ће се *рат* претворити из неопходног средства одбране својих права у *међународни злочин.*

Ово доба још није тако блиско, јер се сваки велики напредак у животу друштва остварује полагано и постепено, напорима више нараштаја, али ми ипак верујемо да ће оно доћи.

Л. Таубер

„Признање“ и привреда

У широким круговима европског друштва (да ли само у широким?) досад је веома популарно мишљење према којем велики део кривице за привредну кризу која је обухватила поратну Европу пада на изостајање са међународне пијаце Русије, која је, тобож, важан чинилац у спољној трговини, нарочито као моћан потрошач европске робе. Има, поред тога, и наивних, а можда и лоше обавештених, људи, који доказују да је Совјетска Унија значајна као лиферант јевтиних сировина. Ту ни је, разуме се, реч о оним бесумње огромним могућностима за светско господарство, које су сакривене у Русији, него о фактичном стању ствари при овом и оваквом стању земље и њене привреде. Зато се васпостављање најтешњих трговинских веза са Совјетском Унијом сматра као панацеја од свију привредних зала; пошто, пак, на путу ка овим везама стоји питање о »признању« владе која сад постоји у Русији, треба га, по тврђењу присташа ове тачке гледишта, решити што пре и, дакако, у позитивноме смислу.

Остављајући по страни, чисто политички елемент овог проблема, који је веома компликован а нас овде не занима, забавићемо се само привредном његовом страном. Прво треба истаћи да економска криза мучи сада и оне земље које су похитале да прве признаду совјетску владу и да успоставе што тешње трговинске везе за Совјетском Унијом. Са друге стране, пак, присташе ове тачке гледишта, полазе очигледно од својих старих представа о учешћу Русије у светском трговинском обрту, и не уносе у своје схватање коректуре потребне с обзиром на садашње стање.

Целокупна сума обрта спољне трговине Совјетске Уније преко њене европске границе износи у 1924—5. економској години (т. ј. од октобра 1924. г. до окт. 1925. г.) 1152 мил. »червоних« рубаља[1]) (експорт 508 мил., импорт 644 мил., пасивно салдо 136 мил. руб.). Преводећи ове своте на предратни паритет добијамо: експорт 320 мил., импорт 361 мил., сав обрт 681 мил. златних рубаља.

Одговарајуће цифре из г. 1913. износе: 2427 мил. руб., и то импорт 1004 мил., експорт 1423 мил. Како у ове своте не улази обрт са Пољском, Литвом, Латвијом и Естонском, које су се 1913. г. подмиривале у Русији, а за 24—25. г. показане су као спољни контраханти С. С. С. Р., треба још искључити цифре обрта са њима, да би се могло вршити упоређење, те онда добијамо за г. 1924—5.: експорт 267 мил., импорт 335 мил., свега 602 мил. предратних рубаља, што чини мање од $^1/_4$ предратног обрта (тачно 24.8%).

Економска 1925—6. година, која је пре кратког времена завршена, донела је само мало побољшање, повећавши трговински обрт за неких 5—6% (пасивно салдо је и надаље остало).

Године 1913. светски трговински обрт износио је за 31 главну државу, 34.516 мил. рубаља, а учешће Русије у њему је 1428 мил. долара, дакле 13%. Сада се светски обрт попео до 35.337 мил. долара, док учешће С. С. С. Р. у њему износи свега 457 мил. долара, т. ј. само 1,29%!

Објашњење узрока толико слабог побољшања у стању спољне трговине у години 1925—26. никако не налазимо у пролазним или случајним узроцима. У »Совјетској Трговини« од 15. нов. 1926. г., органу Комесаријата за Спољну и Унутрашњу Трговину С. С. С. Р., читамо следеће: „Што се тиче цена, 1925—6. год. донела је повећање истих. Општи савезни индекс цена *на велико*[2]) повећао се код Госплана (установа која рукује целокупном, у првом реду државном, привредом) за 2,6%, док се индустријски индекс повећао за 4,7%. Пораст цена десио се поглавито у првом полгођу текуће године: општи индекс повећао се за 12,6%, сеоско-економски за 22,6%, а индустријски за 3,5%. У исто време, ниво светских цена знатно је опао, што је довело до губитака у извесним браншама нашег експорта.« Следеће цифре служе нам за откривање промена односа између индекса цена С. С. С. Р. и светског, на штету првог:

---

[1]) Садашња совјетска „червона" рубља = око 28 дин.

[2]) Скрећемо пажњу читаоцима да се ту говори о индексу цена *на велико*, који није карактеристичан за стање и динамику цена на унутрашњој пијаци; пораст индекса на мало, толико значајног за ситног потрошача у Русији, врло је велик.

октобар	1924.	год.	112.4%	аугуст	1925.	год.	118.1%
новембар	«	«	110.0 «	септембар	«	«	117.2 «
децембар	«	«	111.3 «	октобар	«	«	119.1 «
јануар	1925.	«	112.5 «	новембар	«	«	120.5 «
фебруар	«	«	117.1 «	децембар	«	«	124.3 «
март	«	«	121.9 «	јануар	1926.	«	128.0 «
април	«	«	130.6 «	фебруар	«	«	134.1 «
мај	«	«	133.1 «	март	«	«	139.1 «
јун	«	«	130.0 «	април	«	«	141.2 «[1])
јул	«	«	126·9 «				

Таблица што следи показује како је пао биланс руске спољне трговине.

% учешћа С. С. С. Р. у трговини главних земаља:

	Извоз		*Увоз*	
	1913. г.	1925/6. г.	1913. г.	1925/6. г.
Енглеска	3,45.	0,84.	5,24.	1,98.
С. А. Унија	1,1.	1,4.	1,1.	0,3.
Немачка	8,7.	2,8.	13,2.	1,9.
Француска	2,21.	0,34.	5,44.	0,81.
Италија	2,43.	0,98.	6,51.	1,18.
		1924/5.		1924/5.
Холандија	0,99.	0,56.	9,34.	1,85.[2])

Из ове таблице јасно се види да су се рачуни европских трговачких кругова, да ће веза са Совјетском Унијом знатно повећати трговину, показали као јако претерани, пошто су били основани на подацима о некадашњим размерама трговине са Русијом. Оставимо спољашњу трговину као такву, и задржимо се мало на тврђену да признање Совјета *de jure* служи као подстрек за јачање ове трговине. Да ли је то истина?

Зауставимо се прво на Немачкој, која је међу првима признала Совјете. Њен спољно-трговински обрт са Русијом пре Рата износио је 1106 мил. предратних рубаља; 1924-5. г. ова се цифра смањује на 188,6 мил. руб., пала је, дакле, више него пет пута. Анализа изнетих цифара даје још више поражавајуће закључке. У предратно доба Немачка је заузимала прво место у руском увозу, који је износио више од 40% њеног извоза (650 мил. руб.), док је немачки увоз из Русије износио свега 450 мил. руб. Године 1924-5.

[1]) „Экономическое Обозреніе" („Економски преглед") ауг. г. 1926.
[2]) „Современная Торговня" („Савремена Трговина") г. 1926. бр. 11.

немачки извоз у Русију износи 101,6 мил., а увоз 87 мил. рубаља. На тај начин, док се општи обрт спољне трговине С. С. С. Р. смањио 4 пута према предратном, трговински обрт са Немачком, која је толико хитала са „признањем", мањи је пет пута, а активно салдо у корист Немачке мање је за 13 пута. Економска 1925-6. година, која се ту скоро завршила, дала је много повољније резултате за Немачку; извоз у С. С. С. Р. износи 172,2 мил. червоних рубаља, увоз 111 мил., — салдо. Активно у корист Немачке, јесте 61,2 мил. Објашњење овог успеха треба ипак тражити ван последица „признања". Велику улогу је у томе одиграо енглески штрајк, који је трајао више од пола године. У релативном смањивању совјетског извоза из Енглеске треба видети не само природну последицу економског нереда у Енглеској, него и срачунатог геста совјетске владе, која управља целокупном спољном трговином, да на политику енглеске владе утиче у духу совјетске политике. Најзад, веома значајан чинилац у порасту активног салда и уопште обрта трговине између С. С. С. Р. и Немачке јесте отварање Совјетима немачких кредита у износу од 300 мил. златних марака за набавку у Немачкој инсталација за совјетска индустријска предузећа.

Нешто је бољи положај Енглеске, која је такође хитала са „признањем". Обрт њене трговине са Русијом, који је 1913. г. износио 437 мил. предратних рубаља, 1924-5. г. изнео је 293 мил., т. ј. од прилике $^{2}/_{3}$ предратног обрта. Али су резултати ових операција за Енглеску мало задовољавајући: пасивно салдо њихово порасло је са 78 мил. (1913.) до 97 мил. (1924-5.), без обзира на сва старања Енглеза, којима толико требају нове пијаце за извоз њихове робе, да добију активан биланс у трговини са С. С. С. Р.

Турска, која стоји у најбољим односима са Совјетима, није избегла судбину осталих држава ове групе. Њена трговина са Русијом пала је са 56 мил. (1913.) на 12,2 мил. рубаља (1924-5.)

Изгледа да ниједна од споменутих земаља, које свакако нису закасниле са признањем Совјета, није међу њиховим фаворитима.

Ко је нешто добио од нових совјетских трговинских веза? Ма колико изгледало парадоксално, тачно је да су то земље које су заузеле непријатељски или бар врло резервисан став према Совјетима. Пре свега, С. А. Унија, која се држи најнегативније према С. С. С. Р. Општи трговински обрт између две Уније порастао је са 88 мил. (1913.) на 209 мил. рубаља (1924-5.). Анализа ових цифара даје још више неочекивани резултат. Док се амерички увоз из С. С. С. Р. попео са 7 мил. на 21 мил., извоз је показао вишак од

114 мил. (1913.: 74 мил., 1924-5.: 188 мил.). На тај начин, док је целокупан обрт С. С. С. Р. постао 4 пута мањи, дотле се обрт са С. А. Унијом повећао за неких 250%, док је активно учешће С. А. Уније повећано за 278%.

Узимајући у обзир високи курс долара, као и огромне трошкове подвоза робе из Америке, док у близини С. С. С. Р. има других индустријских земаља, треба признати да је високо активно салдо у трговинском обрту између две Уније, а у корист Америке, плата за некакву политичку акцију Совјета на америчком континенту, коју је деломично, пре извесног времена расветлио државни секретар Келог.

Сачувала је активно салдо и Холандија. Чехословачка Република, која не жури са „признањем", уз ништавни увоз из С. С. С. Р. извезла је у Русију 1924-5. г. за 21 мил., а идуће године за 18 мил.

Како смо далеко од логике присташа обнове веза са Совјетима, ипак нећемо тврдити да негативни став према „признању" помаже развитку трговинских веза. Али треба ипак подвући да није „признање" повећало трговину једних, док није „непризнање" омело веома живахну трговину других земаља са Совјетима. Привредна страна питања опет није одлучивала: политички чинилац, циљеви совјетске политике према „капиталистичкој околини", играју ту првенствену улогу.

Анат. Вишковски

Међународна кроника

(1—20. март 1927.)

Месец март је отпочео у знаку енглеско-руског сукоба. Ово је чињеница из које су се догађаји даље развијали. Међутим, осим говора лорда Биркенхеда, државног секретара за Индију, који је (16. марта) изложио оштрој критици совјетску политику, оптужујући је да ради на рушењу Британског Царства, дуел између Лондона и Москве није се водио директно. Противници су посредним путем измењали ударце.

Енглеска је продужила своје настојање да створи антируски фронт. У том правцу говори се у штампи о енглеско-пољском и естонско-пољском зближењу, као и о покушајима енглеске дипло-

мације да придобије Немачку за своју политику. Ови последњи покушаји нису успели, јер Немачка за сада не напушта свој скроз резервисани став.

С друге стране, и совјетска дипломација може да забележи један успех: склапање пакта између Русије и Балтичке Републике Латвије.

Много значајнији од свих ових груписања је енглеско-италијанско зближење. Оно је произвело последице које су биле главни догађаји овог месеца: ратификација уговора о Бесарабији и италијански маневар у Албанији.

Има више од једног века како се Руси и Румуни споре о Бесарабију. Ова покрајина, насељена мешовитим становништвом, била је до 1812. године саставни део Молдавске Кнежевине, односно Турске Империје, а тада је припала Русији. На Париском Конгресу (1856.) враћена је Румунији, а 1877. враћена је опет Русији. На завршетку Европског Рата, и пошто је у Русији букнула револуција (1918.), прешла је опет у румунске руке. У Паризу је, 1920. год., потписан протокол између Румуније, с једне, и Енглеске, Француске и Италије, с друге стране, којом се Румунији признаје анексија Бесарабије. Овај протокол, иако потписан, услед протеста Русије није био ратификован од свих потписника, те није имао пуну важност.

Италија се до сада устручавала да га ратификује. Међутим, 9. марта, италијански посланик у Букурешту званично је известио председника румунске владе, ђенерала Авереска, да је Италија одлучила признати анексију Бесарабије од стране Румуна. Сутра дан италијански парламент ратификовао је париски протокол. Овом ратификацијом протокол је постао пуноважан.

Признање анексије од стране Италије изазвало је огромно одушевљење у Румунији. Парламент и Сенат одржали су свечане седнице, престоница је била окићена заставама, приређене су бурне манифестације Италији, „латинској сестри", у којима је учествовала сва званична Румунија. — Са своје стране, Совјети су преко свог амбасадора у Риму предали протесну ноту и поново изјавили да не признају париски протокол, и да и даље стоје на гледишту да се судбина Бесарабије може пуноправно решити само директним споразумом заинтересованих држава, т. ј. Румуније и Русије.

Акт Италије схваћен је у европској јавности као дупло средство. Признајући анексију, Италија чини услугу Енглеској слабећи позицију Совјета, којима у моменту сукоба на Далеком Истоку задаје

политички удар на југо-западној граници. У исто пак доба, она покушава да приближи себи Румунију, што би могло имати утицаја на кохезију Мале Антанте. И збиља, акт Италије примљен је у нашој штампи са подозрењем да Италија ради на томе да нас изолује и заокружи.

Такође са подозрењем пропратила је наша штампа, а и један део европске штампе, пут мађарског Министра Просвете, Клебелсбергера, у Рим. Г. Клебелсбергер је посетио Италију да организује интелектуалне везе између Италије и Мађарске. Био је примљен са великом пажњом, одржао је низ конференција, и порадио на оснивању мађарске Академије у Риму.

После Клебелсбергове посете, за коју се каже да има чисто културан значај, очекује се у Италији посета графа Бетлена, мађарског Председника Владе. Ова посета биће политичке природе. Док мађарски званични кругови објављују да је она намењена у првом реду договору о мађарском економском изласку на Ријеку, и да се Мађарска не мисли ангажовати ни за какву политику која би била уперена противу њених суседа, дотле се једне угледне неутралне новине (швајцарска »Национал Цајтунг« од 13. марта) о њој овако изражавају: »Сигурно је да Бетленова посета Риму не значи ништа добро за светски мир и да приближава упаљач бурету барута.«

Но, с друге стране, манифестује се и у извесним нашим као и мађарским круговима расположење за југословенско-мађарско зближење. Из изјава које је дао штампи г. Д-р Лаза Марковић, види се, да су вођени, током прошлих месеца, и званични преговори између београдске и пештанске владе у циљу склапања једног пакта сличног локарнским уговорима. Изјаве које је гроф Бетлен дао 4. марта у финансијском одбору, као и пут г. Лазе Марковића у Пешту, потврђују постојање оваквог расположења. Противници овог зближења сумњиче Мађарску да је то с њене стране само маневар да изазове пометњу па евентуално и распад Мале Антанте. На што код нас присталице таквог приближења одговарају, да се оно може и мора извршити без уштрба по Малу Антанту и са њеним пристанком.

Током месеца било је речи и о српско-грчким преговорима.

Још прошле године било је потписано у Атини неколико конвенција између нас и Грка, којима су се регулисала сва важнија спорна питања (Солунска Зона и т. д.). Тек што их је потписао, и пре но што се стигло да се ратификују, диктатор Пангалос и његов режим били су оборени и конвенције су остале до данас

нератификоване, јер се нова Грчка Влада није сложила са њиховом садржином.

Према писању грчке штампе, преговори су међутим били обновљени. Солунски листови тврде да су се водили преговори и о склапању једног гарантног пакта. Исти су листови писали да и Венизелос у тим преговорима учествује. Међутим, један полузванични комунике, објављен у „Ембросу" (1. марта,) демантовао је ово тврђење.

Карактеристичан је у том погледу документ који је публиковала београдска „Политика" од 3. марта (копија извештаја грчког посланика у Лондону упућеног својој влади о разговорима које је имао са Форењ Офисом), према коме би излазило да Енглеска омета директан споразум између наше Краљевине и Грчке. Грчка Влада и Енглески листови демантовали су аутентичност овог документа.

Поводом грчко-српских преговора француски лист „Ом Либр" од 15. марта пише: „Италијанска дипломација интервенисала је у Атини да спречи потписивање уговора са Београдом, стварајући тако између Грчке и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца једну затегнутост, која је штетна по балкански мир".

Услед италијанске политичке акције појавили су се у нашој јавности опет гласови о потреби приближења Русији и успостављању дипломатских односа са Совјетима. Ови гласови нашли су одјека и у страној штампи. Дискусија је легла после изјаве Министра Иностраних Дела, г. Перића, дате у буџетском експозеу (20. марта) да данашње стање у Русији није довољно одређено и јасно да би могли донети одлуку о његову признању.

У јавности је било речи и о српско-хрватско-словеначко-бугарском зближењу (београдска „Правда", софијска „Зора", говор Маринковљев у Собрању), као и о балканском пакту, но ствари су, по свему се чини, остале на мртвој тачци.

Савет Лиге Народа заседао је у Женеви (од 7. до 12. марта) под председништвом немачког делегата Штреземана. Савет је решавао о Сарској Области, Гданску, о немачким школама у Пољској и т. д. — Ма да су била на дневноме реду мање важна питања, ипак самим тим што су се у Женеви искупили и дошли у лични додир Министри Иностраних Дела Енглеске, Француске, Немачке, Пољске, Чехословачке, и др., заседање Савета имало је повољног дејства, јер, иако по многим питањима није било званичних реша-

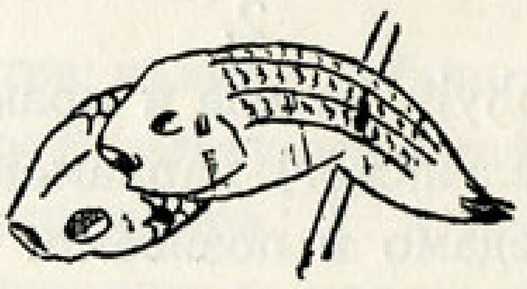
вања и формалних преговора, било је приватних разговора. Тако се чује да су Штреземан и Зеленски измењали мисли како да се успостави контакт у прекинутим немачко-пољским економским преговорима. Вероватно да се разговарало и о Русији. —

У Кини су јужне трупе (Кантонци) заузели Шангај. Командант северних трупа пристао је на капитулацију и кантонска застава истакнута је на главном штабу северних трупа. Према извештајима који стижу, у страним „концесијама" влада мир, док у кинеским деловима вароши бесне пожар и пљачка. —

Пошто није успео са својим првобитним предлогом о поморском разоружању, Председник Сједињених Америчких Држава, Кулиц, сазива сада конференцију у троје: Сједињене Државе, Енглеска и Јапан. Француска и Италија позване су само као посматрачи. — Римски листови јављају да ће Италија упутити свог посматрача. Француска још није донела одлуку. —

По нас најважнији догађај месеца марта биће, изгледа, арбанско питање које Италија ставља на тапет, оптужујући нас да спремамо побуну ради обарања Ахмед-бега. — Догађаји су тек почели да се развијају, и о њима ће бити реч у наредној Кроници.

Ивс.

Састав пете и шесте владе Г. Н. Узуновића

са гледишта парламентаризма

Децембра 25. 1926. образована је пета, а 1. фебруара 1927. шеста влада г. Н. Узуновића. У петој влади три њена члана узета су изван Скупштине, у шестој исто тако. У петој за М. Саобраћаја узет је активни ђенерал г. Св. Милосављевић, за М. Финансија г. Д-р Б. Марковић, управник Државне Хипотекарне Банке, за М. Грађевина г. Д-р А. Кошутић; у шестој, остали су исти за М. Саобраћаја и М. Финансија, а промена је извршена у М. Грађевина: на место г. Д-р А. Кошутића, представника ХСС, дошао је г. Д-р Сернец, проф. Техн. Факултета у Љубљани, као представник СЉС. Поводом састава пете и шесте владе г. Узуновића поставило се питање, да ли су оне у погледу свога састава парламентарне или не.

По влади и њеној групи оне су парламентарне, по опозицији, и једном делу радикала, оне су и непарламентарне и неуставне.

1.

Парламентарни систем претпоставља ове услове. 1. Равноправност двају уставних фактора, Круне и Скупштине, парламента[1]) 2. Шеф управне власти поверава вођи парламентарне већине састав кабинета, који носи стварно карактер одбора парламентарне већине. 3. Министри одговарају за свој рад Скупштини.

У погледу *састава* (conquisition) кабинета, правило је, у нормалним, мирнодопским временима, да су, по могућности, сви чланови кабинета у исто време и чланови парламента; изузетно могу бити чланови кабинета и они који нису чланови парламента, само ако то захтевају моментане околности и нарочити интереси земље и народа, — али зато су у том случају обично политички људи, а ретко кад стручни, пословни. У тежим временима, по *нужди*, узимају се стручни људи, и у већој мери, али активни ђенерали никад за друге које ресоре изузев за ресор М. Војног и Морнарице и још можда за ресоре, који стоје у непосредној вези са одбраном земље, као на пр. што је наоружање. За остале ресоре никад.

2.

Ово правило потврђују начела и пракса енглеског и континенталног (француског и белгијског) парламентарног система, на које се иначе врло радо угледамо и позивамо.

У *Енглеској*, за читаво време, почев од XIX века, и стално све до децембра 1916., важило је као апсолутно правило и као уставни обичај, освештан дугом, вековном, праксом, да су министри у исто време и чланови парламента[2]). Гледстон је то лепо изразио у једној својој изјави, у Доњом Дому 1878.: „Скрећем пажњу овом Дому на идентификацију у овој земљи квалификацијом министра са квалификацијом члана којег било Дома“[3]). Изузетно могу бити и изван парламента, али у том случају морају бити политички људи и морају имати изгледа, да ће у што краћем времену бити изабрани у парламент, — случај 1835., са A. Murray[4]), случај

---

[1]) *Сл. Јовановић:* у „*Реду*“ 1894., у полемици са „Одјеком“ и Ст. Протићем. Redslob: Die Parlamentarische Regierung, 1916.

[2]) *Todd:* Le gouvernement parlamentaire en Engleterre. Paris, 1900, I. II., p. 40.; *Anson:* Loi et pratique constitutionelles de l' Engleterre. La Couronne. Paris, 1906. p. 44—40, 164—168.

[3]) *J. Barthelemy:* La Probleme de la Competence dans la democratie. Paris 1918, p. 155—156,

[4]) *A. Todd:* op. cit., t. II., стр. 44—41.

1917., са M. Fischer и H. Stanley[1]). У противном, они су редовно подносили оставке[2]). Констатација г. Сл. Јовановића да је „енглеско министарство строго парламентарно и строго страначко", т. ј. да његови чланови припадају странци вође парламентарне већине, и да су у исти мах и чланови било Доњег било Горњег Дома, сасвим тачно карактерише енглески парламентаризам и његову праксу.

Ово правило, ова пракса, и овај уставни обичај, све до 1916. г., важио је у Енглеској као нешто апсолутно. 1916. године, за време коалиционе владе (образоване 10. децембра) либерала и конзервативаца, под председништвом Лојд Џорџа, деобом кабинета на два дела, два савета, шири и ужи, т. зв. ратни кабинет[3]) (Inner Cabinet ou War Cabinet), уласком неколико стручних и пословних људи, узетих изван парламента (bisiness man), ретким присуствовањем и учешћем председника владе у пословима Парламента, извршена је у парламентарном животу Енглеске права револуција[4]).

(1) Нестало је јединства и солидарне одговорности кабинета, — ресори су раздељени на политичке и пословне, где су министри били просто шефови појединих административних грана; кабинет је као целина престао бити једно политичко тело, јер стварно политику је водио ужи, ратни кабинет, у којем је већина чланова била без лиснице, портфеља.

(2) Нестало је јединства између кабинета и парламента. — Premier Minister престао је играти улогу вође, шефа парл. већине, и све више заузимао положај диктатора. У кабинет су уведени изван парламента велики број стручних и пословних људи.

Ове новине, а нарочито улазак ових стручних и пословних људи ни сама влада није сматрала, да је у духу парл. обичаја, већ као нешто ново и страно енглеском парламентаризму и парл. пракси. Бонар Ло (B. Law) вођа конзервативаца, коме је Л. Џорџ поверио био вођење послова у Парл., изјавио је у Доњем Дому, у седници од 18. дец. 1916., да ова новина не стоји у сагласности са парл. обичајем, али се нада да ће се та несагласност брзо уклонити, јер ће дотични министри настојати да буду изабрани у току 1917.

Та читава револуција у енглеском парл. животу објашњавала се и правдала *ратном*, националном и државном потребом, да се мобилизују и удруже све снаге земље, пол., моралне, материјалне.

---

[1]) *Сл. Јовановић:* О држави, II. изд., стр. 389.
[2]) *Esmein:* Elements de Droit constitutionnel français et compare, 7 ed Paris, 1921, t. I., стр. 245.
[3]) *J. Barthelemy:* op. cit,, Chapitre III.
[4]) *Esmein.* — Ibidem, t. I., стр 249.

за одбрану цивилизације и демократије света, ма и по цену парл. обичаја. Потребе земље, нарочито техничка и економска организација рата, тражиле су дакле да се за извесно време напусте и чистота парл. начела и досадања неповредност парл. обичаја. Бонар Лô је то нарочито истакао, кад је у једној прилици рекао, „у ратно време ми треба да примимо услове рата“,[1]) што значи другим речима, да ратно време тражи свој сопствени ратни парламентаризам.

Чим је прешла ратна периода, и вратило у нормално, редовно стање, у Енглеској су се одмах повратили и на своје старе парл. обичаје. Ратни парламентаризам остао им је у парл. животу као један покушај, наметнут силом прилика, покушај, који није дао повољне резултате.

У *Француској*, за време мира подударност министарске службе са посланичком није носила онакав апсолутан карактер какав је био у Енглеској[2]). Било је изузетака, дозвољавало се и толерирало, да за министре долазе и они, који нису чланови парламента, али је у тим случајевима важио као устаљен обичај, да су министри долазили или као политички људи или као стручни, пословни, па и чак пензионисани ђенерали, али никад није било случаја, да активни ђенерали долазе за друге које ресоре, осим министарства војног и морнарице. Шта више било је случајева и то честих, да су за мин. војног и морнарице долазили цивили, из грађанског реда. Тако је било и за време рата, није било већих промена. Француска не познаје ни ратни кабинет, ни бирократизацију у толиком степену, какав је био случај у Енглеској за време рата.

У министарству спољ. послова било је два случаја, да су за министре дошла два дипломате од каријере: Flourens и Hanotaux; у м. војном и морнарице било је више случајева у међувремену, почев од кабинета Вилдек-Русоа, јуна 1899, па све до априла 1920, — седам ђенерала. У м. наоружања од 1917—1920. био је Loucher, у м. јавних радова Claveille. У кабинету Milerand—Leugues, било је више чланова изван парламента, — једног банкара, M. François-Marsal у м. финансија и једног агронома, M. Picard у м. пољопривреде.

У *Белгији*, исто тако важи као правило, да су министри скоро увек (presque toujours) и чланови парламента, било Скупштине, било Сената, изузев м. војног и морнарице.

---

[1]) *J. Barthelemy.* — Ibidem, стр. 160.

[2]) *I. Barthelemy et P. Duez.* — Traite elementaire de Droit constitutinnel. Paris, 1926. стр. 537—538.

L. Duguit. — Traité de Droit constitutinnel. t. IV., Paris, 1924. стр. 823—824.

Али ово правило, ни тамо као ни у Француској, није имало апсолутан карактер. Било је, и има изузетака. На пр. кад је католичка странка дошла на управу, било је у томе међувремену у кабинетима много чланова, који су били узети изван парламента[1]).

У погледу састава (composition) кабинета, по теорији и пракси енглеског и континенталног парламентаризма показало се ово као устаљено:

(1) У *Енглеском* парл. животу све до 1916., и после рата, — изузетак је био ратни период са својим нарочитим ратним парламентаризмом од 1916. до 1920., — важило је као апсолутно правило и као освештана пракса и уставни обичај, да је министарска служба недељива са посланичком службом, министри се сматрају као одбор парламентарне већине; они који би случајно долазили били изван парламента, правило је било, да буду изабрани, у противном они су повлачили конзеквенце дајући оставке.

У *континенталном*, у Француској, у Белгији, ово правило не носи апсолутан карактер. Било је више изузетака, али код свих тих случајева, и у Француској и у Белгији се тежи, по угледу на енглеску парл. праксу, да дотични министри буду што пре изабрани. Али оно, што је битно, то је, да код свих тих изузетака, никад није било случаја, да су активни ђенерали узимани за друге ресоре, изузев м. војног и морнарице. Те и такве случајеве континентални парламентаризам никако не познаје. Шта више, обично се тежило, да и за м. војног и морнарице дођу не активни него пензионисани ђенерали а често је бивало, да су били и цивили.

Следствено, за континентални парламентаризам, није дакле сматрано као опасно по парламентаризам, улазак у владу по где којег политичког човека, па изузетно и стручног, пословног, изван парламента, али се сматрало за опасно и за повреду парламентаризма, улазак активног војног лица за ресоре изузев м. војног и морнарице. — За енглески парламентаризам, то је било апсолутно немогуће.

(2) У погледу односа министра према парламенту, по *пракси* код енглеског и континенталног система, између министра који су били чланови парламента и оних који нису били, разлика је у томе, што по енглеском парламентаризму министра је обично заступао подсекретар, по континенталном, министар је имао у Скупштини само саветодавни, а не и одлучујући глас, — право да говори, а не и да учествује у одлукама парламента.

---

[1]) *P. Errera.* — Traité de Droit public belge. Paris, 1918. стр. 218—219.

И *у државно-правној науци* на Западу, код писаца уставног права и парламентарне историје, јасно се одразују ова два типа парламентаризма и парл. праксе, — енглеског и континенталног, француског и белгијског.

На пр., енглески писци изражавају тачно апсолутни карактер правила. Најкарактеристичнији је A. Todd. У своме делу „Le gouvernement parlamentaire en Engleterre", он вели „l' esprit de la constitution exige qoue tous ceux qui occupent un siêge au cabinet soient en même temps membres de l'une ou de l'autre Chambre du Parlement." W. Anson, и др.

Француски и белгијски писци изражавају опет онај релативни карактер правила.

J. Barthelemy и P. Duez у делу Traité élémentaire de Droit constitutionnel, веле „C' est une régle fondamentale et caracteristique du régime parlamentaire que les ministres *peuvent* être pris dans les Chambres, cumuleut leurs fonctions avec leur mandat électif et participent aux délibérations des assemblées". L. Duguit, у Traité de Droit Constitutionnel, вели опет „Dans les pays parlementaires il est indispensable qu' ils puissent faire partie du parlement".

P. Errera исто вели.

3.

Код нас, у нашем парламентарном животу и пракси, улазак ових нових људи, нарочито активног ђенерала, у опозицији и јавном мњењу, изузев извесних привредних кругова, примљен је неповољно.

У оваквом саставу владе опозиција је гледала повреду парламентаризма, уставности, и демократских начела.

По њој ми смо (1) без велике потребе и нужде „бирократизирали и милитаризирали" кабинет. Јер код нас стање није ни тако тешко, нити је тачно, да ми у Скупштини немамо људи, који би на тим положајима дорасли садањим приликама. Признати то, значи отворено признати неспособност Скупштине.

(2) Постављањем једног активног ђенерала за Министра Саобраћаја не би више ништа сметало да једног дана добијемо у кабинету половину ђенерала, или још више једну ђенералску владу.

(3) Ресор Министарства Саобраћаја није тако безначајан. Напротив, постављањем једног активног ђенерала за тај ресор изражава се бојазан, да се његовом уласком припрема земљиште за диктатуру.

(7) Није овде у питању личност, јер она може бити савршена у погледу стручности и способности, у питању су установе и начела

парламентаризма. Негирањем њиховим, ми се сада враћамо тамо, где смо били по Уставу од 1869. и Уставу 1911., — владавини личног режима. У својој темпераментности г. Прибићевић је у једној прилици рекао: „ни у милитаристичкој Пруској активни ђенерал није постао министар".

(5) Превласт владе, која је иначе, после рата, подржавана, од сада се још више појачава на штету Скупштине, — Скупштина све више постаје једно тело без моћи и довољно ауторитета, сасвим зависно од владе.

(6) Наводило се и то, да је Уставном Одбору, приликом израде Устава, било предлога, да у Устав уђе одредба, да министри *морају* бити и чланови парламента, па чак и министар војни. Предлог је био одбијен, поглавито из разлога, што се држало да је сувишан, јер на крају крајева, у чл. 1. Устава, садржана је implicite и ова одредба.

(7) Најзад, по једном делу опозиције (Словенска Људска Странка) овај спор се могао са формалне стране изгладити и остати на терену парламентаризма, ако би се само ђенерал пензионисао и као пензионисани ушао у владу.

Г. Н. Узуновић је у име владе упорно бранио састав његових влада, тврдећи да ту нема ни повреде парламентаризма, ни уставности, ни демократских начела, и да су према томе, све бојазни и слутње опозиције неоправдане, и по себи не представљају ништа друго него голе фразе и причања, више „шлагере" политичких противника.

Парламентарни састав својих влада г. Узуновић је бранио овим разлозима:

(1) Земља се налазила у врло тешким привредним приликама, нарочито у погледу саобраћаја и финансија. „У дилеми између заштите државних и народних интереса и повреде појединих парламентарних кругова са извесним скрупулама, ми смо се приволели државним и народним интересима". Требало је земљи израдити и дати једну добру саобраћајну и једну добру финансијску политику од стручних људи; како у Скупштини садашњој нисмо имали потпуно стручних људи за те ресоре, били смо принуђени силом прилика, да узмемо стручне људе, ма и изван Скупштине. Какве има у томе повреде парламентаризма, што је на пр. у ресор М. С. дошао „један познати стручњак, не у својству и по титули ђенерала, већ по својој спреми и доказаном раду на том питању".

(2) У духу своје сталне тежње за деполитозацијом управе, влада је: а) узела стручне људе изван Скупштине само за оне ре-

соре, који нису политичке природе и који носе више пословни, технички карактер, б) у тој стручној личности влада није гледала, и „не види у њему ђенерала него човека стручно спремног . . . који оправдано ужива поверење".

(3) Један угледни члан владе, М. Правде, Д-р М. Сршкић, покушао је још да брани и председничким системом Сједињених Северо-Америчких Држава, у намери да докаже, да и тамо у Америци министри нису и не морају бити у исто време и чланови парламента.

(4) Г. Б. Максимовић, М. У. Дела, у своме говору у Скупштини, тврдио је, да по Видовданском Уставу нема ниједне одредбе, по којој би министри *морали* бити у исто време и чланови Скупштине, — значи да могу, али не морају бити чланови Скупштине. Према томе, дакле, по нашем Уставу савршено могу ући у кабинет бирократе и активни ђенерали, само ако то нарочите прилике захтевају, па ипак да та влада сачува парламентарни карактер, јер Устав ни у једном свом члану не одређује да министри морају бити чланови Скупштине.

(5) У нашој прошлости, парламентарној, а посебице радикалној, било је сличних примера, наводећи за то случај С. Грујића и В. Антонића.

Укратко, цео овај спор између владе и опозиције свео се на питање: да ли је улазак ова три члана, иако нису чланови Скупштине, а нарочито пак активног ђенерала, — и ту је било управо главно тежиште овог спора, — парламентарно или не. Влада се бранила... (1) да је улазак нових људи ван парламента диктован нужношћу, привредним стањем земље, — великом државном потребом.

(2) Иако нужношћу, парламентаризам ипак зато није повређен, јер су им дати пословни ресори, који ни најмање не могу утицати на политички живот и где нема никакве бојазни. То су стручни и пословни људи, које већ по себи не привлачи политички живот. У прошлости нашој било је исто таквих преседана, па нико тада није тврдио, да је то повреда парлатентаризма.

Опозиција је опет тврдила, да за све то није било нужности; нарочито није био нуждан улазак активног ђенерала. У његову уласку она је гледала више наговештај, и припрему за диктатуру, у нужности не толико колико егоизам партије. Док је дакле опозиција истицала парламентаризам, уставност, демократска начела, дотле је влада истицала државну потребу. И по њој, ако има какве повреде, то може једино бити повреде непотребних скрупула, и те повреде не могу сачињавати суштину већ нешто мало и безначајно.

4.

Све појаве, и сви знаци садашњости и прошлости говоре, да одбрана г. Узуновића није ни довољно тачна ни оправдана.

(1) Садање стање у нашој земљи не представља ни у којем случају такво очајно стање, да би уважење једног активног ђенерала и једног стручњака финансијера био једини излаз и спас. На против. Али овакво објашњење с обзиром на спољну ситуацију наше земље није било много политички, јер ми сами без икаквог стварног разлога објављујемо спољњем свету, политичком и привредном, да код нас ствари не стоје и не иду најбоље.

(2) Прави парламентаризам не зна за поделу кабинета на две врсте ресора, политичке и пословне, — то је појава ратног парламентаризма и његових нарочитих околности.

(3) Континентални парламентаризам поред свих својих изузетака ни у једном случају није познавао, да је један активан ђенерал могао узети други који ресор осим министарства војног и морнарице.

(4) Истичући у својој одбрани деполитизацију управе г. Узуновић греши, јер деполитизација кабинета није ништа друго него бирократизација, која прво не стоји ни у каквој сагласности са парламентаризмом, а друго, бирократизација је, како за време мира тако и за време рата, дала у пракси више негативне резултате.

(5) Г. Узуновић и његова влада у одбрани својој заборављају једну познату истину из парламентарног система управе. Парламентарни систем не тражи толико стручну, техничку способност, колико политички ауторитет. По парламентарном систему неко може бити савршен стручњак, али зато ипак може бити у исти мах савршено без политичког ауторитета. Парламентарни систем дакле не тражи стручни, технички ауторитет, већ политички, — треба да ужива што веће поверење парламента. Јер поред највећег стручног, техничког ауторитета, савршено је могуће, да један министар не успе спровести што хоће кроз парламент, само зато, јер не ужива у довољној мери политички ауторитет, његово поверење.

Али зато ипак увођење стручних, пословних, људи у кабинет, па и кад не би било моментано у Скупштини људи стручних, није дало оправданог разлога г. Узуновићу, кад министар може поред политичког начелника, увести још и начелника стручног, као што је на пр. то случај у Енглеској, — онда увођење бирократа никако неби било ни нужно ни потребно.

(6) Г. Д-р М. Сршкић, наводећи председнички систем С. С. Америчких Држава, заборавља оно основно, да је председнички систем сушта противност парламентарном систему. У парламентарном систему није строго изведен принцип поделе власти, — између власти постоји међусобна пенетрација; у председничком систему начело поделе власти је напротив строго и потпуно примењено. Ради тога у парламентарном систему кабинет представља један одбор парламентарне већине, који је парламенту одговоран за свој рад; у председничком систему, министри су потчињени Председнику Републике, и њему лично одговорни за свој рад. Зато у председничком систему министри *не могу* и *не смеју* бити у исто време и чланови парламента. — Исто је тако и у Уставу Француске од 1791., за време Револуције, у којем је било строго примењено начело поделе власти, — чл. 2, одељка IV, изрично одређује, да ни један члан парламента не би смео ни могао у исто време бити постављен за министра[1]). Изузетно и наш Устав од 1901., и ако у њему није било примењено начело поделе власти, у чл. 78. изрично забрањује, да министри буду чланови Скупштине и Сената.

(7) Одбрана Г. Б. Максимовића нетачна је и противна духу парламентарних начела. Нигде у Уставима парламентарних држава нема нарочитих одредаба, које би обвезивале шефа управне власти, да за министре узима *само* чланове парламента. Сами Уставотворци су сматрали, да није потребно уносити такве одредбе, пре свега за то, што ту обавезу носи са собом сам парламентарни систем, — она је једна природна и нужна последица парламентаризма и његових начела. Г. Б. Максимовић заборавља, да парламентарни систем владавине тражи и захтева, да министри у исто време треба да су и чланови Парламента, и то поглавито из ових разлога:

(1) Парламентаризам почива на што потпунијој и већој сагласности Круне и Скупштине, а та се сагласност у парламентарном систему, верују, може постићи највише тиме, што су министри у исто време и чланови Скупштине, Парламента.

(2) У парламентарном систему Скупштина врши надзор над радом владе. Да би Скупштина могла тај надзор вршити што боље, потпуније, стварније, потребно је да су све гране државне управе представљене у Скупштини преко својих министара, шефова дотичних грана управе. Њиховим присуством као *чланова* Скупштине постизава се двоје. (а) Министар успева, својим политичким ауторитетом и правом гласа, да добије свё што му је потребно за дотичну

---

[1]) *L. Duguit et H. Monnier.* — Les Constitutions et les principales lois politiques de la France dequis 1789. Paris, 1925, стр. 17.

грану државне управе. (б) Скупштини се даје могућност, да врши стварни надзор, спречава злоупотребе и неправилности у раду и да позива на одговор министре за своје поступке. Ако није члан Скупштине, ово се или не постизава или врло тешко. Министри са саветодавним гласом и са малим политичким ауторитетом не могу постићи много; Скупштина исто тако не може вршити стварно свој радзор над радом министара.

(3) Одговорност министара, нарочито политичка, више је заједначена, кад је министар члан Скупштине, него кад је изван ње.

Наводити још у прилог и то, што Уставни Одбор није хтео примити предлог да у Видовдански Устав уђе одредба, да *сви* чланови владе *морају* бити у исти мах и чланови Скупштине, не значи још, да Устав у погледу састава кабинета даје Круни апсолутну слободу. Јер, ако нам Устав правно не поставља Круни никакве уставне обвезе, али чл. 1. Устава одредбом својом, да смо „уставна, *парламентарна*, и наследна монархија", ставља извесна ограничења, и захтева, да се састав кабинета што више доведе у сагласност са начелима парламентаризма.

(8) Тврдња Г. Узуновића, да су његове владе у погледу састава потпуно парламентарне, била би само онда оправдана и тачна, ако би признао, да његов парламентаризам није онај мирнодопски, него ратни, и то погоршани, јер и у ратном парламентаризму, иако су под силом прилика и нужности улазили у кабинет и бирократе и ђенерали, ипак су ови последњи улазили само у оне ресоре, који стоје у непосредној вези са одбраном земље.

(9) Ни прошлошћу нашег парламентаризма, ни прошлошћу радикалне странке, за коју је уско везан наш парламентаризам, не може се никако бранити и правдати.

(1) По нашој уставној и парламентарној прошлости у погледу састава кабинета било је овако: (а) По Уставу од 1835, т. зв. Сретењском, министри су у исти мах *морали* бити и чланови Совјета, нашег законодавног тела. „Државни Совјет руководи законодавство у свој опширности", вели се у чл. 48. Устава. У чл. 66. Устав изрично одређује, да „Књаз има право именовати попечитеље разни струка из чланова Државног Совјета, а тако и одпуштати их; но отпуштен попечитељ ступа у ред Совјетника Државног Совјета"[1]). — Изузетке какве Устав нигде не предвиђа; ово је важило као апсолутно право. (б) По Уставу од 1838., т. зв. Турском, и по закону о Устројенију Совјета од 29. маја 1839., министри су исто тако морали бити у исто

[1]) Зборник, књ. 30, стр. 9—10, 12.

време и чланови Совјета, нашег законодавног тела (чл. 15. и 16. Устава). Закон о Устројенију Совјета у чл. 6. одређује, да четири попечитеља, министра „улазе у састав Совјета"; у чл. 8. одређује, да престанком своје дужности попечитељи се поново враћају у Совјет. Али од тога правила, да министри морају бити чланови Совјета, закон дозвољава један изузетак и то само „кад умре попечитељ кои, или лишен буде звања свога силом судијске пресуде", у ком случају „књаз може на место његово поставити и другог ког између најспособнији Чиновника, који није Совјетник, држећи се § 54. Устава"[1]).

(в) По Устројству Савета од 1861. и по Устројству Централне Управе од 1862., министри нису више морали бити у исти мах ни чланови Савета ни чланови Скупштине. Као органи чисто владаочеви, књажеви, књаз их је узимао по својој вољи и од лица, која је он хтео, — у томе он није био везан *никаквим* ограничењем. У пракси били су искључиво саме бирократе. (г) По Уставу од 1869., т. зв. Намесничком, министри нису морали бити и чланови Скупштине. По чл. 99. и по пракси, која је вршена, Књаз је у погледу избора министара био апсолутно слободан, — узимао и постављао кога је хтео. Али зато у чл. 69., у al. in fine, Устав одређује, да у Скупштини министри „не могу давати гласа", т. ј. немају право одлучивања.

(д) по Уставу од 1888. и по Уставу од 1903., који су завели у Србији парламентарни режим, није било ни једне одредбе, која би обвезивала Круну, да за министре мора узети само чланове Скупштине, — што значи, да министри могу, али не морају бити у исти мах и чланови Скупштине. Али зато су ипак, под режимом ових Устава, скоро увек министри *бивали* у исто време и чланови Скупштине, држећи да то захтевају начела парламентаризма. Круна може по Уставу, и од 1888. и од 1903. узети министре и изван Скупштине, али само у том случају, по чл. 135. по Уставу од 1888, односно по чл. 134 по Уставу од 1903, ти министри немају право гласа у Скупштини, — нису, дакле, равноправни са осталим члановима кабинета, који су чланови Скупштине.

(е) по Уставу од 1901., министри не само да не могу, него још више, *не смеју* бити у исти мах и чланови Скупштине и Сената, сматрајући министарску службу за апсолутно неподударну са посланичком службом. У чл. 78. Устава то се изрично одређује: „министри не могу бити посланици у Народној Скупштини, нити путем народног избора постати сенатори. Кад посланик Народне Скупштине или сенатор кога је народ изабрао постане министар, губи свој мандат".

---

[1]) Сборникъ, књ. I., стр. 5, 17—19.

Значи, код нас (1) кад год је био заведен парламентарни систем министри су увек бивали и чланови законодавног тела, — било Совјета било Скупштине, и (2) кад год је био заведен лични режим, онда министри, или нису морали бити чланови Скупштине, као што је то био случај по Уставу од 1869., или нису смели бити, као што је то по Уставу од 1901.

(2) Случај са ђенералом С. Грујићем и са ђенералом В. Антићем, М. Спољних Послова, у прелазном кабинету С. Грујића (1/3. 1906.—17/4. 1906.), није исти. Чињенице су и сувише добро познате.

(3) Што се тиче прошлости Радикалне Странке, треба, код овог питања, подвући нарочито ове две ствари. (а) Некад, у своје време, Радикална Странка је тражила, и захтевала, да министри буду чланови Скупштине, па чак и да министар војни не буде војно лице, него цивил. Данас пак она дозвољава, да и у друге ресоре улазе војна лица. (б) Од свога почетка, радикална Странка је била за превласт Скупштине: у њеној превласти она је гледала јемство за парламентаризам, а против личног режима и бирократске премоћи. У својој младости она је била више за превласт, за конветовски систем; под притиском прилика у земљи, Радикална Странка је пристала формално на равноправност, али стварно никад. Истина, радикална странка је 1901. пристала и на један октроисан Устав, који је укинуо парламентарни систем, али то су они правдали нужношћу прилика у којима се земља тада налазила. После Устава од 1903., радикали су тражили што већу пасивност Круне, као јемство за парламентаризам и политичке слободе. Једино је Ст. Протић тражио Горњи Дом, као протутежу превласти Скупштине, и једину могућност, да се васпостави равноправност двају уставних фактора и онемогући превласт било једног било другог, јер превласт којег год било није у духу парламентарних начела. „Сенат је постао данас врло важан саставни део организације суверене власти у правној држави“,[1]) тврдио је Ст. Протић. Али његово схватање остало је усамљено; Радикална Странка остала је и даље, све до Ослобођења и Уједињења на своме старом становишту: превласт Скупштине. — После Уједињења она чини велике компромисе, и велико скретање на десно у овом погледу.

10.) Састав владе није ни у духу Видовданског Устава. По Видовданском Уставу ствар стоји овако. (1) Видовдански Устав изгледа, да је примио дух и праксу Устава од 1888. и 1903.: да министри *могу*, али не морају бити чланови Скупштине. Истина у Уставном Одбору било је предлога, да у Устав уђе одредба, по којој сви ми-

[1]) *Ст. Протић.* — Око Устава Б. 1921.

нистри морају бити и чланови Скупштине, па чак и министар војни и морнарице, али предлог није био примљен. (2) Из Видовданског Устава се не види јасно, да ли и они министри, који нису посланици, имају у Скупштини право гласа или не, јер у њега нису унете такве одредбе из ранијих Устава од 1888. и 1903. (3) Ако по Видовданском Уставу у погледу састава кабинета Круна нема уставне обвезе, да мора узети за министра само члана Скупштине, она је везана начелима парламентаризма, јер свакој таквој влади Скупштина може да изгласа неповерење и да јој не да буџет. Без буџета у једном порламентарном режиму немогућа је ни једна влада, ако се хоће да остане на земљишту парламентарном и уставном и да се избегне сукоб између Круне и Скупштине. — Г. Слободан Јовановић у своме *Уставном Праву* СХС изгледа нам, да дели исто гледиште.

Следствено, ни образовање ни састав пете и шесте владе г. Н. Узуновића нису били ни у духу парламентарног система, ни у духу прошлости Радикалне Странке. — Уосталом, то је у једној прилици, можда сасвим случајно и нехотице признао и сам г. Узуновић: „Ми парадирамо много са парламентаризмом, али ако су његове конзеквенције за нас неповољне, ми смо вољни, да скренемо и са правог пута парламентаризма.“ —

5.

Последице оваквог састава не могу бити и нису ни лаке ни мале. Напротив.

(1) Губи се јединство и солидарност кабинета, јер деобом на политичке и чисто пословне ресоре, добијамо две врсте министара, министре који се посвећују политичким питањима, и министре, који се посвећују искључиво пословним. У самом кабинету (а) образује се једна група министара од 3—4 члана, као оно у Енглеској ратни кабинет, који је водио општу државну политику, док су остали били само шефови појединих грана државне управе и носиоци пословне политике својих ресора; (б) неће бити довољно јединство, јер је више него сигурно, да ће доћи до сукоба између професионалних стручњака и професноналних политичара. Између та два света са два разна схватања и гледања на ствари и догађаје, — бирократе који је сувише једностран, појединачан, формалиста, доктринар и политичара, који је општијег погледа, стваран, практичан, — сукоби су неизбежни. И сасвим је природно, да те жељене „експедитивности“ неће бити у довољној мери.

(2) Управна власт, влада, све се више ојачава на штету Скупштине. Скупштина губи своју моћ, вредност, ауторитет; управна власт постаје све исто као и у ратно време, када је управна власт силом прилика добила премоћ, и један plein pouovir. У мирно време, ми хоћемо да продужимо ратно стање.

(3) Искуство је показало, да бирократизација владе не даје баш најповољније резултате. О томе нас најбоље уверава случај са Енглеском и Немачком за време рата. У Енглеској је покушај са бирократијом дао више негативне резултате; у Немачкој тврде неки писци, за многе неуспехе, колико у унут., толико у спољној политици, а нарочито за рат са Сједињеним А. Државама, да највећу кривицу сноси бирократија. Зашто бирократија није дала повољне резултате и зашто је она противна парламентарном систему, има неколико разлога. (а) У појединостима бирократија је површна, сувише уског и једностраног погледа; више пази на појединости, губи из вида опште, у целини чини велике заблуде, — на пр. активни ђенерали као министри војни често нису показали великог успеха. За време рата, искуство је показало, да су цивили бољи министри војни него војна лица. В. Черчил (W. Churchill) у својим *Ратним Успоменама* доказује, да су савезнички ђенерали имали „скандалозне грешке, које су доводиле у питање исход рата при најбољим средствима". Војна лица посматрајући све ствари са чисто војничког гледишта исувише једнострано, нису били у стању „да уоче све те унутрашње и спољашње силе, које су утицале на развој догађаја". Они су хтели само клање и офанзиву, не разумевајући ни значај моралних чињеница, ни, одмах, смисао техничких ратова и нових фронтова, дотле су цивили уносили више психологије и општије гледање, и ради тога су често и спасавали ситуацију, коју су били погоршала војна лица. (б) Воле формализам, често толико да се изгубе у њему, — ради чега брзо свршавање послова, „експедитивност", много пати; више доктринари, теоретичари, мање стварни и практични.

(3) Политичка рутина им је слаба; без парламентарне праксе, они нису у стању руковати Парламентом, нити могу дошав у кабинет изван Парламента као стручњаци стећи ауторитет, и моћни да кроз Парламент спровести што хоће; без парламентарног осећаја, они не полажу много на парламентарне обичаје, и парл. скрупуле, услед чега наравно долази и до сукоба, већих и оштријих, и стварају тиме у парламенту анимозитет према бирократији у кабинету.

Нико не спори, да је техничка стручна способност потребна, али зато не треба ићи у другу крајност и њима дати у управи улогу

вођства. Рат је био и сувише добар покус, експеримент, да бирократији не треба поверити управу. У томе спору „старешинство, бар у данашње време, *мора* припасти политичарима. Бирократи, ма колико били потребни, морају остати у положају стручних *савеѿодаваца*. У данашње време, врховна управа не иде без вођства народне масе, а за то вођство професионални политичар много је способнији него професионални чиновник“[1]. Једном речју, бирократи, технички људи, стручњаци, немају довољно способности за министарски положај у парл. систему управе. Њихов улазак у кабинет више отежава и одмаже него што помаже и користи. Зато њихов улазак није ни користан, ни потребан, не само са гледишта парламентаризма, него ни са гледишта добре државне управе. Најбоље је решење, да министар буде политичан човек, и да је из Парламента, али само под условом, да буде окружен са два начелника, — једним политичким, несталним, који са њиме долази и одлази, и једним сталним, стручњаком, који стално остаје, да конституирано води послове дотичног ресора.

Оваквим саставом нестаје потребе за бирократизацијом владе, — спасава се, измирује, и Парламент, и добра управа, и политичка техника; добија се и политичар и стручњак, и ауторитет и способност. Сваки са својом одређеном улогом, и што је најглавније, чува се равнотежа између политике и технике, јер у парламентаризму улога политике мора бити увек првостепена, технике другостепена.

(4) Овакав састав може, као опасан преседан, да донесе тешких искушења у будућности. Јер свакој влади се даје могућност, да под видом „нужности“, и по своме властитом нахођењу уведе у кабинет по којег бирократу и активног ђенерала, да би једног дана могли добити чисто њихову владу. — Кад се једном врата отворе, тешко је после затворити, нарочито је овде опасно.

Украѿко, (1) по Уставу и Законима нигде се формално, правно не тражи од министра неке нарочите квалификације, нити се изричио одређује, да *морају* бити чланови Парламента. И код нас, иако је Видовдански Устав усвојио дух и праксу из нашег ранијег Устава од 1903., по којем министри не морају него могу бити чланови Скупштине, ипак дух и пракса парламентаризма, дух и слово Уставности, како је то освештано на Западу и код нас раније, захтевају (а) да је министарска служба недељива од посланичке службе. — Ово правило може негде да носи апсолутан карактер као што је био случај у Енглеској, до 1916. и после рата, са из-

[1]) *Сл. Јовановић.* — О држави II. изд. 1922, стр. 412.

узетком ратног периода (1910—1920.); а негде опет релативан, као што је случај у Француској и Белгији. Али код овог другог, релативног, изузеци показују као устаљену праксу, да у кабинет може доћи по који политички човек исто и по који бирократа, али тад само, ако је стварно преко нужно и потребно, док активни ђенерал изузев министра војног и морнарице никад. Свако неиспуњење и повреда ових начела и ове праксе, представља повреду парламентаризма.

(2) Састав пете и шесте владе г. Узуновића није био нити у духу парламентаризма, нити је био нуждан. Оваквим саставом, изгледа, као да хоћемо да продужимо и имитујемо ратни парламентаризам, који је на Западу, Енглеској, Француској, и Белгији, увелико већ нестао, и то још у једном погоршаном облику. Увођење ратног парламентаризма и његове праксе код нас у мирно доба није ни мало завидно за наш парламентарни живот, нити залога за будућност.

(3) Уопште, читав овај спор, може се представити као спор између присталица континенталног парламентаризма из мирног доба и присталица континенталног парламентаризма из ратног доба.

Д-р Федор Никић

БЕЛЕШКЕ

Међународна Економска Конференција

Извор свих међународних сукоба произлази из економских претензија. Срећеност економских и финансијских прилика једне државе утиче на политику исте. Ненормалност економска и трговачка у међународном животу постојала је и пре Светског Рата, али Рат је повукао за собом још јачу заоштреност међу појединим државама. Зато је Друштво Народа, одмах по свом основању, ставило себи као главни задатак срећивање економских и финансијских прилика свих држава које су претрпеле потресе Светским Ратом. У томе и лежи главна база акције Друштва Народа, јер је политички живот уско везан са економским животом. Данашњи међународни живот упућује све државе ка заједничкој консолидацији, јер су у многоме зависне једна од друге. Економска база једне државе састоји се у што јачој међународној вези. Ако Друштво Народа жели да очува безбедност и мир међу народима, мора пре свега уклонити све тешкоће које владају у данашњем међународном животу.

Рат не утиче само на државе које су у сукобу, него и на остале државе, па и цивилизацију у њеним основима. Зато, Друштво Народа није само установа за одржавање безбедности и мира међу народима, него је и један међународни човечански организам.

Мора се признати да се све државе налазе у једном економском и финансијском хаосу, и да је томе свему узрок овај последњи тешки Рат. Нико данас не оспорава да је стабилизација валутарна, трговачка и индустријска у свима државама потребна. Ова стабилност не доноси користи само појединим земљама, него је то општи интерес. Зато се овој Међународној Конференцији и придаје у читавој европској јавности велика важност, јер овај састанак, конзултативног карактера, има да даде нов правац међународној економској политици, т. ј. да се теорије донекле пренесу у праксу.

На XXIV Конгресу Мира у Паризу 1925. год. донета је резолуција поводом економске конференције. У својој резолуцији Конгрес се изјашњава у овоме смислу: „Он изјављује да се напори разоружања пружају како на економско тако и на разоружање морално и војно, и да су ове три форме разоружања скопчане и независне. Нема разоружања економског без разоружања војног и моралног. Нема разоружања војног и моралног без разоружања економског".

„Конгрес осуђује, у међународној трговачкој политици, све методе борбе и све мере које стављају у опасност виталне интересе појединих држава".

И сам председник Вилсон се изразио, у своје време, поводом овог питања, овако: „Укинути, по могућности, све запреке економске, спровести једнакост трговачких веза за све нације ко е одобравају мир, и основати удружења у циљу одржавања тога поретка".

Значај ове Међународне Економске Конференције изнет је и у резолуцији VI Скупштине Друштва Народа, која је изразила уверење „да ће економски мир увелико допринети да се обезбеди сигурност народа". Исто тако изразила је потребу „да се испитају економске тешкоће које спречавају општи напредак, и да се изнесу на светлост најбоља средства, да би се савладале тешкоће и да би се избегли сукоби".

Да би та Конференција показала што боље резултате, као што је рекао г. Тенис, бивши председник белгијске владе и председник припремног Комитета за Међународну Економску Конференцију, треба да буде потпомогнута у њеном раду од целокупног јавног мњења, јер у томе се баш и налази битна тачка њеног будућег деловања.

У септембру 1926. год. дакле на VII Скупштини Друштва Народа, први представник Немачке г. Стреземан, министар спољних послова, изјавио је, у своме приступном говору, да је основа Друштва Народа била економска антанта народа.

У основи ова Конференција неће бити никакав политички организам, него организам чисто економског карактера. Ту ће бити представљене разне економске, трговачке, индустријске и радничке корпорације. Све ове међународне корпорације морају бити задојене заједничким духом, а то је, како каже Фернанд Морет, дух Друштва Народа.

*

Ово питање први је покренуо француски делегат на V Скупштини Друштва Народа, када је изјавио, уз одобравање свих делегата, да не може бити осигураног мира без међународне економске организације. Годину дана касније, на VI Скупштини Друштва Народа, француски делегат г. Лушер понова је покренуо питање економске конференције. И овога пута Скупштина је једногласно прихватила овај предлог о састанку Међународне Економске Конференције, и овластила је Савет да у што краћем року састави припремни комитет, са задатком да прикупи потребни материјал за ту конференцију. На истом заседању, Скупштина је изразила жељу да ова Економска Конференција буде под заштитом Друштва Народа.

Год. 1925., у свом децембарском заседању, Савет је извршио жељу Скупштине, и конституисао је припремни комитет из компетентних личности за Међународну Економску Конференцију. У овом припремном комитету сарађивао је и наш садашњи министар финансија г. Богдан Марковић.

Савет Друштва Народа, у истом свом заседању, ставио је у дужност припремном комитету „да осигура припреме и састанак свих информативних економских елемената, који ће моћи помоћи у раду Конференцију, и да проучи програм, састав, унутрашње уређење и датум Конференције, и да цео рад буде подвргнут одобрењу Савета".

Како се види, задатак припремног комитета није био мали, имао је о-

громан материјал да среди. Зато се морао двапут састајати, и поделити се у разне мање подкомисије, да би олакшао рад. Први пут се састао у Женеви, од 26. априла до 1. маја 1926. год. На том састанку поделио се у три разне подкомисије: 1. за агрикултуру, 2. за трговину, и 3. за индустрију. Како овом приликом није могао довршити свој рад, то се још једампут састао, од 15. до 20. новембра 1926., када је завршио своју функцију. Председник припремног комитета г. Тенис поднео је извештај Савету на одобрење, у децембарском заседању 1926., и Савет га је и прихватио.

При саставу дневног реда, припремни комитет је морао имати у виду две идеје: благостање и мир међу народима, како би се ове тешкоће могле бар ублажити, дискусијом и сарадњом међународног карактера. Дневни ред има две главне тачке: 1. општи карактер данашње међународне економске ситуације, и 2. нарочита међународна питања трговине (слобода трговине, царинске тарифе, трговачки уговори, индиректна средства за заштиту трговине и бродарства и т. д.), индустрије (главна ситуација индустрије, карактер њених тешкоћа садашњих, могућност међународне сарадње и т. д.), и агрикултуре (садашња ситуација њена, узроци тешкоћа садашњих, развитак куповне моћи земљорадника и т. д.). Како се види, програм садржи многа актуелна питања, која су у вези са данашњим међународним ненормалним стањем, стога постоји нарочити интерес за ову дискусију.

Чланове за ову Економску Конференцију именоваће владе појединих држава. Свака држава може бити заступљена са највише пет делегата. Делегати неће говорити у току дискусије у име својих влада, него ће уживати пуну слободу мисли као стручњаци у појединим питањима. На Конференцију су позване све државе које су чланови Друштва Народа, као и оне које нису чланови (Русија, Америчка Унија, Турска, Мексико, Еквадор и Египат), али које заузимају видну улогу у међународном економском животу. Совјетска Русија већ је отказала своје присуство.

Припремни Комитет, што се тиче датума Конференције, стао је на гледиште да је најповољнији момент за сазив Конференције 4. мај ове године, за када је и сазвана. Економске и финансијске прилике су се мање-више у свима државама донекле стабилизовале, те ће већ сама та околност моћи потпомоћи рад Конференције.

Одлуке Конференције неће имати никакав обавезни карактер за заступљене државе, него ће Конференција имати чисто консултативни карактер, као што је била и Финансијска Конференција у Бриселу 1920. год. За председника ове Конференције именован је, од стране Савета Друштва Народа, г. Ђ. Тенис.

Марко Д. Стефановић

М. П. Арцибашев

Почели су да се смањују редови руских књижевника који су дошли на јавну арену почетком XX века, у чијим делима се осећао дах и грозота рата и револуције. Свршили су своје земаљско путовање Л. Андрејев, С. Јушкевић, а овог месеца и Михајло Арцибашев. Из те чувене плејаде остају још М. Горки, И. Бунин и А. Куприн. Продужујући најлепше традиције старе руске реалистичке литературе, они су прихватили нове форме и изражавали

у својим делима најактуелније проблеме руске савремености, и најтананије, најкомпликованије нијансе душевних доживљаја узрујаног и компликованог предратног доба.

Прави књижевници увек воле „вечите теме“ љубави и смрти. М. Арцибашев сав је био у њихову омађијаном кругу. Питање о смислу човечјег живота и сексуални проблем постављао је он и расправљао у својим романима мушки, смело, без устезања, а понекад и без обзира, искрено и доследно. Уопште, волео је да иде до „последње међе“ (тако се зове један од његових већих романа). Његов „Сањин“ стекао му је европски глас, али заједно са успехом и славом донео му и пуну чашу жучи, јер многи су схватили сасвим површно и погрешно његову идеју „слободне љубави“. Исто је било с његовом „Љубомором“. Међутим, Арцибашев није био баналан. Пре би му се могла пребацити, као писцу, нетактичност и неопрезност. Поред неутољиве тежње да интуитивно расправља de profundis, он је уносио у своја „тражења“ бунтовнички немиран дух и рушилачки полет парадоксалне мисли, који се многима чинио неком врстом откровења и новог морала.

Као и Достојевски, предак свих „страшних“ писаца и Арцибашев је, „у последњим међама“, мрачним сликама самоубиства, филозофијом очајања и трагичним моментима љубави мучио читаоце. Поједина места, рељефно оцртана, остављала су јак и мучан утисак на психу и расположење нарочито омладине. Осталом, наши читаоци имали су прилике да се упознају са начином књижевног рада Арцибашева, јер су сва његова главна дела преведена на српско-хрватски језик, а драмска су приказивана на позорници.

Пре 15—20 година погледи Арцибашева чинили су се исувише слободоумни, за неке чак и неморални. Потоња стварност показала је да је Арцибашев умногоме био у праву, и у својој оштрој критици друштвених појава и основа, и у истицању позитивних начела. Ма с које стране да се посматра књижевни рад покојног писца, он ће остати забележен, у предреволуционој руској књижевности, као један од видних њених представника. Као и сви руски писци прогресивног логора, Арцибашев је у своје време био у опозицији према старом режиму у Русији, али за време грађанског рата он је одлучно и отворено устао у заштиту националних традиција и културе од бољшевичке експлозије. Године 1923. успео је да пређе границу, и дошао у Варшаву, где се посветио искључиво публицистичком раду у руском антибољшевичком листу „За Слободу“. Ту је стално штампао своје фељтоне.

На анкету једног руског листа, приређену 1925. год., којом се питало шта су написали руски књижевници у емиграцији, Арцибашев је одговорио да не може да продужи уметнички рад док се не врати у своју земљу. Борба с насилничком владом у Русији бацила је у позадину све друге интересе и заузела пишчеве мисли и силе. Као што је раније снажно и страсно тражио, у својим делима, интимну истину људских односа, тако се у последње време оштро и неуморно борио за порушене националне идеале. На том послу га је затекла смрт.

П. М.

Зорка Петровићева

После одлично успеле изложбе Б. Стевановића, Београд је имао читав низ сликарских изложаба. Па

ипак — а на супрот престоничкој штампи, која је тако била у прилици не само да забележи приличан број имена излагача већ и да добар део њих незаслужено почасти масом завидних суперлатива! —, од читавог тог низа изложаба тешко да би се нашла иједна више од једне, којој би вредно било поклонити озбиљније пажње. Све оне, све у току фебруара и марта, сем једне једине заиста значајне, биле су само: обичан сушичави дилетантизам, и јалово упињање да се вредности испод просечних прокријумчаре као високе и позитивне.

Та једна добра и вредна изложба, која је високо стрчала изнад осталих, била је изложба даровите Зорке Петровићеве. Она је једина могла издржати високо мерило чисте и праве уметности, а да се не добије негативан и слаб резултат.

*

Зорка Петровићева изложила је у Салону Цвијете Зузорић крајем фебруара. Један од млађих чланова београдске „Ладе", на чијим се изложбама видно истицала сликама све то савременијих концепција, она својом изложбом није само потврдила и оправдала свој добар глас, већ је дубоко и снажно деловала својим очигледним сјајним напретком.

Линија уметничког развоја З. Петровићеве ишла је од пештанске Академије и београдске Уметничке Школе — до савременог Париза; од објективног натурализма и пленеризма — до конструктивистичке и строго дисциплиноване школе Андре Лота. На почетку свог самосталног уметничког делања, она стоји између импресионистичке пластичне неодређености и тежње, ка помолу, да се помоћу контуре и расветљене палете проговори крепкије и без муцања. На V Југослов. Изложби, двадесетидруге, она је преко наглашене контуре, мало стилизоване, и светле палете, на којој преовлађује плаветан тон, дошла до сликарства колико протканог примитивистичким елементима, толико и ослобођеног слепог натуралистичког објективизма. После те изложбе, З. Петровићева се брзо мења: палета тамни, а тенденција ка пуној пластици, ка тродимензионалном, замењује дотадању изразиту дводимензионалност. А затим, у Паризу, она се одлучује за школу Андре Лота, и њено сликарство почиње да рачуна са строго геометријском конструкцијом и равнотежом пластичних и тонских вредности, при чему њен колорит, сведен на једру и сочну сребрносиву тонску хармонију ниске гаме, игра особито значајну улогу.

Темпераментна и сензибилна као ниједна наша савремена сликарка, З. Петровићева располаже талентом чије се крупне димензије данас већ јасно наслућују. Снажан, мушкарачки замах, и озбиљно, чисто сликарско прилажење слици и сликаном предмету, поред солидног техничког знања, главне су одлике З. Петровићеве. Смела, некомпромисна да јој многи од колега могу завидети, она данас иде врло добрим путем ка пуном уметничком изразу. Иако је њен рад још увек под корективом школе, иако је њено данашње сликарство још увек непотпуно уобличених квалитета, оно ипак угледно одскаче над сликарством многих и многих наших сликара, дајући несумњива јемства све значајнијег развоја.

А томе нимало не шкоди чак прилично осетан недостатак материје на њеним платнима, једна изразита материјска сведеност на један заједнички начин третирања свих материјских разнородности датих предмета на слици. *Мих. С. Петров*

Ивана Кобилчева

На дан 4. децембра 1926. напрасно је умрла у Љубљани сликарка Ивана Кобилчева, а с њом је легла у гроб једна од најмаркантнијих личности старе словеначке уметничке генерације, сликарка апсолутних квалитета, који су и у домовини и на страни нашли достојно признање.

Ивана Кобилчева родила се у Љубљани 20. децембра 1861., као дете угледне љубљанске грађанске породице. Њен сликарски талент рано се појавио, па је, после првих упута примљених у љубљанској самостанској школи и од сликарке Кинлове, једва осамнаестогодишња отишла у Беч. У Бечу Кобилчева проводи годину дана у истрајном учењу, а после тога времена одлази у Минхен, где у почетку посећује уметничко-занатску школу, а после ње седам година у атељеу сликара Ердтелта.

У Минхену се Кобилчева дружи у то време са Словенцима који су тамо студирали, поред осталих, са још живим сликарем Фердом Веселом и покојним Антоном Ажбеом, који је касније отворио чувену сликарску школу у Минхену, из које су изашли многи доцније угледни југословенски уметници, као: Грохар, Јакопич, Јама, Надежда Петровићева, Риста и Бета Вукановић, Драг. Павловић и др. У исто време Кобилчева се упознала и са другим чувеним личностима, као што су критичар Р. Мутер, и сликари Ленбах и Уде, а нарочито тесне пријатељске везе везивале су је са славном немачком графичарком Кете Колвиц.

После девет година проведених у Минхену, Кобилчева одлази 1890. у Париз, где живи скоро четири године. У почетку посећује школу историјског сликара Анрија Жервеа, но ускоро ради самостално у свом атељеу и, по угледу на савременике, у Барбизону где студира природу. Из Париза се Кобилчева враћа кући, путује после у Италију, да би најзад остала неколико година у Сарајеву, у коме слика велике црквене композиције. Године 1906. она се сели у Берлин, у коме живи до пред Светски Рат, а 1914. враћа се у Љубљану, где се стално настањује. Упркос својој старости она слика до задњега часа, а кад се спремала да о свом шесдесетипетогодишњем јубилеју приреди колективну изложбу својих дела, смрт јој је истргла палету из руке.

*

Најзначајније црте уметничког карактера Иване Кобилчеве јесу устрајност и поштење. Зато у њеном развоју нема никаквих скокова, ни позерства. Од учитеља рано је стекла оно опсежно техничко знање, потпуно савлађивање природних облика, и темељито сликарско образовање, које ју је сачувало безплодних експеримената и голих, слепих понављања туђих гесла.

У почетку је сликала пастозном минхенском техником, тамним, пуним бојама и снажним светлосним контрастима. Убрзо затим показао се утицај импресионизма, који је у то време достигао свој врхунац. Студиране природе, светлосних и ваздушних проблема разветљавало је њену палету и давало слободе избору њених боја, које су у зависности према конкретном примеру и бујније. Ипак, прави импресионизам, тренутно фиксирање променљивих утисака, остао јој је туђ, она је остала увек само у границама пленеризма. У последње време њена пленеристичка техника знатно се

уједноставила, но у исто време изгубила на свежини и убедљивости, да крај свег тога никад не падне испод уметничког нивоа, од чега су је чували истанчан укус и оштра аутокритика.

Кобилчева је први пут с успехом излагала у Бечу год. 1888. у „Künstlerhaus"-у, затим следеће године у минхенском „Glaspalast"-у, исте године колективно први пут у Љубљани, и 1890. у Загребу. Кад је 1891. изложена у париском „Salon"-у на Champ du Mars своју композицију „Пролеће", примљена је као члан у знаменито „Société Nationale des Beaux-Arts", чији је председник био славни сликар фрески Puvis de Chavannes. Тада су поред Кобилчеве примљени у то удружење и Швајцарац F. Hodler, Немац Max Klinger, Чех V. Hynais и Пољак T. Axentowicz. Доцније је учествовала на низу великих изложаба у Паризу, Бечу, Берлину, Минхену, Дрезди, Регенсбургу, Прагу, Венецији и Пешти, док је у Љу љани после год. 1889. излагала на I Словеначкој Изложби 1900., затим год. 1924. и 1926., којом су приликом њени портрети спадали у најбоља дела модерне на целој тој историјској изложби портрета.

По сижеу, Кобилчева је највише сликала жанр, портрете и мртве природе. Волела је припросте мотиве из свакидањег живота малога човека. Њена мало натуралистична, бестрасна природа није била без извесног социјалног смера, који никад није постао груб и тенденциозан. С нарочитом проницивошћу сликала је портре, док пејзаж није много сликала, што нимало не зачуђава, кад се зна да је учила и развијала се у време које је само човека сматрало за вредан сликарски објект. Поред минхенских мајстора седамдесетих и осамдесетих година, јак утисак на њу оставио је нарочито P. de Chavannes, а крај њега био јој је узор својим светлим колоритом рано умрли натуралист и сликар сељачког живота Jules Bastien-Lepage, док јој је као сликар цвећа јако импоновао Van Gogh.

Њена дела висе по галеријама у Љубљани, Загребу, Пешти и др., а у приватном поседу растурена су по свој Европи. Сликала је највише у уљу, портрете је сликала и пастелом, а неговала је и акварел и фреско. Како је већи део свог живота провела за границом, није да на развој словенског сликарства није имала утицаја. У њој је преовлађивала женска нежност и племенита смиреност која не зна за страсти и борбености. Место импулзивности и реформаторског фанатизма у њој је преовлађивала искрена срдачност и складна уравнотежност, а сентименталности и слаткоће њен хармонични карактер није познавао. Сем тога, а то је нарочито важно, уплив моде никада је није сасвим савладао ; остала је верна сама себи и зато је њена линија развоја тако правилна и јасна.

Коначан и исцрпан суд о њеним вредностима био би могућ тек по њеној ретроспективној изложби, која је сад посмртна. Али је њено место у историји словеначког сликарства већ и сад одређено. Дело Иване Кобилчеве остаће као одличан израз свога доба и као чист прилог уметничке потенције несумњивих апсолутних вредности, а њено име остаће живо међу Словенцима, као име прве словенске *сликарке*, која сасвим заслужује назив праве *умешнице*.

К. Добида

Д-р Владимир Димитријевић

Марта 3. (18. фебр.) о. г. изгубила је српска богословска књига једног од својих најспремнијих и највреднијих представника у лицу настојатеља манастира Месића у вршачкој епархији, архимандрита Владимира.

Покојник је рођен 1868. г. у Сефкерину у Банату. Његов отац, свештеник Јован, био је савестан посленик у винограду Господњем, па је и свога сина упутио на службу Богу. По свршеној основној и средњој школи, ступио је Владимир прво у богословију у Ср. Карловцима, а потом на богословски факултет, у Черновици, који је и довршио и постигао степен доктора богословије.

Покојни архимандрит Владимир, још пре довршених студија, ступа у службу цркве и народа. Као епарх. бележник вршачке епархије имао је живог учешћа у одбрани интереса срп. цркве у деобним парницама са Румунима. Вршио је, уједно, и катихетске дужности на реалци. Касније га видимо у престоници Угарске, прво као катихету средњих школа, а потом као пароха тамошњих Срба. Као такав особито се одликовао својим проповедима, које су биле доказ његове богословске спреме, као и ванредног проповедничког дара. — Пок. арх. Владимир био је прво мирски свештеник али је рукоположен без ступања у св. тајну брака, тек 1905. г. замонаши се, и као протосинђел прима управу богословског семинара; четири године касније постављен је за настојатеља манастира Месића, а као такав био је у два маха и привремени управитељ бачке епархије.

Највећа заслуга пок. арх. Владимира свакако су његови многобројни радови на пољу богословске наше књижевности, који ће му бесумње очувати спомен. На том пољу јавио се он врло рано, и до смрти није испуштао перо. Његов богословско-књижевнички рад кретао се у два правца: у проповедништву дао нам је „Зборник Проповеди“ I књ. (II и III остадоше у рукопису), где је са особитом спремом изнео многи бисер свога знања и своје душе, те знатно обогатио нашу онда тако нејаку проповедничку књижевност. Још као студент написао је знамениту и опширну студију „Назаренство, његова историја и суштина“; ово дело му је наградила Матица Српска, и њиме се прочуо и у других народа, јер се касније ово дело појављује и у румунском преводу. Што даље све више је радио у оном другом правцу, на књижевности: о сектама, које је у целој нашој цркви он најбоље познавао. У том правцу су му дела: „Зашто се у нас назаренство шири“ (1898.), „Како је наш деда Живан оставио назаренство“, „У назаренској скупштини“, „Један разговор са назаренима“ и многе друге.

Појава „побожних“ или „богомољаца“ у нашој цркви обратила је брзо на себе пажњу пок. арх. Владимира, и он им посвећује опсежну расправу „Богомољство“, од које је понеке одломке штампао, но у целости је ово дело остало у рукопису, што је огромна штета, јер у њему је писац доказао да је најправилније схватио ову појаву нашег поратног верског живота. Ближа околина пок. арх. Владимира требала би свакако да изда ово његово знаменито дело.

Када се наведеним радовима додаду његове лепе проповеди сабране у књизи „У сјају слободе“, изговорене у славу уједињења, па „Вер-

ски покрет у Чехословачкој“ (1922.) онда тек видимо, како смо плодног богословског писца изгубили у њему. И један тако спреман и вредан радник на богосл. књизи није могао добити катедру нашег богосл. факултета!

За рад му на књижевном пољу изабран је пок. арх. Владимир за члана Књижевног Одељења Матице Српске. Тим својим радом обезбедио је себи леп спомен у књижевним круговима нашег народа, па и преко граница наше отаџбине. У свом животу имао је много тешких часова, много разочарања; да ли и својом кривицом, о том нека повесница каже своју беспристрасну.

М. В.

Да ли постоји војвођанска мађарска књижевност?

— Поводом једне анкете —

Угледни и добро уређивани мађарски дневни лист, *Бачмеђеи Напло*, који излази у Суботици, завршио је недавно једну занимљиву анкету о војвођанској мађарској књижевности, анкету која је отворена једним чланком још у божићњем броју тога листа. Сви написи који су се појавили по овом питању, расправљали су, углавном, две ствари: да ли постоји, уопште, мађарска *књижевност* у Војводини, и, ако постоји, да ли је та књижевност одиста *војвођанска?*

Питање је занимљиво, и није бачено насумце. Војвођански Мађари, додуше, немају још ни свој књижевни часопис, али *Бачмеђеи Напло*, својим сталним недељним додатком, чији је обим скоро завидан (осам до десет страница новинскога текста у боргису сваке недеље!), труди се да надокнади тај недостатак, уступајући своје ступце књижевним написима. Међутим, то друговање књижевности са новинарством вазда се сврши штетом на рачун књижевности. Јер, како то изгледа када у *Бачмеђеи Напло*, на пример, поред какве лепе песме Костолањијеве или Сентелекијеве, или хумореске, или новеле Каринтијеве, упадне однекуд интервју са Јозефином Бакер, некаквом голишавом црном играчицом у Фоли Бержеру, која је, тако кажу, данас јако у моди? То је, одиста, једна несрећа какву само журналистика може приредити литератури.

Но, поред свега тога, већ шестседам година, колико ми пратимо овај лист, тамо се пише не само читко, коректно, занимљиво и лепо, него, што је много важније, тамо има, не тако ретко, написа који се запазе, све иако се лист не прати много пажљиво, са намером строгог вођења рачуна о мађарским писцима у Војводини. Разумљив је, онда, интерес наших Мађара за проблем и стање њихове књижевности.

Резултат ове анкете је интересантан из више разлога. Д-р Миклош Санто, који је новинар, заступа мишљење, и разлаже га нашироко, да војвођанска мађарска књижевност постоји као таква. Он само сматра да је она међу свима мађарским књижевностима „по државама наследницама“ најслабија, најнеразвијенија, и да она има најмањи број репрезентативних писаца. Разлог томе, према Санто-овим разлагањима, јесте у томе што „војвођански Мађари имају најмање правних и политичких слобода. Недостатак политичких слобода се одражава и на књижевности, јер све што је стегнуто ограничењима осуђено је на животарење“. Други разлог слабом стању мађарске књижевности у Војводини, према Санто-у, јесте тај, што Војводина нема великоварошког живота. „Велики градови су жари-

шта уметности и књижевности, и стога се овде и ствара тако тешко књижевни живот и књижевност."

Стварнији, и убедљивији, и мање наиван је Д-р Имре Видор. Он врло лепо разлаже да има „само књижевности у Војводини, књижевника у Војводини. Или тачније: мађарске књижевности и мађарских писаца у Војводини." Он се с правом пита: „Све ако би и било књижевника у Војводини, где и како да пишу они књижевност, када им свега један једини дневни лист уступи, с времена на време, мало тесног места?" Најзад, он предлаже, врло разложно, да се распишу годишње награде за роман, новелу и друге књижевне радове; да се оснује једно издавачко предузеће; да се, на крају, оснује један књижевни часопис („Немојмо тражити тога вођу око чије би се личности с преданошћу окупили сви војвођански писци, него га једноставно замолимо за то.").

Реч Корнела Сентелекија, данас можда најбољег писца међу Мађарима у Војводини, црна и крајње песимистична, у исти мах је врло карактеристична, јер премда је Сентелеки једини књижевник који је проговорио у овој анкети — мислимо да је то једна погрешка —, ипак се, с много разлога, његово мишљење може сматрати као мишљење свих који тамо пишу.

„Војвођанска књижевност не постоји", — каже Сентелеки. „Књижевност која живи у Војводини не тиче се ништа Војводине, та књижевност нема своје локалне боје, нема ваздуха, нема своје особености". „. . . што »војвођанска« књижевност не постоји, томе је узрок . . . што Бачка, Банат никада нису живели културним животом". „Прво, недостаје традиција, прошлост, већ почети правац, положена основа, која је продужити, оборити, преиначити, пореће свагда лакше, него начинити једну потпуно нову" . . . „Никада овде (у В.) није било древних манастира, неколико столећа старих колегија, чувених витешких замкова, засвођених, легендарних домова или цркава, француских књижница, фонтенеблоских шума, у овој трезвеној земљи, која смрди на свињце, никада нису живели . . . . . теолози високог чела или бледопрсти хумањисте. Где би могла овде ухватити корена војвођанска литература?"

„Затим, развија даље Сентелеки, недостаје позадина, средина . . ." „У овом млитавом, равном, уморном крају нема лепота ни своје колебице. Неукусни, сањиви градићи, себична, надута села, трговци кукуруза . . . и — нема даље ништа" . . . „Не може се овде наћи ни позадина за једну новелу" . . . „Ко музику воли, тај не може волети овај трезвени, голи, малецни крај где се гоје свиње, и сто пута ако се овде родио и ако овде живи, а међутим не може га ни мрзети толико да му се мржња испољи у уметничком облику сатире, романа с тезом, или макар памфлета" . . .

„. . . С уметничког гледишта, дакле, у овом кукавном, себичном, равнодушном и ситничарском друштву не може се наћи ништа занимљиво или вредно пажње. Мислим да су у Европи једино Швајцарци оволико реални, егоистични, бескичмени и разнобојни" . . . „И баш због тога, ваљда, смем рећи своју жељу: *нека не буде »војвођанске« литературе.* Нека буде писаца у Војводини, али оставимо *couleur local* и особену војвођанску душу. Пробајмо писати, ако знамо, ако смемо . . ."

*

Тако изгледа, у главним цртама, исход ове анкете у *Бачмеђеи Напло.*

Желели би, ипак, са своје стране, ставити само једну примедбу на излагања Корнела Сентелекија, чија нам је љубав и интерес за нашу књижевност добро позната (Сентелеки спрема данас једну антологију превода на мађарски из наших савремених песника, од Дучића до Боже Ковачевића).

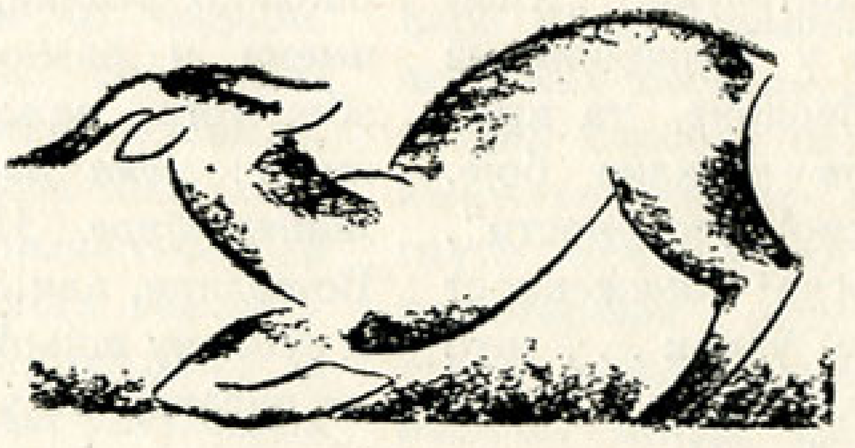
Што војвођански Мађари не дају данас онакву књижевност какву би Сентелеки желео, и то је оно што бисмо желели нагласити, томе није разлог Војводина, него опште прилике и стање тамошњих мађарских писаца. Једном, ми то верујемо, доћи ће време када ће и војвођански мађарски писци окренути леђа Тоскани и булеварима, и тражити мотиве по Крнаји и по мало-ињошким рогљевима, и када ће увидети преимућство ових других над оним првима; ми верујемо да ће Тамаш, на пример, који је још врло млад, писати временом добру и трајну књижевност, премда је данас још скоро цео у журналистици. А има још њих који ће доћи, — Флориш Микеш, Дебрецени можда. Нека се не плаши Сентелеки да они неће наћи „позадине", или да неће уочити „milieu". Данас су они, додуше, још у Тоскани и у Паризу („Одоше ти песници у Партеноне, Драво!"), али ће се, надајмо се, вратити када увиде да и у завичају имају доста материјала. Да не идемо, у нашој књижевности која је описивала Војводину, чак до Игњатовића или Сремца, треба погледати само Вељка Петровића *Доктора Паштровића* или његову *Прву молитву оца Пантелејмона*, или *Немоћ* Милана Кашанина. То је, ако хоћете, из „краја где се гоје свиње". Но и шта би доктор Паштровић у Тоскани и на булеварима? Тамо би њега залуд тражили.

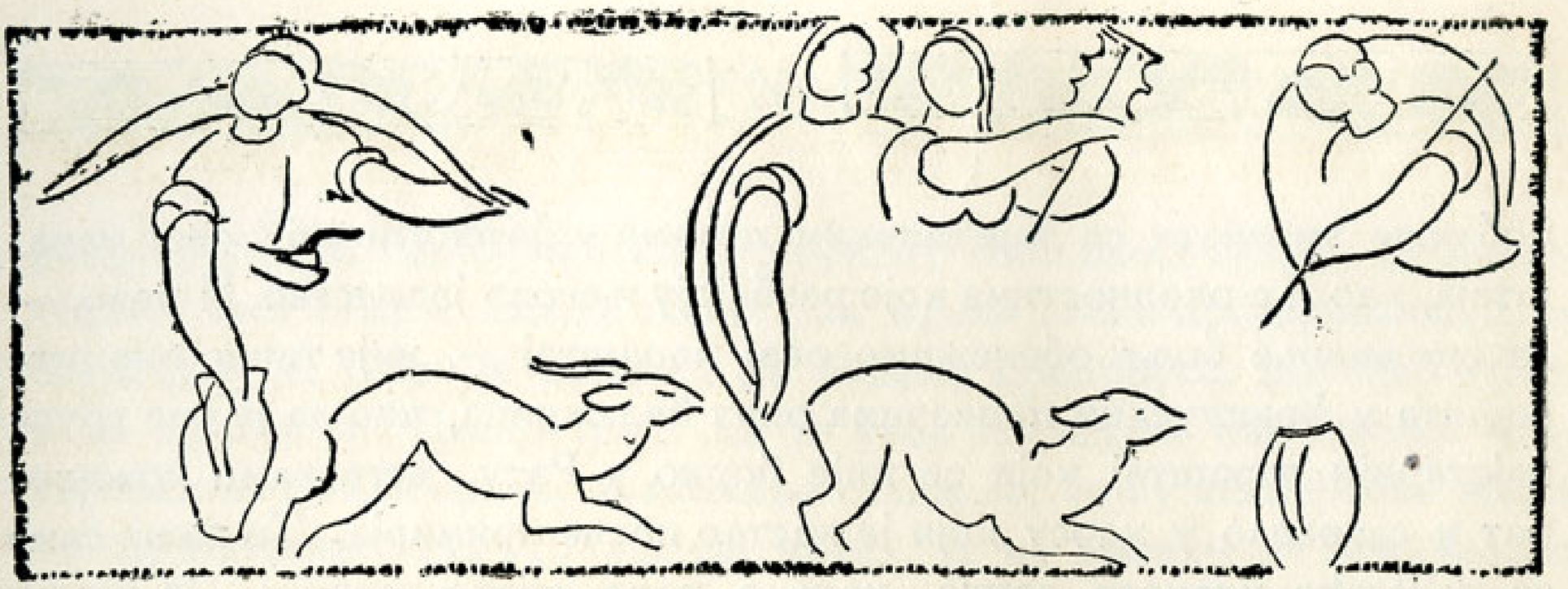
М. Л.

Цртежи у „Летопису"

Украсни део 312. књиге Летописа, која почиње овом свеском, изведен је према нацртима г. Марина Тартаље, једног од најугледнијих наших савремених сликара.

Да би своје читаоце што боље упознали са радом наших модерних уметника, Уредништво Летописа повераваће израду украсног дела сваке своје нове књиге по једноме од угледнијих наших савремених уметника, те на тај начин помоћи и неговање уметничког укуса и развој опреме књига у нас.

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

*

Једна Група послераш̄них француских књижевника

Откако је Шарл Пегиј (Péguy) изнашао нову врсту публикација, Cahiers, *Бележнице*, које стоје негде на средини између часописа и књига, уређиване од јаке личности, потпомогнуте од групе која у извесним питањима подједнако мисли, — од тада *нараш̄таји који долазе* имају оквир за објављивање својих исповести, и побуду да загледају у себе и дефинишу свој свет идеја и осећања. И једва да је дата интересантнија збирка књижевничких докумената од ове коју су летос издале *Месечне Бележнице* [1]) Јер, у њима иступа пред јавност преко тридесет писаца, група чији се центар налази између 25 и 30 година, те једни испитом своје свести и савести, а други сведочењем о томе шта им је, у литерарном или хуманом погледу, дао књижевни нараштај који им је непосредно претходио, изражавају свој став према науци, вери и књижевности. Иако то није управо онај нараштај који би према Светском Рату стојао у истом односу, у ком су према француској Револуцији стојали В. Иго, Де Вињи, Мишле, Балзак, ипак је његово исповедање од интереса за свакога који мисли о нашим нараштајима који се данас пењу. Пошто смо у изграђивању наше и духовне и материјалне културе још увек само примаоци, велики дужници западне Европе, утицај овога француског књижевног нараштаја на образовање наше књижевности неће изостати. А пошто тај утицај може бити само добар, вреди се нешто

---

[1]) Les Cahiers du Mois, 21/22, *Examen de Conscience*. Paris, 1926.

поближе упознати са заједничким цртама у физиогномији овог нараштаја, као и с околностима које разбијају његово јединство. И прво, — да спољашње боље обележимо овај нараштај —, није тачно оно што се чита у француским приказима ових бележница, као да је ова група најстарији нараштај који се није борио у Рату, него само доживео рат и сазревао у хаосу који је настао после примирја. То важи само за најмлађе чланове групе, који о томе овако говоре: „Ја немам предратних успомена. Још премлад, нисам ратовао, али рату могу захвалити што сам познао глад и студен. За духовни живот сам се родио године 1922., посред непоретка какав је тешко замислити.“ — „Ја се нисам борио, као неки од мало старијих ми вршњака. И немам права да хвалим рат, или да га осуђујем. Ипак, волео бих да, једнога дана, изразим колико је он, за мене и за друге, био најтежа мука.“ — „Наша старија браћа су видела рат као трагедију, али ми, млађи од њих, чак и кад нисмо ратовали, ми смо га доживели као трагедију: наш дух му не даје више значења него колико једном нешто подужем капрису, историје, — али наша осетљивост, једва формирана у то време, погођена је ратом тако да ће се тешко опоравити од удара.“

Али то није случај свију књижевника ове групе. Већина их, додуше, ћути о том питању. Али је врло вероватно да уиме многих оних који су данас ближи тридесетој него ли четрдесетој години говоре ови чланови групе који спомињу своју војну службу. „Кад сам се демобилисао и стигао у Париз, повукао сам се у себе као пуж, и живео сам од самога себе: „ја сам гладан . . . — глођи своју песницу.“ Глуп и зао, критиковао сам све, да бих се отргао од свега, чиме моја воља није могла господарити.“ — „Затим постадох војник. За мене је то било горе него тамница. Имао сам осамнаест година, и неко је налазио своје задовољство у томе да нас, мало по мало, убија. То је био рат. Издржао сам шест месеца. А онда се разболех сасвим. И вукао сам се од болнице до болнице, кашљући и једва се држећи на ногама . . .

„И сад ми је лако створити мишљење о људима, према њихову схватању рата.“

Код тога нараштаја, ето, можда је највише заједничко једно обележје формалне природе: честита искреност, одсуство позе и лажи. Код оваких исповедања, где писац интервјуише себе сама, нарочито је велика опасност да се Нарцис кревељи, да тражи маску под којом ће у огледалу лепши изгледати. Служи на част овој омладини што је ту опасност избегла, што је, при свој интелектуалној

дезориентацији својој, показала моралну озбиљност и труд да изрази управо свој став и ништа више. „Ја мрзим свако претеривање. Пре свега другог, наша је дужност да будемо припрости, оно што јесмо, и то апсолутно. Дискретност ми је увек изгледала као високо благородство. Декламација, изазивање скандала, то су непотребне маске за сиромаштво духа . . . На тај начин, ја не мислим да сам смањио своју душу или осиромашио свој живот." И та честитост није само у изјавама, него у тону ових исповести. Скоро сви они имају онога *хероизма скромности*, који Фернандес слави као „једини потребан, истински плодан и користан свима, а врло тежак, јер иде против струје наших инстинката." Тако да је поводом ових бележница с правом парафразирана средњевековна нека реченица: scriptor et non histrio, res miranda populo; ови писци нису глумци, дивите се народи.

„Три става разликујем ја у мом развитку, и радо би их дигао до закона: док природа и чула не пробуде детињи дух, он спонтано верује у вилинске бајке своје дадиље, у крута начела која му је у мозак школа урезала, у идоле које светина поштује." О том ставу, наравно, не говори се овде много. — „Затим, кад младић постане свестан себе, он одједном открије глупост људи, лажност њихових идеја, погрешке у њиховим покретима, мрачност њихових костима, њихова суморна лица, сиромаштво њихове религије и њихових оргуља, њихова патриотизма и њихових униформи, њихова хришћанства које је негација живота; тада, у овом другом стању мисли, из њега избије бес; опијен младошћу и новом извесношћу, он напада породицу, друштво; он трчи, изазивајући древне ове установе, за уживањем, одуларивши своје страсти. Али, сасвим сам, он не може да се бочи против змаја."

Тај, ето, Икарос често проговара из ових исповести; та опозициона и рушилачка нота чини да се ови гласови чују као хор. Стара је истина да скоро сваки нови нараштај омладине почиње са декартовском сумњом, и прави tabulam rasam, пре него што почне позитивно, градилачки да се изражава. Нараштај о коме је овде реч, честито је извршио ту рушилачку дужност, његов *бес разорења* је био жесток и најжешћи. Не један од ових књижевника изјављују за себе да је „неспособан за какву било догматску, дефинитивну, апсолутну тврдњу, убеђење." Илузија људи који мисле да поседују истину, само је заблуда, деформација ума, настала од литературе, у рђавом значењу ове речи. — „Кад нараштај постаје свестан своје снаге и вредности, он треба да почне тиме што се буни, јер живећи

значи најпре порицати.“ — „Улица из које нема изласка. Не може се ни напред ни натраг. Одсуство сваке мете. Тисућу противречности. То је, ето, мој удео . . . Никакве религије, да ме подржи. Јер се од ње несвесно ужасавам као од свега што обуздава, везује.“

У неким случајевима, дух овог нараштаја, избегавајући догматизам, лутао је од једног става до другог, тражећи пуну слободу. „Неко време, веровао сам у Анатола Франса и волео Жила Леметра. Иронични њихов став ме освоји утанчаном критиком коју садржаваше . . . И задовољаваше интересантну неку жељу да се осветим догматизму коме пребацивах да је хтео угушити дух мој. Али ме то дуго не задовољаваше; јер, кад прочитах Пруста и Жида, добих утисак да су отворена нова нека врата: њиховом помоћу сам успео да оборим преграду која се дуго дизаше између активности мога духа и књижевног ми рада. Најзад сам разумео да има начина да се књижевност искористи за пројицирање себе целога, телом и душом, умом и осећањем . . . Пошто сам дуго сањао да просто телесно побегнем из догматизма, зажелех ослобођење друге врсте: хтедох побећи из сваке неразговетности и из свих предрасуда. И било је време кад сам се опијао самим речима tabulae rasae . . . И одиста, тежио сам па и сад тежим за све већом слободом суђења... И ја презирем претерану сигурност уверења, која изнад саме себе не види ништа; и кад је нападан, понајчешће је нападан бесно.“

У другим случајевима, скепса полази од Бергзонова учења да унутрашњи живот човека ни у два узастопна тренутка није исти, да је он ток у сталном постајању, те да једва постоји јединство личности. „Никад не бих волео да се и једна моја реч сматра као дефинитивно сведочење. И сама моја прошлост дубоко мења свој изглед што даље идем напред . . . У жени додуше има неки стабилан елемент, али је можда најтеже издвојити га и исказати. Већ могу да разликујем више стадија унутрашњег и осећајног ми живота . . .“ „Моје устаљене тежње, дубоки и непромењив мој укус, све то видим ја само данашњим мојим очима. Сутра, говорићу сасвим друге ствари. Па како онда да се повериш?

„Вечита несталност у нервима ме је подстицала да тражим што је ново. Постао сам немиран дух који тражи јастук на који ћу спустити главу.“

„Ја сам множина личности, између којих треба да бирам. Реците ми ви, пријатељи, која је од тих личности *право ја*? А они ми предлажу двадесет ликова које не могу да препознам.“

„Да сте ми питања ставили пре шест месеца, мислим да би се моји одговори разликовали од ових данашњих. И кад би чекао

с одговорима шест месеца, десет пута би их морао прерађивати. Психолошки, ја живим у несталности.“

Под утицајем таких схватања, као да су и свој живот друкче удесили. Ово нису Паризлије који нису ишли ни до Версаја, ови осећају потребу да мењају географски декор свога живота. „Желим да између 30. и 40. године много и далеко путујем,“ каже један. — „Живот који сам себи удесио, живот је сталне промене,“ пише други. „Воља за путовање појавила се у мени врло рано, и има шест година како без застоја летим по страним земљама (као, уосталом, многи Французи мојих година).“ — „Покретни, пролазимо кроз променљив декор, и нигде се дуго не задржавамо.“

Ако сад потражимо позитивну, конструктивну страну њихових расположења, наћи ћемо да она није ништа слабија од негативне. Фауст овог нараштаја, раније него Гетеов, и не само у сновима, изграђује свој свет идеја, прикупља благо доживљаја и осећања, моделише свој живот и своју уметност с истим залетом и истом љубављу и жестином, с којом је рушио, ослобађајући се, све оно што су други мислили и осетили и хтели, а што је он био поднео као стран утицај.

Прелаз од интелектуалне анархије до јаке воље за живот, омладина га много не тражи. У два-три ретка, овде се смештају једна крај друге изјаве: „Разлог за живот: нема га никаквог .... Можда га и има, само га ја не познајем ... Очајање? Ја сам увек весео.“ Или се даје овако измирење противречности:

„Мој ум: Све је савршено непотребно
„Моја љубав: Вреди све подузети
} истовремено.“

Или: „нема малодушности. Ако не очекујем ништа, ја се зато свему надам. Ја сам оптимистичан песимист ...“

И то нису досетке. За оптимизам њихова песимизма, за жестоку своју жељу живота, они имају доста разлога. Прво, „лепша је безуспешна борба него неуспех без борбе.“ Затим, „већ сама чињеница да се слепо не држимо неког убеђења доказ је да смо на добром путу.“ То се исто каже и на други начин: „ако ја држим да ништа није достојно да доживимо или створимо, чему не би био претходно неред, ја исто тако држим да сваки неред, кад се исцрпи, носи у себи клицу новог поретка.“ Друго, и љубав за уметност и књижевност је јака веза која мири ове духове са животом. „Засад, ја у књижевним намерама налазим највише разноврсности, самоће и слободе. Поред тога, желим да ми књижевност помогне изићи из себе.“ Очевидно, књижевност није сврха, него средство. — „Хоћу

да пишем нешто што нисам ја, да се изгубим у неком новом животу. Јер, стварати значи себе наткрилити". „Жељу да побегнемо из себе, донекле, задовољава књижевност: катхарзис кроз уметничко дело". У другом случају, ова је љубав много јача: „Ако у руковању идејама не осећате исто задовољство, као кад гладите неко платно или кад милујете рамена, оставите идеје на миру." Од тог се схватања брзо стиже до гледања на живот као на средство за култ уметности. И тада, на питање: „како да живимо? — одговара се: „како најбоље одговара интересима уметничког дела." „И онда се из пуног уверења протестује против данашње појаве, где је књижевност потиснута на руб, на марго живота."

Љубав за интензиван унутрашњи живот није најслабији разлог за вољу живота ове омладине. И када рад на богаћењу интелектуалног и емотивног фонда свог не обећава никакве нове видике или методе спасења, он сам има своју вредност. „Треба пригрлити пењање вртоглавим степеницама које можда никамо не воде и пењати се племенито и интензивно; као да воде до изгубљених трансценденталности." — „Једини напредак који нам је допуштен, од једног нараштаја до другог, јесте могућност да у нашем срцу саберемо што више супротних осећања која изгледају да се искључују."

Приличан број ових књижевника, међутим, није ни близу онако скептичан у односу према Уму и Науци, како су то били у своје време Бринтјер (који се овде ни једампут не спомиње) или Барес. „Више волим тражити; али, да бих тражио, ипак треба веровати у Ум или у неку врсту Ума: то је светлост која нас води, али се ради о томе да га разликујемо од безбројних тобожњих светлости које заблештављају наш дух . . . Ништа толико не волим као све веће богаћење мојих идеја и осећања и све јаснију свест о мени самом . . . Одиста, ја нећу да примим мир духа, јер волим осетити да живим . . . Ја се грозим од ствари „које се неће никад знати." Углавном, ја сам ужасно радознао, тако да сам често осетио наступе од неке смесе љубави и мржње према личностима које сам по први пут срео: просто зато што је њихов интимни живот и њихов удес био тајна за мене." — „Ја сам интелектуалац, каже други писац. Разум ми је увек инстинктивно изгледао да треба да заузме прво место на лествици вредности." — Разум, ма шта неко рекао, ипак није тако глуп, као што се мисли . . . Ја верујем у разум и у науку, и ја на њих рачунам да мало расветле, у току столећа која ће настати, проблем етике и друге нејасне појмове . . . Малену дозу вере, за коју сам способан, ја је радо дарујем знању.

— Зар то *вјерујy* не заудара на плесан?

— Може бити, али ја остајем при том задаху од науке, задаху од традиције и континуитета.“

Углавном, то су заједничке црте овог нараштаја. И још једна: „Нараштај који нам је претходио, женио се обично доста касно, често после тридесет и пете године. У нашој групи, рана женидба није реткост... Ја сам ожењен као и многи наши пријатељи“.

Ипак, овај нараштај је поцепан, и креће се између две крајности: између католицизма и марксизма. Најбољи његов литерарни критичар, Рамон Фернандес, пореклом Шпањолац из Америке, овако говори о том клањењу:

„Да ми присуствујемо обнови борбе између хуманизма и мистицизма, многи нам знаци не допуштају да у то сумњамо. Католичкој збирци Roseau d'Or одговара противхришћанска колекција Éditions du Siècle; Jean Prévost брутално скида на земљу оно исто зло наших дана чију безграничну вредност слави Marcel Arland. Политика би нам дала сличних противности: социјализам—комунизам, да не спомињемо странку поретка, очишћену од националистичке мистике, о којој је говорио Drien, а о којој други мисле. Декларирани хуманист, ја бих да играм скромну улогу посредника међу мојим друговима, и да их подсећам како мудрост и умереност, равнотежа и обуздана снага, служење свима нашим способностима, *неповерљивост према свакој религији,* неустрашивост разума, све то не значи одбацивање трагичнога, него сасвим напротив *искоришћење трагичнога...*“

Слично се држе према вери и други из ове групе. „Најјачи између нас већ су на путу да приме неко веровање; јер снага тражи што простија решења. Они ће у религији наћи оно што заслужују да онде нађу, и, уосталом, оно што траже: мира, и солидан темељ за своју акцију. Јер не треба се варати: они притом не прегарају свој ум ни свој понос, него свој немир. А ја се јако бојим да нас веровање не доведе дотле да жртвујемо битне ствари“.

Други су тек *кандидати спасења.* „У основи је проблем Бога. Али се чувам да се у њему не изгубим док сам у почетку истраживања које има само један задатак: да ме оспособи за пуни живот. Кад се молим Богу, ја неки пут застанем, срећан: „Није ли ово већ вера?“ Али је то још под питањем... Мислим да не треба остати непомичан у молитви, чекајући да какво откровење дође и тражи душу која осећа своју беду. Ја нећу *примити* веру, али ћу може

бити стићи дотле да је хоћу, и то је све. Ако има откровења, путове ћу му припремити усавршавајући себе."

Или, рођени у католицизму, одрасли под његовим јаким утицајем, он их привлачи својом мистиком, интуицијом која значи стапање душе са Богом, одрицање од сваке логике: „врло источњачко хришћанство. Само, ја врло добро знам да му дајем тек свој пристанак, а не и своју љубав." Само, ови гледају у том пристанку знак старости која се прикрада, виде жртву без које је тешко живети. „Жртвује се, више или мање свесно, гигантски део наше душе, може бити најбољи (без сумње најбољи део)..."

А има их који су већ у пристаништу веровања и молитве. „За мене који сам католик, и за кога живот има само један смисао: радити у њему на делу свога спасења, све је питање у томе да се човек покори јасноме личном позиву и високој својој дужности... Укратко, да потпуно оствари личност за коју му је Бог дао и тему и градиво, прегарајући се, да би то постигао, што потпуније може. „Ако зрно не иструне..."

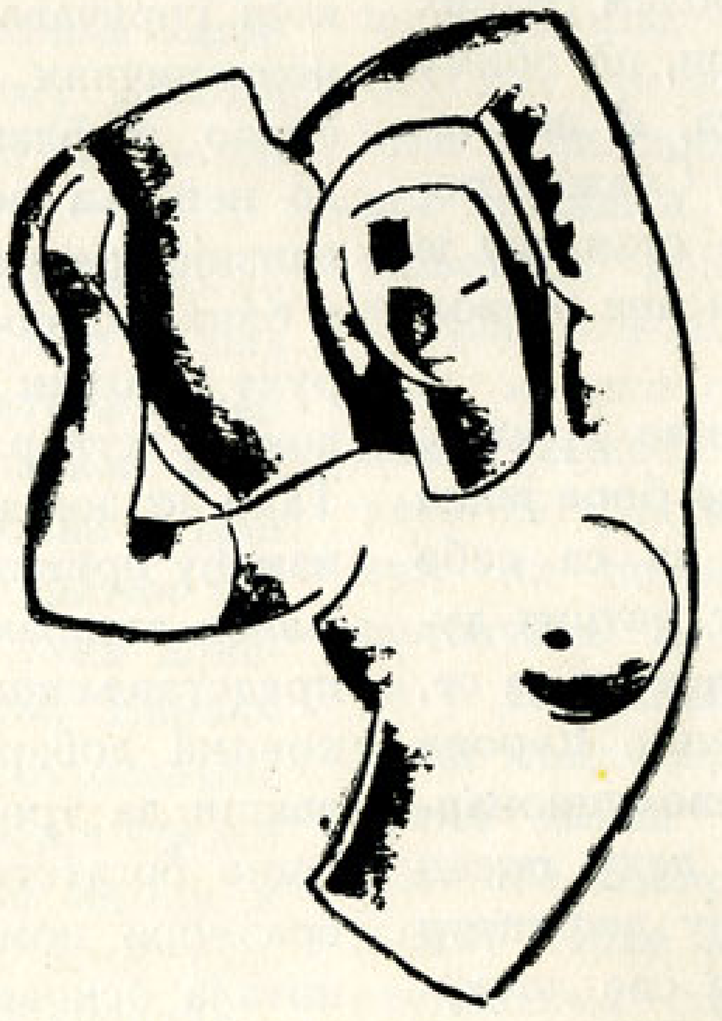
Само, ни ти католици „не дремају у хладовини Бога, као робови тешког варења." Поставши „плен католицизма, пре десетак месеци, изненадном инвазијом вере у моје срце," такав књижевник придржава своју слободу како у погледу стила, тако и у питању књижевних тема. „Хоћу да се држим далеко од доктрине и њених фраза које имају кус и боју пепела."

Двадесет и седам књижевника се овако исповедало, директно, изјављујући се чешће за књижевност која, без посредовања фикције, директно изражава немир јаче душе и њено уравнотежење, као и тежње времена. У тим исповестима се много наглашава вредност аутобиографског романа, мемоарске књижевности.

Неки од истих књижевника, и још седморица других, изражавају став овог нараштаја тиме што сведоче о доприносу, књижевном или људском, учитеља овог нараштаја. Ту је реч о Баресу, Бергзону, Пол Клоделу, Достојевскоме (коме се даје прво место и онда кад се однос француских књижевника према њему означава као флерт), о Фрајду, Андре Жиду, Шарлу Морасу, Ромену Ролану (доста критички), о Полу Валеријy, и још неколицини мање важних. У интересу је овог нараштаја, међутим, споменути да међу својим учитељима наводи и Гетеа, чији пример нас учи равнотежи без које се личност не може обогатити. „Тако сам стигао до неке врсте пасивног отпора вулгарним силама средине; до сјајног издвајања,

до олимпског мира који једини омогућава културу своје личности. И ја сањам живот једног Гетеа. Он је провео своје време учећи, удубљујући се у природу, пишући и путујући; истраживао је књиге, проучавао цвеће, минерале, призму, боје и сунчану зраку; он је волео поезију, Италију, древну уметност, грчко позориште, трагедију, ритам Истока, филозофију, роман; после младости проведене у страсти и спорту, кад је већ имао педесет година, оженио се својом кухарицом; озбиљно, он се бави и једним „споредним" занатом: министар једне државице, и, до самртне своје постеље, он иште светлости, све више светлости."

В. Стајић

БЕЛЕШКЕ

Ратни дугови

L. V. Birck: *The Scourge of Europe.* Издање Routledge, цена 10½ шилинга.

Под сензационалним насловом „Бич Европе", професор Бирк из Копенхагена пружио нам је једно дело које дубоко задире у проблем ратних дугова, и које је, у ствари, по обиму материјала и докумената, и по начину обраде, академско. Снажни погледи и исцрпност књиге стављају је међу најважнија дела писана о овом великом питању.

Рат је, вели он, оставио државе, а у државама класе, да се боре једна против друге, у тежњи да са себе пребаце на другог терет ратних дугова, и стога постоји опасност да се, пре но што се питање реши, Европа претвори у поприште револуционарних покрета. У првом делу писац показује како се јављају дефицити у буџетима и каквим се све дослуцима они покривају. У другом делу расправља о односу државног дуга према новцу и ценама, о последицама када се расходи покривају дуговима уместо порезама, и о огромним ратним дуговима који изискују „астрономске" порезе. Уз овај део иду многи прегледи који бацају занимљиву светлост на искуства појединих држава. Ови показују да је до сада у борби ко ће да понесе терет ратних дугова најгоре прошла сиротнија друштвена класа, и да стварно радни народ има да плати трошкове великог Светског Рата.

Основна теза књиге је да су ратни дугови оставили један порески терет који Европа не може да поднесе, и који спречава потпуно оздрављење новчаничних система. Рат се финансирао инфлацијом, а то је довело до пењања цена и до принудне експанзије кредита. Капиталисте уопште, а банке на посе, прикупили су у своје руке огроман део вредносних хартија, док се стварно богатство смањило. Тако је дошло до нездравог односа између приватног капитала представљеног акцијама и стварног капитала представљеног производњом и стоковима добара. Богатији су почели лакше да троше, ма да је у ствари њино богатство било мање. Ова несразмера номиналног и реалног капитала основни је разлог који спречава буџетску равнотежу и који прети стабилности и оних земаља које су буџетску равнотежу привремено постигле. Опасност је утолико већа што су цене, у намери да се постигне стабилност новца, притиснуте на доле, тако да је у ствари ратни дуг тиме само повећан. Затим, терет пада више на активног капиталисту него на пасивног, у већини држава, а тамо где је случај обрнут, као у Немач-

кој, поседници вредносних хартија су изгубили све своје богатство. Услед свега тога долази до све жешћег сукоба класа ко ће понети терет.

„Гледиште капиталиста је: повратак старом нивоу цена, одржање лажног капитала створеног за време Рата, уколико је то могуће, државни дуг да се плати смањењем потрошње највећег дела народа. Радници пак стоје на становишту да сваке године треба ревидирати и ударити велике порезе, поглавито на потрошњу" — зато што ће богати наћи начина да избегну порезе на капитал.

Стога, решење овог проблема налази професор Бирк у принудном порезу на капитал, сличном ономе који је извођен у Чешкој под Рашином, јер док се васпостави сразмера између стварног и номиналног капитала финансије се не могу довести у ред. Још краћи пут био би просто брисање ратних дугова.

„Заштитите капитал који се формира, и ослободите га порезе за низ година, али одмах уништите онај део постојећег приватног капитала који је *само хартија* . . . Судбина је јача него воља буржоазије; поратни дугови ће својом тежином сами довести до решења или одвући Европу у пропаст. Кад би вође буржоазије схватили да прави конзерватизам није исто што и повремени интереси поседничке класе, они би сами тражили „принудну порезу на капитал."

А.

Међународна трговина

James W. Angell: *The Theory of International Trade.* Издање Milford, цена 21 шилинг.

Теорија међународне трговине је, по општем признању, један од најважнијих прилога енглеских економиста општој економској теорији. То је, уосталом, природно за народ који је у модерно доба први створио, у правом смислу, светску трговину. У овој великој и солидно научно израђеној књизи, писац студира развиће теорије о међународној трговини од њеног почетка како у Енглеској тако на континенту. У трећем делу, пак, прелази на испитивање поратних прилика и указује на нужне промене досадашњих теорија у светлости најновијих искустава. Теорија Г. Енџела је, у ствари, развиће класичне теорије са извесним допунама и изменама. Он прима традиционално гледиште о новцу као аутоматском регулатору трговинске равнотеже, само што негира да је злато тај регулатор. Данас је од већег значаја кредит и чекови. Тако исто, писац одбацује као непотпуну теорију о релативној цени као фактору који утиче на међународну трговину, при чему се упушта у пажљиво испитивање новчаног тржишта, радне снаге, и других чињеница које утичу на размену. Остале његове конструктивне теорије, колико су занимљиве и брижљиво рађене, ипак се не поклапају увек са фактима, и још једном указују на потребу потпуне ревизије целокупне економске теорије, ако се у данашњим приликама теорија жели поклопити са стварношћу. На сваки начин то не смањује вредност ове књиге из пера једног стручњака; и она је стога за препоруку студентима специјалног проблема о међународним ценама, ма да би могли пожелети да је мало краћа и мало лакше писана.

А.

Светски Рат

British Documents on the Origins of the War, 1898—1914. Лондон, цена 10½ шилинга.

Ово је прва књига једне серије докумената, коју је приредило енглеско Министарство Спољних По-

слова по наредби Сер Остен Чемберлена, а која је нека врста одговора на издање немачке владе „Die Grosse Politik". Књига обухвата око 500 докумената, од којих је више од четвртине већ објављено у енглеској „белој хартији", само што су овде документи у целини док су у „белој хартији" многи ставови били изостављени. Тако је, на пример, изостављен био став (хартија број 6) који је садржао услове споразума постигнутог између Поенкареа и Русије приликом његове посете Цару.

Ма да је овде немогуће претрести важност свих ових докумената, ипак из њих јасно излази да је цела ситуација после сарајевског атентата била мутна и да се свуда осећало да ће рат морати да наступи. Многи документи бацају занимљиву и чудну светлост на целокупну дипломатску игру тога времена. Да поменемо само текст предлога у коме Енглеска, Русија и Јапан гарантују међусобно неприкосновеност својих територија у Азији. Читана заједно са немачком књигом докумената, ова збирка представља материјал од првокласне важности за историчара.

А.

Мађари и Румуни

John M. Cabot: *The Racial Conflict in Transilvania.* Бостон, цена 2 дол.

Писац овог дела, Џон Кабот, покушао је да пружи једну беспристрасну студију о расном сукобу у Трансилванији, и може се рећи, да је у овом успео. Његова студија је како зналачки одмерена тако и занимљива, и на бескрају примера показује како су беспредметне жучне националне препирке, и како је ипак највећа промена услед Рата та што се ова покрајина зове Ардеал уместо Ердељ. Победилац и побеђени су просто измењали места, и Румуни сада истом мером враћају Мађарима дуг којим су их ови задужили док су владали и гњавили потчињене народе. Писац указује на корупцију румунске администрације и њену пристрасност, али у исто време примерима потврђује да ни мађарска није била много боља. Ипак верује да је повећање чиновничких плата побољшало нешто стање у Румунији. Претресајући питање граница, Кабот указује на све недоследности и неразумевање пограничне комисије, али ипак зато не предлаже неки плебисцит у чији исход не верује, или неке друге илузорне мере. Једини предлог који прави, то је да би оној групи од 400.000 Мађара сакупљених у густу гомилу испод Карпата требало дати неку врсту аутономије под румунском круном. Од свога изласка до сада ова књига је, баш услед непристрасности своје, привукла много критике и са румунске и са мађарске стране.

А.

Европски Годишњак

The Europa Year-Book 1927. Издање Routledge, цена 15 шилинга.

Циљ овог европског годишњака, који улази у другу годину свога живота, јесте да пружи што исцрпније обавештење, у сажетом облику, о свакој грани делатности савременог живота. Уводне главе, писане од стручњака, дају, са пуно статистичких табела, укупан преглед друштвеног и економског стања садашње Европе, како у погледу земљорадње, индустрије, финансија, трговине и саобраћаја, тако и у погледу науке, уметности, просвете. Највећи део књиге заузимају главе посвећене појединим државама, у којима се

дају обавештења о правном и политичком склопу државе, о свима гранама пословне делатности, као и о културном раду и институцијама. Сваки одељак садржи и списак главних институција и истакнутих личности на појединим пољима. Занимљив је и преглед америчког капитала инвестираног у Европи, који је дат при крају књиге. Обиман индекс на крају чини ову књигу и веома погодним адресаром за све важније институције и личности, поврх тога што јој њена обимност даје вредност једне мале практичне енциклопедије.

А. В.

Авијатика и право

Илија А. Пржић, асистент Правног Факултета у Београду: *Основи Ваздухопловног Права*, Београд, 1926.

Горња књига је изашла као петнаеста свеска врло добро уређене библиотеке за правне и друштвене науке, у издању г. Геце Кона. Расправљајући питање из једне материје која је код нас потпуно непозната, књига је побудила у правничким круговима општу пажњу и јако интересовање.

Из наслова књиге може се у главном видети и њен садржај. Она би требала да буде један систем, или бар један компендијум целокупног ваздухопловног права. Да ли је одиста тај циљ постигнут овом књигом? Може се одговорити позитивно и негативно. У књизи су, истина, изнесени сви проблеми правни који додирују питање ваздухопловства; неки од њих су детаљније претресени и обрађени. Г. Пржић се, употребивши највећи део стручне литературе по тим питањима, врло често обзирао и на позитивно међународно и унутрашње законодавство појединих држава. Па ипак његова књига не може да се узме као један потпун систем. И сам писац у Уводу наводи у које све области права задире и улази ваздухопловно право. Може се тврдити да нема правне гране која не би дотицала или морала дотицати и ваздухопловна питања. Највећи део тих питања је г. Пржић одиста изнео и, местимице, претресао, али више теоретски и не увек са гледишта других правних области сем међународно-јавне. Г. Пржић је, поред констатације о правној универзалности ваздухопловства, цело питање ипак схватио као еминентно, да не речемо потпуно, међународно-правно. Не налазимо да је то у сваком случају грешка. Грешка је у наслову, не у садржају. Г. Пржић је обрадио ствар добро и дао је једну целину. Само ту целину није посматрао са свих страна, већ само са једне. Посматрање са других страна оставио је за доцније, да то изврши он сам или неко други.

Да би рад г. Пржића представљао систем једне правне науке, он би морао поћи са једног извесног позитивног законодавства, и законске прописе подврћи научној анализи, сабрати према сродности садржаја, образовати правне институте и т. д. Г. Пржић то није учинио, и, морамо признати, није ни могао да учини. Наше је законодавство оскудно и несавремено (једна Уредба од 1913.), а међународне конвенције не зна се да ли важе или ни важе за нас, како је то врло лепо изложио г. Пржић (конвенција од 1918. ратификована је без Скупштине, али ипак није објављивана, и према томе сумњиво је да ли важи.

Ипак, рад Г. Пржића чини један леп и достојан прилог нашој литератури из области Међународног Права. Систематика рада је одлична,

проблеми и наводи увек интересантни, правилно постављени и добро обрађени. Књизи би врло добро пристојао наслов: „Проблеми Ваздухопловног Права". Да је она имала тај наслов, наше би замерке могле све да отпадну. Нарочито још кад би у поднаслову стајало да је рад из области Међународног Права.

Л. М. К.

Споменица Освалда Бальцера

Познатом професору лавовског универзитета, Освалду Бальцеру, припада без сумње прво место међу историцима пољског права. Својим многогодишњим предавањима је, може се рећи, створио историју пољског права као самосталну научну дисциплину, одвојену од опште историје Пољске, и то спецификацијом објекта и методе истраживања. Нарочито се сконцентрисао на историји пољског државног права, којој је дао и особити назив: „историја државног уређења Пољске" (historya ustroju Polski); тај назив је примљен и у стручној књижевности. Нажалост, Бальцерова предавања нису досад наштампана од самог писца; постоје само ђачка издања тих предавања, откуцана на писаћој машини и литографисана; од њих је најбоље издање из 1911. год. Сâм писац публиковао је у штампи само један кратак преглед својих предавања из историје државног уређења Пољске (Historya ustroju Polski. Kraków, 1905, str. 34; на немачком језику: Verfassungsgeschichte Polens. Bulletin de l' Académie des sciences de Cracovie, Decembre, 1905.). Из пера проф. Бальцера изашао је дугачак низ (више од 200) научних публикација, које обухватају оригинална истраживања пишчева и критичке студије којима се писац изјаснио о најважнијим књижевним појавама у области историје пољског и других словенских права (нарочито руског и литванско-руског). На овом месту није могуће набројити све оригиналне радове Бальцера; да забележимо најфундаменталније од њих: Geneza Trybunatu Koronnego (1886.. — Геneза Највишег Суда Пољске Круне), Genealogía Piastów (1895., — Генеалогија Пјастовића), Corpus iuris Polonici (vol. III, 1905; vol. IV, 1910); Skartabelat wu stroju szlachectwa polskiego (1911, — Даровано племство у уређењу пољске шљахте), Królestwo Polskie 1295—1370. (tomy I—II, 1919; tom. III, 1920.), Из Бальцерове школе изашао је цео научни нараштај пољских историка и правника. Није, дакле, чудновато да се поводом педесетгодишњице (1873—1923.) научног рада проф. Бальцера код његових ученика, другова и поштовалаца јавила мисао да се у његову част изда нарочита Споменица. Та Споменица изашла је у децембру 1925. године, у две дебеле свеске.

На почетку Споменице је поздрав слављенику и подробна библиографија његових радова за време 1873—1925. год. У Споменицу су ушли 76 чланака, од којих 68 припадају пољским научницима, а 8 страним. Од странаца само је лејденски професор N. van Wijk штампао свој чланак пољски, а остали на своме језику или на језику на коме предају (Karel Kadlec и Jan Kapras на чешком, Vladimir Mažuranić i Aleksije Jelačić на хрватском, Стефан Бобчев на бугарском, Теодор Тарановски на руском, Павле Виноградов на енглеском). У чланцима Споменице заступљене су ове научне дисциплине: политичка историја, историја права (пољског, литванског, чешког, руског, црквеног), постојеће позитивно право, међународно право, народна еконо-

мија, историја књижевности (опште, пољске, источне), историја уметности, историја музике, хералдика, генеалогија, филологија, географија, зоологија, медицина, техника.

Прегледати овде сву разнолику садржину Споменице није могућно. Стога ћемо се ограничити само на оном што се односи на струку самог слављеника, на историју права. На првом месту треба споменути чланке који су везани за истраживања самог слављеника. То су: чланак Абдона Клоћинског, који пружа нова објашњења за историју израђивања пројеката уређења Највишег Суда Пољске Круне, и чланак Јузефа Семењског, који даје преглед, од Бањцера истакнуте, поделе историје државног уређења Пољске на периоде —, продубљује цело питање и предлаже нову схему дотиче периодизације; чланак г. Семењског је озбиљно и критички промишљен, те је од значајног интереса за историке права уопште. У историју пољског права спадају ови чланци: Станислава Кутшебе о градској аутономији и законодавној власти (племићких) господара градова; Јузефа Рафача о периодима у развитку пољског судског поступка; Казимежа Тименецког „из историје ишчезавања ситне земљишне својине у Шлеској у XIII в.“ (основан на новој, марљивој анализи познатог Libri fundationis claustri s. Mariae in Heinrichow, овај чланак је од ширег значаја за историју пропасти ситне и постанка крупне земљишне својине, јер показује, да је победа коју је крупни земљишни посед потоњег повлашћеног сталежа однео над ситним сељачким поседом изазвана не политичким него економским односима, и да се дотични процес у почетку вршио не преко комендације него просте елиминације ситних сопственика); Владислава Абрахама из историје синодског законодавства Плицке Диецезе (VIV—XV. в. в.); Станислава Кентшинског о Михаилу и Конраду, нотарима Пољске канцеларије средином XIII в.; Фридерика Папе'а о Мелницкој привилегији за Сенат 1501. г., где писац износи историјат повластице непотврђене од краља, која је ипак у даљем постала извор чувеног члана пољских pacta conventa, и то de non praestanda oboedientia.

Засебну групу сачињавају чланци посвећени историји литванског, тачније литванско-руског права, и то: Стефана Еренкројца „Закон о пуноважности интабулираних потраживања и судска пракса литванска“; Станислава Пташицког о трећем Литванском Статуту и о правним нормама које су у Литви важиле после њега; Казимежа Хадиницког о вероисповедним односима у вилненским цеховима (еснафима) од XVI до XVIII в. Два прва чланка тичу се питања да ли су се закони (т. зв. constitutiones) примљени од заједничког сејма пољске државе простирали на целу државу или само на Круну (т. ј. Пољску), а за Велику Кнежевину Литванску нису вредели, осим случајева кад је у самом закону било изрично означено да вреди и за В. Кнеж. Литв. То питање, принципијелно важно за одређивање правне природе уније између Пољске и Литве, пре 30 година је било предмет научне контроверзе и полемике, у којој је узео учешће и Пташицки. Садашњи чланци констатују, на основу података из судске праксе литванске, да је постојала тенденција да се сејмови закони прошире и на Литву, али да се то питање не сме решавати уопште, него засебно за поједине законе, а увек на основу судске

праксе, — дакле, закључци нових истраживања (особито Еренкројца) потврђују, у извесној мери, оно гледиште које је у споменутој контроверзи пре 30 година заузимао руски научник проф. Федор Леонтович. Поред наведених чланака може да се наведе и чланак Пшемислава Дампковског „Миграције шљахетских родова" (из историје Галичке шљахте, као интересантан прилог за историју полонизације руских земаља Пољске Круне.

Посебну пажњу заслужују чланци страних словенских научника. Karel Kadlec дао је занимљиву студију о потреби историјских глосариума словенских у коме истиче основне тачке програма за састављање таквих стручних речника, и препоручује да се они спреме за поједине словенске народе, па тек на основу њих може да се изради један терминолошки речник за историју права целокупног Словенства. Jan Kapras пише о праву Горње Шлеске, и то о његовим словенским изворима. Стефан Бобчев даје интересантан прилог за бугарско живо народно обичајно право, и то за породицу („чељади"). Из Краљевине С. Х. С. има три чланка: Владимира Мажуранића из Загреба, Алексија Јелачића из Скопља, и Теодора Тарановског из Београда. Нестор савремених словенских историка права, г. Владимир Мажуранић, шаље слављенику „Pozdrav bratski sa našega Jadrana", и под тим насловом износи преглед дела Јакова Лукарића, — истиче „neka mjesta koja su zanimljiva, po kadšto upravo kuriozna, a.... mogu doprinijeti k tomu, da se osvijetle nazori zapadnih jugoslovenskih intelektualaca XVI i XVII vijeka"; узгред подвлачимо једно место које се односи на српску историографију: „Moram pak ponoviti", вели Вл. Мажуранић, „da iz-

rično Lukarić govori o nekoj rukopisnoj *Vita* o caru Dušanu. Kao da ju je imao pred očima". Ал. Јелачић, у чланку „Socialno i nacionalno — politički momenti u Hrvatskom pokretu god. 1848", пружа неки уопштавајући резиме своје специјалне студије о сељачком покрету године. 1848-9. у Хрватској и Славонији. Теодор Тарановски, у чланку о обезбеђењу права племства на земљу у сталешко-монархијској држави Московског доба, конструише Московску државу XVI—XVII в. као једну особиту врсту сталешке монархије, и показује да је она знала за обезбеђење неприкосновености земљишног поседа службеног сталежа (племства). Покојни Павле Виноградов у своме чланку даје констатацију локалних правних обичаја у средњевековној Енглеској на суду помоћу пороте, и повлачи почетну сличност тога поступка са Француском enquête par turbe; разлику у даљем развитку дотичних установа П. Виноградов објашњава тиме што се у Енглеској, благодарећи развијеној локалној самоуправи, порота учврстила као неопходан елемент судства, а у Француској је рано примљен инквизиторски судски поступак, те скуп (turbe) локалних староседилаца није успео да се претвори у сталну судску установу пороте.

За данашње међународне односе и за њихов значај по уставно право занимљив је и значајан чланак пољског научника Зигмунта Цибиховског о пуноважности малог Версаљског уговора (од 28. јуна 1919. г., о заштити мањина у Пољској), и о томе да ли се сме од тога уговора одустати. На постављено питање писац даје позитиван уговор, и категорички тврди да уговорне тачке о заштити мањина не стоје над Пољским уставом, него су у њега уне-

сене драговољно, те не смеју да повреде сувереност пољске државе, дакле ни њено право слободног правног самоопредељивања.

Д-р Теодор Тарановски

Брегалничка Битка 1913.

Артилеријски пуковник Војин Максимовић: *Битка на Брегалници 17—25. јуна 1913. год.* Државна штампарија, Београд, 1926. г. Цена 10 динара. (Приход од књиге служи за подизање и одржавање споменика српским борцима палим на Брегалници).

Напад Бугара без објаве рата на дотадање своје савезнике природно да је на наше војнике силно дејствовало. Тај мучки препад само је појачао наше уверење у своју праведну ствар. Кад је те злокобне ноћи настало очајно и огорчено хрвање, наши су се војници лавовски борили не уступајући ни стопе пред непријатељем. Нас је напад тако рећи изненадио, али није поколебао. И непосредно нападнуте предње трупе на предстражи брзо су се снашле, одолевши свима огорченим нападима Бугара. То је и омогућило, у многоме, позадњим трупама и вишој команди да се још боље снађу у овако мучним, критичним првим тренуцима бугарског напада на Брегалници. Врховна команда наша је, потом, умешно и вешто прихватила, па и искористила, створену ситуацију, те је, брзим и целисходним наређењима, управила ток даљих догађаја ка успешном решењу и завршетку.

У следећем развоју догађаја овог кратког али крвавог рата, нашег братског разрачунавања с Бугарима, по нашем мишљењу мало су налазили примене велики стратегијски планови, већ се више све сводило на удар прса у прса. То је сразмерно и довело до великих, огромних губитака у мртвим и рањеним, и с једне и с друге, али више са бугарске стране. Овај у првом и већем делу маневарски рат, све до старе бугарске границе, утолико је за нас и поучнији. И сада, после више од десет протеклих година, нама, учесницима у њему, намеће се приличан низ сећања и успомена из догађаја у којима смо узимали сами удела. Књига чији наслов исписасмо, из пера је професора ратне историје на нашој Војној Академији, и она само још боље освежава те успомене. Писац је био, неоспорно, најпозваниј да нам ову студију пружи. Писац даје, прво, кратак преглед о узроцима самог рата, како је до њега дошло, а по том прелази одмах на стратегијски распоред наш и непријатеља пред почетак операција, управо пред напад 16—17. јуна 1913. г. Потом је, у најкраћим потезима, изложен нападни план Бугара и наш операцијски план.

Други, већи део књиге даје излагање операција, саме битке на Брегалници, закључно са 25. јуном, кад је већ судбина тога рата одлучена била, углавном, иако су непријатељства још настављена. Догађаји су изнети по данима, а излагање је учињено по армијама, почињући с нашег десног крила, од треће армије (ђенерал Божа Јанковић), да се заврши првом армијом, на нашем левом крилу (Њ. К. В. Престолонаследник Александар). На крају књиге дат је, укратко, значај саме битке у стратегијском и политичком погледу.

Ма да овом књигом није обухваћен цео српско-бугарски рат, ипак је изнета његова најважнија битка, у којој је одлучен и решен наш спор с Бугарима. Доцније операције, које су се развиле на старој граници, нису биле од великог утицаја ни у

војничком погледу. И овај пружени материјал довољан је, углавном, за потребну студију ономе који у ситне детаље не жели улазити. Излагање је удешено тако да се овде-онде види и рад појединих чета. Даље тумачење и улажење у ток догађаја није ни потребно у студијама ове врсте. За боље разумевање догађаја наведено је и време, као и број, важнијих наређења армијских и Врховне Команде.

За прву, најпречу потребу, понављамо, књига ће послужити. Остаје да се доцније, из званичних података, релација, од стране историјског одељења Главног Ђенералштаба изда пунија, са свима подацима, званична историја овог за нас врло поучног рата. У њој ће морати наћи места и остале операције, које су трајале све до закључења примирја. Не улазећи у ближу оцену књиге, не можемо пропустити да не споменемо једну, по нашем мишљењу, омашку. Тиче се тврђења пишчевог о моралу бугарског војника. Не стоји да је њихов морал био јако оронуо. Ако је тих појава било овде-онде, тешко да се може то генерализати, јер су противно доказале огорчене борбе, у које је с еланом и жестином улазио и бугарски војник. А друго је питање: колико је тај рат био у Бугарској популаран.

Ђ. Ћирић

W. Massuka:

Човек снује . . . Драма у 4 чина. Издање часописа „Мисао", Београд, 1927.

Наша оскудна драмска књижевност добила је у овом делу један леп прилог. Сиже за драму писац је узео из садашњег сеоског живота у коме се све више осећају социјални и психички сукоби савремене моралне кризе. Идејно добра а технички још боља, ова драма заслужује да се о њој опширније говори. Али, ми ћемо, овде, указати само на неке њене особине.

Пре свега, „Човек снује . . ." даје нам једну врло књижевно израђењу анализу сеоских типова. Та анализа није површна, у сликама, као што је до сад обично рађено у делима ове врсте већ дубља: у откривању правог духовног израза. Има ту нечега снажног и новог у карактерисању лица и књижевној конструкцији сеоске реченице. Масукине личности нису ни просте ни баналне. Има их међу њима које говоре филозофски, искрама духа и поетским гестовима, са много општег, човечанског, па ипак типично сеоског, да нам се чини да смо такве личности баш негде на селу и упознали.

Те стилске одлике чине да се драма „Човек снује . . ." врло пријатно чита. Али, оно што је важно за једно позоришно дело, то је: да се овде духовној анализи драмских карактера придружује и врло добра драмска техника. Масука је одличан познавалац драмске и позоришне уметности. Његовој сцени дат је свуда пун израз бинске технике. Желети је само да се ова врло успела ствар што пре види на нашој позорници чији репертоар вапије за делима од праве, књижевне вредности.

Т. Ђ.

Руска Револуција

Ж. Кесел: *Црвена степа.* Превео с француског В. Стајић. Нови Сад, 1927. Издавачка књижара „Славија".

Седам одличних прича из Руске Револуције.

Кесел, млад један француски књижевник, видео је и осетио Русију и доба које је писао; стога веродостојности ових прича („Све је у

овој књизи баш као што је било!", — признаде ми невесело једна Татјана) не смета што им писац није Рус; можда је то, за данас још, било чак и потребно, и можда је то један од не малих узрока да је он извесне ствари и догађаје видео тачно у опсегу њихова значаја, без журајивих закључивања и без склоности за брзоплето и тенденциозно уопштено, и без, иначе ваљда неизбежног, политичког опредељивања. Најзад, Кесел је уметник, неоспорно. Убедљив, местимице сетно узрујан, скоро чеховљевски суптилан, не расплињујући се тумачењима и не злоупотребљујући материјал (насупрот многима, и код нас и на страни, који су, пишући о Русији, били тако често и енигматични и празни, — Кесел је до краја јасан, француски прецизан), он је дивно објаснио једну ствар, у којој је, уосталом, тежина свих питања: како је од тихог, безименог и кукавног усамљеника, провинцијског једног професора, постао Фељка Хроми, совјетски комесар, бунџија, вођ, — крвник и херој у исти мах; и како незлобиви и бедни профил једне никада примећене уседелице потамни страшном и мрачном злурадошћу и дивљином „другарице" Пелагије, члана Че-ка, једне моћне личности ове књиге, скоро величанствене у својој кобној и страховитој лепоти.

Још једном: ово је одлична књига, и наша публика мора бити захвална г. Васи Стајићу на овом лепом избору и књижевном преводу. Поред књиге Алексија Јелачића о Русији и ванредно интересантног Крлежиног дела *Пут у Русију*, ова је књига нешто најбоље и најлепше што нам се пружа о догађајима одиграним у Русији, за коју ћемо вазда имати љубави и нагонског неког ганућа.

М. Л.

Свешска приповешка

Great Short Stories of the World. Издање Heinemann, цена 8 и по шилинга.

Ова збирка, која на преко хиљаду страна збијеног текста и великог формата покушава да у оквиру једног јединог тома обухвати целу светску приповетку, веома је лепо и добро опремљена. Издавачи и уредници очевидно су уложили много труда да збирка буде што потпунија и да избор буде што бољи. Захватајући још од египатске и индијске приповетке, књига садржи примере књижевности свих модерних народа. И сама наша књижевност, тако често занемарена и тако мало позната на страни, достојно је представљена трима причама: Лазаревићевом „На бунару", Матошевом „Сусед", и Цанкаровом „Старци и деца". Пред сваком поједином књижевности је увод који у неколико црта даје преглед кретања духовног живота дотичног народа. Преглед југословенске књижевности задржава се укратко на стању наше литературе пре деветнаестог века, помиње рад Вуков и Доситејев, а од писаца деветнаестог века истиче Лазаревића, Сремца и Симу Матавуља. Од словенских књижевности најбоље је приказана руска, са десет приповедака, док Пољску заступају Сјенкјевич, Болеслав Прус и Зеромски, Чешку Неруда и Сватоплук Чех, а Бугарску Елин-Пелин. И по избору, и по потпуности, и по јевтиној цени, књига се може најтоплије препоручити као једна ручна књига светске приповетке.

А. В.

Змај Јован Јовановић:

Одабране Песме, приредио Јаша М. Продановић. *Школски Писци*. Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1927. Мала 8⁰, стр. 147.

Серија Школских Писаца, овом књигом је нарочито показала колико је потребна не само за скоро

100.000 ученика средњих и стручних школа, него и за још широке кругове наших читалаца. Јовановић, „после Петра Петровића Његоша најумнији српски песник," како се овде каже, постао је тешко приступачан народу коме је певао, коме је служио. Његова *Певанија,* која је, пре 44 године, штампана као дело националне потребе, прилозима и Матице Српске и Краља Милана, ишчезла је са књижевне пијаце; *Друга Певанија* исто тако; а и да је има у књижирама, она садржи рад преко педесетгодишњег човека, у годинама кад је живот народа пошао decrescendo, па не уноси у народ племенита осећања и високе мисли најбољега Змаја, песника Милетићеве Народне Странке. Разуме се, загребачке Odabrane Pjesme је код нас још теже наћи, и тако је наше друштво као одбијено од сисе, и наш духовни живот осиромашен, јер га не чувају од бљутавости племените тежње симпатичнога нараштаја који је живео и радио у Војводини од 1848. до 1884. године.

Књига Г. Продановића, солидно рађена, а намењена у првом реду школи, „као помоћна књига за проучавање теорије и историје наше књижевности," дабогме, не износи довољно Јовановића песника Народне Странке. Али, заслуга је Г. Продановића што је и оволико слободарских идеја, политичких, социјалних и етичких, ушло у школску књигу, и што нисмо добили некога школског Змаја који би само гукао о љубави, а не би сачувао лепи свој став у тежњи југоисточне Европе за више истине, правде и слободе. Зато, без икаква устезања, ова књига заслужује да је учитељи књижевности препоручују ученицима, и да изазивају даља њена издања.

Само ради тих даљих издања, учинићемо неколико предлога за исправак ситнијих и крупнијих омашака. Кад се, у биографији Јовановића, казује које је шаљиве листове уређивао, не треба *Змај* ставити пре *Комарца.* Затим, на стр. VI, не треба оставити непоправљен текст из кога би ђаци могли ишчитати као да је Змај почео да узима учешћа у животу народа и да пева деци тек после смрти своје Руже, и Смиљке, и остале деце. Добро би било и на стр. VII изоставити оно неколико речи о негативном тону осећања код Змаја и о негативисту Змају. Ако у његовим љубавним песмама „има више јада и чемера него радости и ведрине," то, вероватно, није изузетан случај; љубав, зар, и није него страдање. На истој страни је овлаш додирнут Змајев однос према социјалистима; тај однос није увек био исти, па се не може изразити једном реченицом. Код песме *Јеси!* се не може прећутати да није добро учињено што је прихваћен текст *Певаније.* Требало је, кад већ толико волимо ту песму, дати и њен прозаичан почетак, који тумачи и наслов и побуду ове песме; требало га је дати бар у белешкама *О овом издању.* Данас ретко ко преврће *Жижу,* па да може себи објаснити и чудновати наслов и неразумљиви почетак лепе песме *Јеси!* И мало је коме позната Змајева способност да тон високо подигне, да на обичну досетку надовеже стихове високог надахнућа. А то би се лепо протумачило и показало, да је у ову књигу из *Жиже* унесена и она *Изјава,* на коју је, нема сумње, надовезана песма *Јеси!* Ево те *Изјаве,* па нека читалац пресуди:

„Како су ми већ дозлогрдила злоупотребљења, која чине себични црњаци, црвењаци и црквењаци са по-

знатом изреком: *„Дајте Богу што је божије, а цару што је царево!“* — а нигде не чујем да се каже: *„Нека остане народу, што је народово!“*; то, желећи претходити добрим примером и учинити крај таким злоупотребама, ево изјављујем да мени ништа не треба, да се ја одричем мога права на неки тал, и све што би имао примати, у готовом новцу или релутуму, уступам народу. — Ово објављујем кроз мој орган „Жижу“ и желим, да се први штампа и у другим листовима, нарочито у „Гласу народа.“

Бог с. р.

Тако исто, учитељска и водилачка улога Јована Јовановића у нашем народу била би много пластичније изражена да су *Патриотске песме* сређене хронолошки. Њих можда и није требало одвајати од песама етичких и социјалних тежња.

Још једну ситну, техничку примедбу. Ученике данашњих средњих школа, који су тако срећни да не уче алфабет и *глосан хеленикен,* не треба оставити у заблуди да је оно грчко слово на страни 137, *пси,* и да прву реч у последњој строфи *Азбукопретреса* треба читати *псалтир,* а претпоследњу *хапс;* не, онде се, кривицом слагача и коректора, ратује против слова *фт,* и споменуте речи би се морале читати *фалтир* и *хаф.*

Најзад, зашто да се овде не рекне оно што, вероватно, многи осећају и мисле. Змај као љубавни песник никако не значи толико за сутрашње нараштаје да љубавним песмама треба уступити половину страна у његовој антологији.

Међутим, и после свих ових примедаба, поштоваоци онога слободарског нараштаја, чији је песник био Змај, захвалиће и уредницима и приређивачу ове збирке што су племенитим пажњама Јована Јовановића и његова нараштаја омогућили да више утичу на живот нашег дезоријентисаног друштва.

В. Стајић

Народне песме

Ерлангенски Рукопис Старих Српско-хрватских Народних Песама, издао Д-р Герхард Геземан, проф. универ. у Прагу (С. К. Академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво Одељење, књига XII. Ова је књига издана трошком Задужбине Каменка и Павла браће Јовановића) Ср. Карловци, 1925., вел 8⁰ CXLVIII + 325 + осам листова иницијала и факсимила.

— Studien zur südslavischen Volksepik von Dr. Gerhard Gesemann, a. o. Professor an der Deutschen Universität in Prag. Erste Folge (Veröffentlichungen der Slavistischen Arbeitsgemeinschaft an der Deutschen Universität in Prag, herausgegeben von Prof. Dr. Franz Spina und Prof. Dr. Gerhard Gesemann. I. Reihe : Untersuchungen, Heft 3) Reichenberg 1926., вел. 8⁰ 109.

Осамдесетих година XIX столећа поклонио је непознати даровалац универзитетској библиотеци Ерланген рукопис на који је неко, године 1861., написао „Wahrscheinlich glagolitische Schrift“. Године 1913., кад је сачињаван каталог млађих рукописа Ерлангенске Универзитетске Библиотеке, замољен је Ерих Бернекер, професор словенске филологије на минхенском универзитету, да одреди језик, време постанка и садржај великога рукописа који има неких 530 листова, до којих је скоро 508 листова исписано. Бернекер је утврдио да је то ћирилски рукопис који садржи 213 српскохрватских, лирских и епских, народних песама, и неколико уметничких, да је из XVIII столећа; о томе је, 7. фебруара 1914., реферисао и у Баварској Академији Наука, а онда је поверио

свом ученику, Г. Геземану, да рукопис спреми за штампу.

Г. Геземан, који је пре Рата, био лектор немачког језика на београдском универзитету, обавио је поверени посао с улогом великог труда и са много љубави за нашу народну поезију. Он је нашао да неке од песама у рукопису певају заузеће Београда 1717., пад и пожар турскобосанске Градишке 1716., борбе Срба у Араду против Ракоцијевих Куруца око године 1710. И, пошто је рукопис укоричен у макулатуру календара за годину 1733., закључио је да је овај рукопис постао негде око године 1720., па да је старији од рукописа из којих је Богишић извадио своју збирку. Из језика овог рукописа и из иницијала, закључио је да писац рукописа није био ни Србин ни Хрват, него Немац из Аустрије, а да је збирка постала у западној Славонији. После тих проучавања, извршених помоћу богатог научног апарата, Г. Геземан врло тачно саопштава текст од 217 песама, од којих само пет нису чисте народне. За 114 је нашао варијанте у досадањим збиркама, а остале су принова уз досадашње збирке.

Већ у уводу у Ерлангенски Рукопис рекао је Г. Геземан да овај рукопис задаје врло многе проблеме истраживачу, које он није стигао ни да побројн. Немачке студије, које је објавио у збирци чији смо наслов напред исписали, нису увек у вези с Ерлангенским Рукописом, али јесу у вези с нашом народном поезијом. У првој, *Војвода Пријезда*, покушава Г. Геземан да коначно објасни цели проблем Војводе Пријезде (историјску подлогу, улажење мотива, измене у песми услед путовања на друге територије и друге културне средине). Уз четири досад примећене варијанте, служи се он са још четири досад неупотребљене, чиме одиста баца на проблем много нове светлости. У другој студији, *Качић и Народна Песма*, на основу Ерлангенског Рукописа, даје нов прилог за однос Разговора Угодног према Народној Песми. Сам Качић је две песме о Стојану Јанковићу означио као народне; али су књижевни историчари слутили да још читав низ песама у Разговору Угодном има за подлогу какву народну песму, или да је Качић своје историјско градиво опевао по схеми народних песама; да је њихова слутња, уколико се тиче Качићеве песме, како Janković razbi Ormušpašu na Grahovu, била оправдана, доказује ова студија. Он долази до закључка да је Качић морао наићи на народну пему од које нам је у Ерлангенском Рукопису сачувана варијанта, а која је догађај певала нешто друкчије, можда баш у Качићевој схеми компоновања. — *Лов на Божић*, кратка студија, прилог је критици Серензенових хипотеза о значају приморске народне епике. За Вукову песму *Лов на Божић*, овде се доказује да није првобитна приморска и *ускочка*, него да је из опће балканске *хајдучке* средине прешла у Приморје, претрпевши промене, условљене разликом психе између хајдука и ускока. — *Неколики популарни елементи у драми Јована Стерије Поповића Ајдуци*. Ова је студија више прилог бољем познавању Стерије и његове драме, него ли испитивању песме коју у драми, уз гусле, пева Ајдук Иван. За песму је Г. Геземан утврдио да је могла имати за подлогу народну песму, јер је нашао једну варијанту те непознате народне песме код Курелца. Важнија је ова студија тиме што је Стеријину драму, омаловажавану од наших књижевних историчара, ста-

вила на њено место, и у њој нашла одлике рационалисте Јована Стерије Поповића. — *Схема компоновања и јуначко-епско стилизовање.* То је у овој књизи студија која обрађује најопћији проблем наше традиционалне поезије: импровизаторну технику гуслара и епског певача. Полазећи од проучавања Г. М. Мурка, чињених у северозападној Босни; од својих проучавања, вршених у српској војсци за време Светског Рата; од новије немачке литературе о народној песми (John Meier, A. Heusler, Radloff), излаже Г. Геземан неке од предуслова за постанак и за одржање народне песме. Једне брзо прелази, препуштајући их потоњим студијама: култура певача има да буде истоветна са културом херојске и патријархалне епохе („јуначке песме певају јунаци само за јунаке"); певач треба да буде уметнички стваралачка личност (Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Старац Милија); треба да располаже текстом, музичким рецитативом и да зна пратити уз инструмент. Г. Геземан се, овом приликом, задржава код текста, и износи главна схемата компоновања у нашој народној поезији: клицање виле из планине, гаврани као гласници, сан и тумачење сна. — *Жртва реци у епској народној песми и у народној причи,* обрађује мотив зидања моста и савлађивања отпора магичним откупом. — Најзад, у последњем прилогу, Г. Геземан поверава науци тридесет стихова ласцивног садржаја које редакциони одбор Срп. Краљ. Академије није пустио у издање Ерлангенског Рукописа.

Г. Геземан солидно проучава нашу, и традиционалну и грађанску, књижевност, и пише о њој и са љубављу и с разумевањем. Оваки његови радови су увек за препоруку.

В. Стајић

Народна ношња

Владимир Ткалчић: *Сељачке ношње у подручју Загребачке Горе.* Издање Етнографског Музеја у Загребу, 1925.

У целој Европи нема у једној држави толико разноврсних народних одела као што ћемо их наћи у данашњој нашој држави. Југословенска народна одела привукла су давно пажњу осталог света, и многи путници, стручњаци, описивали су је, доносили су лепих слика, и упознавали су разне друге народе нашом лепом, богатом и интересантном народном ношњом.

Описати ношњу наших сељака доиста је тежак задатак; изискује дугогодишње студије, пошто нема довољно података о развитку исте од најстаријих времена до данас. К. Јиречек у своме делу вели да о ношњи наших сељака и уопште нашој старијој ношњи веома мало података има. Тако је кронолошки развитак наше народне ношње тешко одредити. Старе жене и људи који би нам још могли неколико података дати о ношњи крајем 18. века изумрли су, а на причања њихових потомака не можемо се ослонити.

Г. В. Ткалчић, дугогодишњим својим радом у Загребачком Етнографском Музеју, узео је себи за задатак да опише нашу сељачку ношњу, и отпочео је описом ношње Загребачке Горе.

Из његова веома интересантна и научна описа види се да у подручју Загребачке Горе постоје осам разних ношњи; иако су сличне ипак су различите.

Улаз стране мануфактурне робе највише је дејствовао да се старинска ношња сељака почела мењати, не само по материји (фабричне израде), већ и по крају и везу. Ово се јасно види на слици 23., где се

још задржао старински облик кошуље зване „цељача“, пошто су код исте оплеће и скути изједна, а не као код осталих, посебно оплеће, посебно скути. Кошуља је један од најстаријих наших аљетака, она је у првобитном стању сачињавала комплетан костим, што се још по многим нашим крајевима одржало. Преко такове врсте цељаче припасивали су, спреда, а негде и позади, прегачу, на грудима зубун, и костим тадашње сељанке био је комплетан, не узимајући украс главе, накит и обућу. Кошуље старинске биле су израђене од јаког домаћег конопљаног или ланеног платна, богато везене по дну скута, рукава и груди, т. ј. извезена су она места која има да покажу своју лепоту у везу, док, су остала другим аљетцима заклоњена. Данас још носе такве кошуље по јужној Србији и Маћедонији.

Ношње које нам г. Ткалчић описује, иако су знатно одступиле од некадашње старинске, укусне су и лепе, доказ да су сељанке, иако су стару ношњу оставиле, умеле, себи опет једну нову и лепу ношњу, по старинском угледу, створити, као што је то са ношњама у Шестину, Бистри, Самобору.

Код назива појединих аљетака налазимо на страна, немачка имена, а то долази од странаца продаваоца мануфактурне робе, од занатлија који су Немци били и кројили им поједине аљетке, или од занатлија који су код немачког мајстора занат изучили и задржаше све немачке називе, те је од тих и прост народ примао, као: *Фершун* — Vortuch, *Кралус* — Korallenschnur, *Рекла* — Rok-Röckchen, *Лајбек* — Leibchen, и т. д. Задатак би био наших лингвиста да ове стране речи избришу из сељачког речника. Слично томе, и код аљетака у Србији, Јужној Србији, Маћедонији, Босни и т. д. налазимо много турских назива, који се из дана у дан губе заједно са својим аљецима.

Опис ношње, коју нам г. Ткалчић овим својим радом износи, исцрпљен је до детаља. Поред саме ношње описује нам и крој и називе у поједином везу, а уз текст налазимо 29 лепих и верних слика сељачке ношње, кроја и орнамената, са једном географском картом о описаној ношњи Подручја Загребачке Горе.

Желимо да вредни г. Ткалчић продужи са описом народног одела и из других крајева, јер за један Етнографски Музеј у коме се чувају и скупљају сва наша народна одела домородаца ваља их проучити, пошто више казују но вез и украс који је на њима.

Никола Зега

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор.

Књига шеста. Уредио Павле Поповић.

Несређене друштвене прилике учиниле су да се после рата научни рад код нас тешко развија и да његови представници не дају колико би могли. И предратни научници и послератни, уколико се о овима може да говори, морају врло често највећи део свога времена да посвете одржавању голога живота, и тешко ако се по неко може цео науци да посвети. Зато наша данашња наука напредује споро и зато је наш научни подмладак редак и блед. Тежину таквог стања најживље осећају наши стари научни радници, и они зато чине што могу да се научни интерес што више развије и да наука и код нас достигне степен једне културне земље. Београд, Загреб, Љубљана, Скопље, Суботица и други наши културни

центри учинили су у овом правцу доста, и ми већ можемо говорити о својој послератној науци. Зато нема лепшег примера него што су *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Г. Павла Поповића.

Од 1921, кад их је почео издавати, па до данас Г. Поповић је учинио један изузетан напор и постигао завидан успех; окупио је преко стотину научних радника из свих крајева наше земље и са стране, међу њима најистакнутије испитиваче наше књижевне историје, историје, језика и народних умотворина. Тако су *Прилози* досад пружили једну велику збирку расправа из споменутих области, увек са новим резултатима и великим делом на основу архивске грађе, затим пуно реферата и стручних оцена. Таква је и последња, шеста књига.

Ту су историске расправе. Г. Никола Радојчић у нешто полемичној расправи о *Хроникама* Ђорђа Бранковића даје своја запажања о овом много навођеном и још увек недовољно испитаном историском делу. Овде се утврђује величина *Хроника*, 2681 страна, затим, на основу Бранковићеве литературе, да их је овај могао почети тек 1690, у Бечу, да је прво написао другу па прву књигу, да је изворе употребио неједнако, да је понајбоље искористио српске и да се понајвише поводио за Карионом - Меланхтоном, Кромером, Бонфинијем, Иштванфијем, а за византијске ствари за Мартином Ханкеом. Даље се споре тврдње Г. Радонића да је Бранковић употребио Диканжа и да је извесна места измишљао. За Бранковићево родољубље вели се да није изразито српско него српско-влашко-мађарско, православно и Бранковићско, ради чега је, између осталога, кривицу за Ковско несрећу пренео с Вука на Милоша. Наведена је и заблуда румунског професора Јорге, који је један румунски превод руског Синопсиса приписао Бранковићу. Зато што је прва велика ствар своје врсте, што чине прелаз од средњевековног схватања историје ка модерном и што је њихова мемоарска страна драгоцена, Г. Радојчић предлаже да се *Хронике* штампају и да се тиме учини оно што црквена јерархија под Аустријом није смела и није хтела да се не би замерила Аустрији, чију вероломност оне истичу, и да би прикрила осуду њеног мешања у световне послове, што се опет ту чини. — У испитивању Бранковићевих *Хроника* погледи Г. Радојчића чине занимљив прилог.

Г. Милоје М. Васић расправља о познатом архиепископу и биографу XIV века Данилу II као монаху и уметнику. У првом погледу, он га износи као хезихасту у духу учења Григорија Синаита с краја XIII и почетка XIV века (о чијој се науци могло нешто више рећи), и као просветитеља који је од цркве св. Богородице у Пећи мислио да створи књижевни центар за ново превођење грчких дела и за поправљање ранијих превода. За овим се доказује одсуство Данилова уметничког талента и нетачност тврдње његове и његова биографа да је суделовао у зидању Бањске и Дечана, што су, разумљиво, учинили после Лионске Уније од 1274, у XIV веку, кад се римокатоличанство сматрало за јерес, па, како су ове задужбине својим византиско-готским стилом опомињале на Рим, они су их приписали светим рукама несумњивог православца Данила, да би тиме у православном свету уклонили сваку сумњу о вези српских манастира са римокатоличанством. За доказ Дани-

лове уметничке необдарености наведени су још једнолики мотиви на његову иначе важном саркофагу у Пећи.

Г. М. Костић објављује из Стражеманскове Хронике фрањевачког манастира код Нове Градишке место о фрањевачком манастиру у Београду који је 1739 изгорео. — Г. Влад. Р. Петковић спори тврдњу Илариона Руварца да су Стефан и Лазар Мусићи погинули на Косову, и, у вези са њиховим ликовима у цркви Павлици, чији је ктитор Стеван, доказује супротно. — Г. А. В. Соловјев поправља издање Душанових повеља Флоринскога и Љ. Стојановића, и досад неразјашњену реч у повељи од 1355 *бьць* исправља на *бъдьць*, или *бадац*, како се у Деспотовини говорило, што све треба да значи градског стражара, ноћу будна, „бдилца", ако се тако може рећи. Овде је и повеља са његовим исправкама. — Г. Васиљ Поповић износи два документа из Државне Архиве у Бечу, по којима је 1821 Вукова *Грађа за српску историју*, поред Копитареве цензорске дозволе, била забрањена зато што слика прошлост једног буптовног народа и што би као таква извесним народима у Аустрији била привлачна а по Аустрију штетна. — Г. Л. Мирковић једну од четири нејасне фреске о чудима св. арханђела Михаила тумачи да приказује спасења Цариграда од Сарацена помоћу арханђела Михаила за време Константина, унука Ираклијева, или Константина IV.

Г. Ђуро Шурмин објављује неколико докумената из загребачких архива: о оснивању Гајеве штампарије, о нерасположењу Аустрије да око 1847 иде на руку кнезу Милошу противу Александра Карађорђевића, о бечкој забринутости поради словенско-мађарских напора да Аустрију после 1849 разоре и о хрватско-српским односима тога доба (што је доста нејасно коментарисано), о старању кнеза Милоша и Беча да тридесетих година прошлога века одрже добре узајамне односе. Можда је најзанимљивија последња тачка о раду митрополита Стратимировића противу Вука у Аустрији. Г. А. Ивић је 1920 доказао да је 1833 петроварадинска Главна Команда добила од Кнеза Милоша његова *Основанија* за цензурисање књига. Г. Шурмин износи узроке за то: страховање бечке владе од српске књиге која би се могла пренети и на остале Југословене. Стратимировић је поверљиво известио Дворску Канцеларију у Бечу о поменутим кнежевим прописима за штампање књига. На то је ова наредила поменуто Команди да до њих дође, а кнезу да рече како им се цар радује, како би по њега слободнија штампа била опасна и како је Стратимировићу на извештају захвалио. Команда је то учинила и добила је прописе; шта више, она је тврдила да ће кнез цензуру и пооштрити ако то бечка цензура зажели.

Даље су књижевно-историске расправе. Г. Грга Новак даје неколико података из задарске Државне Архиве о приватном животу Марка Марулића. — Увек неуморни Г. прота Д. Руварац описује досад непознате радове Јована Рајића, које је пронашао у манастиру Јаску: превод двеју посланица цариградског патријарха Фотија и врло важни оригинални спис (који доноси у целини) *Примјечаније на катихизм поднесени свјашченому Синоду чрез ц. к. комесара г. барона Машезна 1774. месеца августа*, на основу којега су Синод и Рајић одбили бечки покушај измене православног катихизиса (случај прелата Милера). — Г. Петар

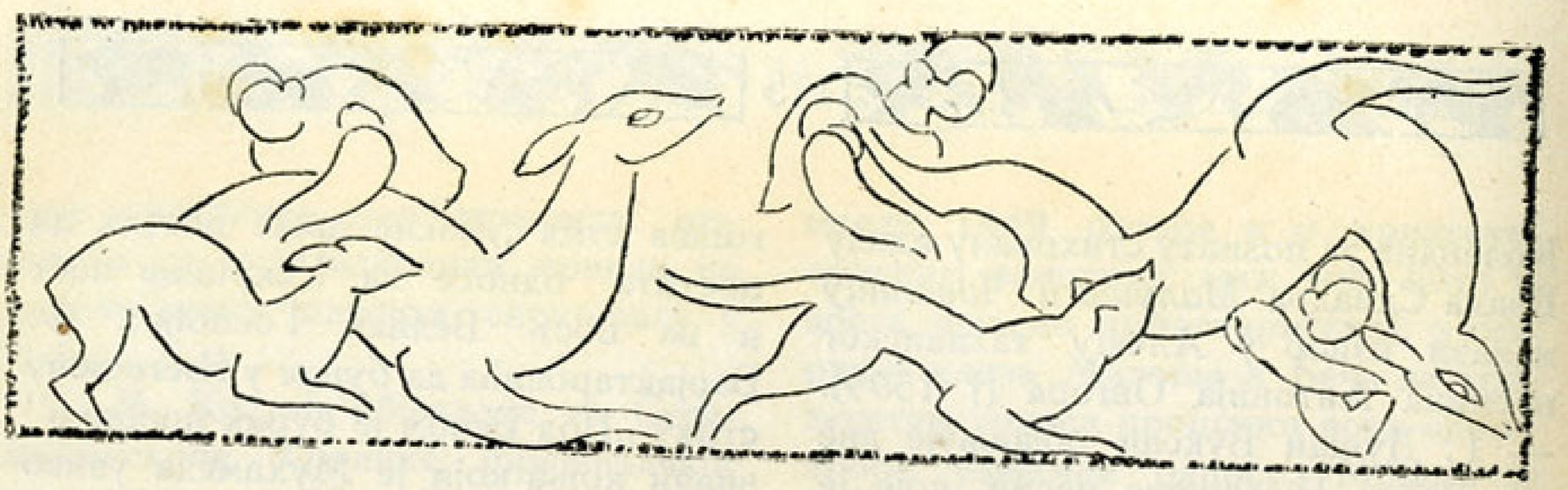
Колендић за познату стиховану идилу Влаха Сквадра *Малуша и Чавалицу* налази извор у *Алчеју* талианског песника Антонија Онгора († 1599). — Г. Душан Вуксан објављује две непознате Његошеве песме које је нашао у цетињској Државној Архиви: *Штирмер лети на колима*, из 1844, приликом пута из Котора у Трст на лађи *Штирмеру*, и *Ко је оно на високом брду*, где се слика песник као Богу најближе умно биће, што је сасвим у складу са Његошевим представљањем Бога као песника у *Лучи*. — Г. Винко Радатовић износи текст и опис неких непознатих песама Игњата Ђорђића које је нашао у једном старом зборнику за који држи да је могао припадати песнику Петру Канавеловићу. — Г. Л. Мирковић две народне богојављенске песме везује за црквени обред крштења, за византиску црквену поезију и за иконографију. — Г. Бошко Десница објављује са коментаром четири глагољашке матице цркве св. Марије у Новиграду под Велебитом, из доба од 1662 до 1719, и у њима подвлачи спомињање лица из народних и Качићевих песама и његову, можда, језичку вредност. — Г. Веселин Чајкановић, на основу грчких и римских песника и српске народне поезије, објашњује откривање груди код жена у Тацитовој *Германији* као средство за појачавање молбе, за заклињање.

Поред наведених расправа, занимљиви су и ситни прилози ГГ.: Владимира Ћоровића о популарности Орфелинова *Плача Србије* у Босни, и о једном писму кнеза Милоша, које расветљава аферу његова благајника Николајевића; Тихомира Р. Ђорђевића о туђинском пореклу српске традиције односно постанка Цариграда; Л. Мирковића да се Његошев стих „Часне двоје постах да постите“ односе на Ускршњи пост и на пост Велике Госпође; Ф. Барјактаровића да *бурак* у Његошеву стиху „Под Бечом је бурак посрнуо“ значи коња који је Мухамеда узнео до Божјег престола; Н. Вукадиновића о талианском преводу Његошеве песме *Три дана у Тријесту;* Петра Колендића о преводу Стијепа Ђорђића једног Мариновог сонета и да је песма *Колико је свак држан мјесту родному* из рукописа дубровачке мале браће од Јунија Палмотића и да је прва на нашем језику још за његова живота штампана песма; Владислава Скарића о кудугерима, то јест о српским богумилима; Павла Поповић да кудугере спомиње по Ђ. Бранковићу Ј. Рајић; Мираша Кићовића да је, по својој прилици, Стефан Крстић узор Бранкова кола у *Бачком растанку;* П. Ј. Поповића опис дивног мозаичког патоса манастира Грачанице, који је сада уништен; г-ђице Људмиле Михајловићеве о помену Димитрија Неофитовића у Арнотову *Магазину*, код Симе Милутиновића и у *Јавору;* Петра Божовића о легендама о зидању Скадра по познатој народној песми о том, и Амброжа Бачића о „седам покорнијех псалма“ у дубровачкој књижевности.

Најзад су многобројни прикази ГГ. Павла Поповића, Б. Поповића, В. Ћоровића, В. Чајкановића, Тих. Ђорђевића, Ф. Илешића, Влад. Петковића, Н. Радојчића, М. Костића, Х. Барића, Д. Поповића, М. Ласкариса и других.

По разноврсности и озбиљности својих радова, *Прилози* су одличан научни гласник, какав до њих уопште нисмо имали и какав је пре Рата био Јагићев *Архив*.

Мираш Кићовић

БИБЛИОГРАФИЈА

Уредништво „Летописа М. С.“ примило је на приказ ове књиге:

П. Г. Богдановић: Отаџбинке. Београд, 1925, стр. 46.

Стјанојло Димитријевић: Свети Сава. Скопље, 1927. стр. 79.

Josip Kosor: Atlantikom i Pacifikom. Zagreb, 1927. str. 120.

М. Т. Селесковић: Снови. В. Бечкерек, 1927, стр. 137.

Андра Гавриловић: Деспотова властела. Београд, 1927, Ново издање, Рајковић и Ћуковић, стр. 193.

Др. Фридрих Делекат: Песталоција. Превео д-р Милан Шевић. Београд, 1927, Рајковић и Ћуковић.

Н. О. Лоски: Логика. Књига прва, Ауторизован превод Мил. Р. Масторовића. Београд, 1927, стр. 175.

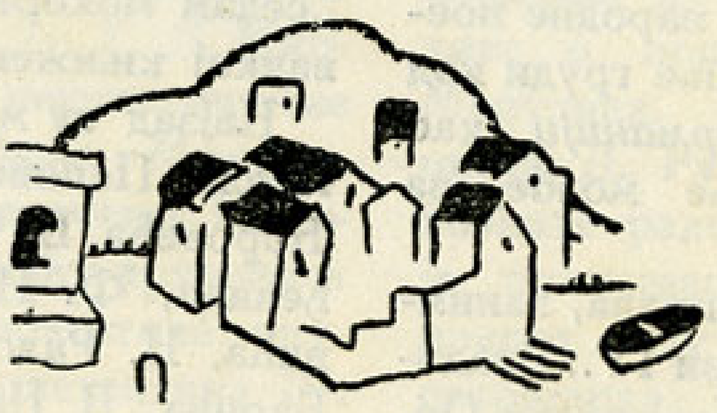
Milivoj S. Stanojevich Ph. D.: Tolstoy's theory of social reform. New-York, 1927. str. 57.

Ђорђе Глумац: Свети Сава, драмске слике. Београд, 1927, стр. 31.

Слободан Јовановић: Влада Милана Обреновића. Књига друга (1878—1889.). Београд, 1927, Геца Кон, стр. 452.

Lena A. Jovitchich: Pages from here and there in Serbia. Belgrad, 1926, S. B. Cvijanovich, str. 169.

Stjepan Belošević: Županija Varaždinska. Zagreb, 1926, str. 179.

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

САДРЖАЈ

		СТРАНА
Будућност наше културе . . .	Васа Стајић	1
Март, песма	Никола Мирковић . . .	5
Криза књиге	Паулина Лебл-Албала . .	6
Они који не „осташе овде“ . .	И. М. Петровић	25
Академски живот у Петрограду	Д-р Ал. Јелачић . . .	43
Успомена, песма	Густав Крклец	53
Глад, приповетка	Милета Јакшић	54
Космос или хаос?	Д-р Јос. Голдберг . . .	62
Кроз васиону и векове, XI . .	Д-р М. Миланковић . .	73
Ја бејах, песма	Ненад Митров	81
Мали од „куверте“, приповетка	Сибе Миличић	83
Георг Тракл	Д-р Ото Ритер	98
Седам песама	Георг Тракл	102

Преглед:

Суд Међународне Правде . . .	Л. Таубер	108
„Признање“ и привреда	Анат. Вишковски . . .	113
Међународна кроника	Ивс.	117
Састав пете и шесте владе Г. Н. Узуновића	Д-р Федор Никић . . .	121

Белешке:

Међународна Економска Конференција — М. П. Арцибашев — Зорка Петровићева — Ивана Кобилчева — Д-р Владимир Димитријевић — Да ли постоји војвођанска мађарска књижевност? — Цртежи у „Летопису“	138

Књиге и листови:

Једна група послератних франц. књижевника	Васа Стајић	149
Белешке		158
Библиографија		176

Штампарија Издавачког Завода Даничић Д. Д. у Новом Саду 1927.